OTHECA
ORVM ET ROMANORVM
ERIANA

LAVRENTIVS VALLA

DE CONSTANTINI DONATIONE

EDIDIT
W. SCHWAHN

BG

LIPSIAE
IN AEDIBVS B.G. TEVBNERI

Valla, Lorenzo

LAURENTII VALLAE

DE FALSO CREDITA ET EMENTITA CONSTANTINI DONATIONE DECLAMATIO

RECENSUIT
ET APPARATU CRITICO INSTRUXIT
WALTHER SCHWAHN

LIPSIAE IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI MCMXXVIII

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI

Printed in Germany

PRAEFATIO

Vallae declamationis, quam vocant de falsa donatione Constantini, quantum scimus, tres codices manuscripti exstant, unus Vaticanus, alter Ottobonianus, tertius Lucanus; in codice quodam Urbinate nunc nihil nisi exiguae reliquiae illius libri supersunt. Ad hos codices accedunt tres editiones, editio princeps ab Hutteno AD 1517 curata, altera quaedam incerti auctoris, quae AD 1520 impressa est, tertia, qua omnia fere Vallae opera continentur, quae AD 1540 in lucem prodiit. Ut contextum ita restituere possimus, ut Valla ipse scripsit, primum qua singuli codices editionesque diligentia fide prudentia scripti sint, tum quomodo inter se et cum Vallae archetypo cohaereant, mihi quaerendum videtur esse.

Codex Vaticanus 5314, quem A appellamus, AD 1451 scriptus est. Subscriptio haec est: „Finis septimo idus decembris MCCCCLI. Laus Deo." Nihil nisi Vallae liber de donatione Constantini hoc codice continetur. Qui est membranaceus et compositus ex 44 foliis, semel in medio libro filo ligatis. Declamatio ipsa in 30 foliis scripta est, cum ab initio sex et in fine 8 folia alba sint. Singulis foliis, in quibus contextus scriptus est, numeri adscripti sunt, sed numerus 19 bis repetitur. Singulae paginae habent 36 lineas, singulae lineae circ. 54 literas. Hic codex diligentissime scriptus et rarissimo correctus est; quatuor locis, ubi vocabulum quoddam in contextu omissum est, hoc in margine adscribitur (*eum* p. 2, 22, *est* p. 28, 20, *num* p. 36, 39, *tam* p. 62, 20). Simili modo p. 34, 25 pro vocabulo *videtur* in margine additur *videretur*. Graecae linguae scriba ignarus est,

ubi vocabulum Graecum invenitur, aut locum vacuum relinquit aut alio modo vocabulum omissum explicare studet. *κλῆρος* p. 17,9 deest, *ἀπὸ τῆς κεφαλῆς* p. 68,14 non recte scriptum est (*τοῦ κεφαλη*), item *κεφάς* (*κηφας*), *μητρόπολις* p. 68,21 literis Latinis exprimitur (Mitropolis, ut Rhomaei loquebantur), pro vocabulis *Σεβαστός* p. 71,29 et *δημοβόρος βασιλεύς* lacunae sunt; hanc sequitur explicatio Latina (id est populi vexator rex).

Ne rerum quidem a veteribus gestarum scriba scientiam habet. Romanos a Samnitibus apud furculas Caudinas sub iugum missos esse nescit, nam pro *apud Caudium per Pontium Telesinum* scribit p. 26,17: *apud Claudium propontum Thelesium.* T. Flamininus, qui Philippum, Macedonum regem, ad Cynoscephalas vicit, ei plane ignotus est, nam appellat eum p. 78,20 *Flamminium.* In Graecia societatem Amphictyonum ad defendendum Apollinis templum Delphicum conditam fuisse omnino ignorat; *Amphitryonum* illam societatem appellat p. 75,25. Sed hi errores nom tam graves habendi sunt, quam hodie videntur, nam omnes codices eosdem aut alios his locis errores habent.

Alii quoque errores in codice A inveniuntur, sed non sunt multi neque graves facilesque ad corrigendum. Nonnullis locis una litera falsa est. Exempli causa affero, quod A p. 10,18 scribit *relegamur* pro *relegemur,* p. 11,2 *coepit* pro *cepit*, p. 2,21 *sit* pro *scit*, p. 65,11 *seducerentur* pro *seduceretur,* p. 64,29 *inimicae* pro *mimicae,* p. 66,11 *angustiora* pro *augustiora,* p. 79,9 *exhauristi* pro *exhausisti,* p. 80,1 *vastitate* pro *vastitatem,* p. 64,20 *honore dicto* pro *honor dicto,* ubi scribam non intellexisse apparet, quid Valla dicere voluerit. Una syllaba deest in vocabulo *reposcissent* pro *repoposcissent* p. 77,17. Duo vocabula mutantur inter se p. 39,20, cum pro *Sic si* scriptum videmus: *Si sic.* Simili modo p. 76,23 legimus: *et iuris et facti* pro *et facti et iuris.* Interdum totum quoddam vocabulum falsum est. Pro *in urbe Roma* scriptum est p. 30,21 *ab urbe Roma*, pro *numeri* p. 30,5

minimi — hic locus videtur male scriptus difficilisque fuisse ad legendum, nam in alio codice invenimus *meriti,* — pro *rusticanos* p. 33,8 *christianos,* pro *sunt* p. 63,2 *est,* pro *illo* p. 67,31 *alio,* pro *successorum* p. 72,17 *ipsorum* — cuius rei causa videtur fuisse, quod paulo ante *ipsum* scriptum est —, pro *dignitatem* p. 38,3 *divinitatem,* pro *testamenti* p. 64,4 *instrumenti.* Nonnullis locis vocabulum quoddam deest, velut *reges* post *principes ac* p. 16,18, *se* ante *abdicarunt* p. 24,33, *sub* ante *suo imperio* p. 18,27, *obtestamur* ante *omnes nostros successores* p. 56,14. Uno loco duo vocabula desunt: *Caesaris aut* ante *saecularis principis* p. 57,7, quae plane superflua videntur esse. Fere omnes hi errores in uno quoque aut altero codice inveniuntur. Totae sententiae omissae aut interpolatae in codice A non sunt.

At nonnullis locis A ceteris codicibus praestat, quod optimas rectissimasque lectiones habet. Velut p. 21,27 in codice A scriptum videmus *humilis corde,* cum omnes ceteri habeant *humili corde.* Tota sententia p. 36,19: *num omnis faex populi iudicabat?* apud unum A rectissima est. Huc pertinet, quod in A inest p. 72,21 *Tantum dico,* ubi ceteri habent *Tamen dico,* quamquam haec verba apud Vallam saepius inveniuntur. Nomen fluminis *Jaboc* p. 77,11 fere apud omnes depravatum est excepto codice A, itemque *devorarit* p. 80,13 pro *donaret,* quod omnino intellegi non potest, tantum in uno codice praeter A invenitur.

Itaque recte iudicamus codicem A esse optimum. Nam scriba, etsi prudentia doctrinaque non abundat, diligentia certe inter omnes praestat. Quamquam erroribus non caret, tamen hi eiusmodi sunt, ut sententia non depravetur eosque facile emendare possimus. Sententiae omissae aut interpolatae non inveniuntur. Ergo codex A certissimum fundamentum est ad constituendum Vallae contextum.

Codex Ottobonianus 2075, quem B appellamus, membranaceus, scriptus in magno folio (404 × 264 mm. c.),

continet 294 fol. c. text. et ab initio et a fine bina alba. Singulae paginae habent 36 lineas, singulae lineae 48 s. 50 literas. Codex B est pulcherrime scriptus cum pictis et varicoloribus initialibus. In fol. 141 imago Vallae videtur picta esse. Hoc volumine continentur 1. 3 libri de reconcinnatione didactica, quos duo folia alba sequuntur, 2. de reciprocatione sui et suus, 3. 3 libri de vero falsoque bono, 4. de falsa in eundem haeresis obiectione ad summum pontificem libellus, 5. ad Alphonsum regem aliud Siculum, aliud Neapolitanum esse regem, 6. Epistula ad Alphonsum regem, 7. Epistula ad Iohannem Serram, 8. p. 264 De falso creditri(sic) et ementita Constantini donatione. Finis deest. Extrema verba codicis sunt: huic civitati frequentissime inferuntur. Deum testamur iniu p. 79,6.

Is, qui codicem B scripsit, cum prudentior sit eo, qui codicem A scripsit, in maiora lectorem deducit pericula. Neque enim ille simpliciter scribit, quae repperit, sed semper arte critica utitur. Quae res vel inde apparet, quod in margine argumenta multa addit. Sunt haec: *Divisio* p. 4,24, *Oratio filiorum ac necessariorum Constantini ad illum* p. 10,7, *Oratio populi Romani ad Constantinum* p. 11,26, *Oratio Silvestri ad Constantinum* p. 15,16, *Non acceptasse Silvestrum donationem, si vera fuisset illa* p. 22,21, *Silvestrum nunquam habuisse possessionem imperii, quod fingitur illi donatum* p. 23,4, *Constantinum semper in possessione Romani imperii fuisse et imperantes filios reliquisse* p. 26,7, *Constantinum etiam ante Silvestrum papam fuisse Christianum* p. 28,10, *Commentitium donationis privilegium non esse in decretis, sed decretis repugnare* p. 29,11, *Falso dici privilegium contineri in gestis Silvestri* p. 30,14, *Verba commentitii privilegii* p. 34,4, quae verba literis rubris scripta sunt, tum post longius spatium *Cur Papae donationem veram crediderunt, si tamen crediderunt* p. 61,8, *De inscitia summorum pontificum. De falsa Sibylla. De ruina templi pacis* p. 61,17, *De falsa byblia, quae scripta sit Hieronymi*

manu p. 62,7, *De falsa historia Silvestri* p. 62,29, *De falso dracone Silvestri* p. 63,5, *De falsa opinione, quod idola miracula facerent* p. 65,1, *De nullis pene deorum miraculis apud priscos romanos* p. 65,17, *Cur imperatores non negant donationem* p. 69,3, *Verba pactionis Lodovici imperatoris cum papa Paschale* p. 69,14, *Etiamsi donatio fuisset atque possessio, tamen non posse repeti, quae die in alterius fuere potestate* p. 72,19, *An papa praescripserit in iis, quae possidet* p. 76,4. Haec argumenta non per omnes partes aeque distributa sunt, e. c. desunt in parte historica et linguistica; sed scriba totius operis divisionem partesque recte intellegere studet.

Plus quam haec argumenta valent notae marginales, quibus demonstratur, qua ratione scriba exemplari suo utatur. Valla inducit filios ad Constantinum loquentes (p. 10,13): *Quid in te commisimus, ... qui a patriis laribus, a conspectu natalis soli, ab assueta aura, a vetusta consuetudine relegemur?* Pro *vetusta* B scribit *vestra* et in margine hanc adnotationem addit: *in exemplari scriptum est „a vesta", forte scribendum est: „a iusta"*. Hinc apparet eum, qui codicem B scripserit, in exemplari suo inventum errorem pro scientia sua emendasse; hoc loco illum non recte iudicasse vix est quod ei opprobrio demus. Alter locus est p. 60,8, ubi Valla scripsit: *totum prorsus privilegium confutatur profligatur avertitur,* quae cumulatio verborum synonymorum vere est Laurentiana. B in contextu Vallae verba non mutat, sed in margine addit: *Opinor Laurentium scripsisse: Totum prorsus privilegium confalcatur vel confutatur.* Inde intellegimus Vallae sermonem scribae displicuisse, sed hunc ausum non esse exemplaris sui verba mutare.

Non semper B eadem modestia utitur. A habet p. 36,19: *num omnis faex populi iudicabat?* Quae verba quid sibi vellent, B non intellexit; emendavit igitur: *num omissis populis iudicabat* (sc. Constantinus)? Annotat autem in margine: *in exemplari scriptum est: num omnis faex populi iudicabat.* Non veretur verba in exem-

plari suo inventa mutare et ad suam ipsius cogitationem accommodare, quamquam quod ipse scribit, nullo modo cum Vallae argumentis congruit. Alio loco idem facit. Contextus in codice A hunc in modum scriptus p. 59, 16 est: *quicunque veteres non sequitur, is* etc., paulo post: *Quodsi quo in loco ista res legitur* . . . et in proxima linea: *glossatoris Accursii.* B alterum et tertium locum mutat et in margine annotat: *In exemplari scriptum est: „veteres non sequiturus". Item „quodsi quo in ista res." Si qua res in isto scilicet privilegio emendandum credidi. Item Decursii pro Accursii.* Quod cum hoc loco ita fecerit, non est mirum singula verba ab eo mutata, quae non intellexerit, neque annotationem in margine additam esse. Huc pertinet, quod p. 40, 21 *furiose pro furcifer*, p. 47, 11 *intelligo* pro *invenio,* p. 70, 10 *hereditario iure* pro *hereditario nomine,* p. 70, 32 *Eugenius potuisset,* quod omnino mente caret, pro *Eugenius pavisset,* p. 51, 21 *locutus esset* pro *locutus est,* p. 74, 33 *fas* pro *ius* in contextum inseruit. Quo facilius contextus intellegi possit, p. 40, 33 ad vocabulum *ethnicus* in margine annotationem addit: *Ethnicus id est gentilis.* Idem facit, cum in initio primae partis totius operis p. 5, 18 in contextum interpolationem inserit. Post verba: *Atque quod ad primam partem attinet* B haec adicit: *nunquam Constantinum fuisse facturum, ut alteri daret imperium.* Ne hoc quidem loco scriba recte iudicat, nam secundum divisionem prima parte demonstratur *non tales fuisse Constantinum Silvestrumque, illum quidem, qui donare vellet* . . . *hunc autem, qui vellet accipere* etc.

Alii errores codicis B neglegentia scribae orti sunt. Nonnullae lineae omissae sunt p. 19, 2: *pasce agnos meos. Iterum: si amas me, ut fateris, pasce oves meas. Tertio: si amas me, ut fateris.* Apparet causam huius erroris fuisse bis repetitum vocabulum *pasce,* quod omissam sententiam sequitur. Nonnulla verba omissa sunt p. 46, 32: *non plura. Si modo sceptrum.* Hoc loco vocabulum sceptrum omissis verbis praecedit. Aliorum

errorum causae quae fuerint, non apparet. P. 47,7 desunt verba *sed in tabulis,* p. 77,18 *mutis* post *rebus.* Mutata vocabula inveniuntur his locis: p. 38,3 *divinitatem* (= A) pro *dignitatem,* p. 62,9 *dicant* (item = A) pro *dicunt,* p. 49,19 *hostiariarios* pro *ostiarios,* quae neglegentia scribendi sola in toto codice inest. Graecae linguae B non est peritior quam A; semper, ubi Graeca vocábula scribenda sunt, lacunam facit. Usque ad eum locum, ubi in codice A δημοβόρος βασιλεύς additis verbis: *populi vexator rex* explicatur, codex B non conservatus est. Nonnullis aliis locis lectiones codicis B optimae sunt, velut p. 29,6 habet: *nos in dubium vocare non sinunt,* ubi A *non* pro *nos* scripsit, deinde p. 30,5 *nullius auctoritatis ac numeri* (A *minimi,* quod mente caret), denique p. 32,22 *quid foret maxime validum,* ubi ceteri codices *quod* habent.

Hinc efficitur, ut B quoque codex bonus sit, sed oportet eo cautissime utamur semperque non modo B, sed etiam A inspiciamus, quod is, qui codicem B scripsit, quo facilius vel ipse vel alii Vallae opus legere possint, non veretur coniecturas facere, quae ab archetypo abhorrent.

Codex Lucanus 582, quem C appellamus, ex Bibliotheca maioris Lucanae ecclesiae canonicorum, nonnullos libros diversorum complectitur auctorum. Forma codicis est folium parvum, materia charta. Hoc volumine continentur tria opera Pii II, eius Historia Pii Dicta Epitome Historiarum. Proximus liber est Vallae, qui inscribitur: *Laurentii Vallensis, de falso credita et ementita Constantini donatione* a. f. 249 ad f. 270. Hunc sequuntur brevis quaedam Disputatio contra Laurentii Vallae supradictam orationem et quod Papa praesit temporalibus auctore anonymo et Cardinalis Papiensis de pondere votorum consistorialium. Accedunt aliquot libelli impressi. Ultimus liber manuscriptus est Cortesii defensio donationis Constantinianae contra Laurentium Vallam, ex quo libro complures scriptores non-

nullas res de Vallae vita traditas hauserunt, quamquam quae Cortesius tradidit indigna sunt quibus fides habeatur. Vallae liber diligenter scriptus et duabus manibus correctus est; in margine argumenta quoque adduntur. Contextum totum usque ad finem scriptum invenimus.

In hoc codice illud praecipue laudandum est, quod nonnullorum virorum opera emendatus est. Quarum emendationum paucas mihi liceat hoc loco afferre. Pro *vice* p. 2,24 correctum est *voce,* in vocabulis *cuipiam* litera i, in *lambruscas* litera m secunda manu deletae sunt, in vocabulis *omnia talia* sub *talia* puncta facta et in margine *tua* adscriptum est. Adde quod p. 6,7 *oculos* in *oculis,* p. 13,33 *denegasse* in margine in *degenerasse,* p. 16,2 *adduci non possum* in *a. n. possem,* p. 16,10 *accipere voluit* in a. *noluit,* p. 18,3 *insenierunt* in *inseruerunt,* p. 40,33 *aetnicus* in *ethnicus,* p. 41,34 *Syatica* in *asiatica* mutata, p. 44,2 omissum vocabulum *quaeso,* p. 47,22 *numero plurali* in margine addita sunt. Omnes has emendationes id agere apparet, ut contextus exemplaris, quod scriba in manu habebat, restituatur. Minus quam hae correcturae valent argumenta prima et altera manu in margine adiecta, quod certe in priore exemplari non inveniebantur. Quam ob rem satis est eorum nonnulla hoc loco afferre, praesertim cum non omnia quae Vallae libro contintentur significent. In margine addita sunt p. 4,24 *Divisio operis,* p. 5,25 *Oratio ad reges et principes,* p. 10,7 *in Constantinum filii,* p. 11,26 *populos ro. in Constantinum,* p. 14,24 *Constantinus spurius,* p. 15,16 *Silvestri Constantino,* p. 18,29 *quantum pontificale munus,* deinde post longum intervallum p. 34,13 *Sinon,* postea p. 44,25 *Diadema,* p. 45,7 *Imperator,* p. 45,20 *Lorum,* p. 46,4 *Purpura,* p. 46,31 *Sceptrum,* p. 49,15 *concubitores,* p. 50,6 *Udones* etc. Haec argumenta videmus non aeque distributa esse neque totum opus complecti; qua de causa ea certo omnino neglegere possumus. Quod multo maioris momenti est, is, qui codicem C scripsit,

linguae Graecae non ignarus est et vocabula Graece recte affert.

Quod ad orthographiam attinet, is, qui codicem C scripsit, frequenter literam *y* pro *i* adhibet; velut scribit *Tyberius, syleo, tyro, desyderia, consyderes, phynees* (i. e. nomen propr. Phinees) etc. Idem pro *cepit* saepe *coepit* habet. Idem in genere loquendi hoc habet proprium, ut semper pro *is, qui* dicere malit *hic, qui,* quod est Laurentianum, velut p. 8,21 *pro his* (AB *iis*), *qui pugnare non possunt* et infinitivum *esse* saepe omittat, velut p. 1,19 *faciendum videatur* pro *faciendum esse videatur* et p. 1,24 *patientius haec laturum* pro *patientius haec esse laturum.* Seriem vocabulorum C saepe mutat. Cuius rei satis est aliquot exempla afferre. Apud C scriptum legimus p. 2,20: *habendus est orator,* AB *est habendus orator,* p. 3,11 C *procul absit facinus,* AB *facinus procul absit,* p. 3,18 C *mortem suppliciumque,* AB *supplicium mortemque,* p. 7,7 C *dominatus conatu peti tanto,* A *tanto conatu dominatus peti,* p. 10,25 C *universi abs te deserimur,* AB *abs te universi deserimur,* p. 14,9 C *te regno abdicare,* AB *abdicare te regno,* p. 23,28 C *subest pondus tradere et accipere,* AB *tradere et accipere subest pondus,* quae tota sententia in editione operum omnium Vallae 1540 deest; p. 27,12 C *ferme cunctorum imperatorum,* AB *cunctorum ferme imperatorum,* p. 28,17 C *etiam testimonium,* AB *testimonium etiam,* p. 29,6 C *non in dubium vocare nos sinunt,* AB *nos in dubium vocare non sinunt.*

Variae lectiones, quae a codice A differunt, in B raro inveniuntur, et plerumque unum tantum vocabulum differt, ut plane appareat in legendo exemplari sive in scribendo codice scribam erravisse. Sic legimus p. 2,7 *et* pro *ut,* p. 3,18 *obtundere* pro *obcludere,* p. 9,3 *bonorum* pro *imperii,* quia paulo ante *bonorum* legitur, p. 9,28 *credebat* pro *cadebat,* p. 17,6 *abiciamus* pro *abiecimus,* p. 20,20 *potestatem habere* pro *exercere,* p. 21,26 *disce* pro *discite,* p. 22,13 *pontificem* pro *pontificatum,* p. 30,5

meriti pro *numeri,* p. 30,8 *utimini* pro *nitimini,* p. 35,27 *nominarentur* pro *nominantur,* p. 42,19 *nominasti* pro *omisisti,* p. 48,4 *singulis* pro *singularis,* p. 50,7 *reperierim* pro *reppererim,* p. 80,21 *detestatur* pro *detestaretur,* p. 82,17 *patres* pro *partes* etc. Uno loco complura verba omissa sunt; p. 20,14 desunt *Et cum his respondisset: ab alienis,* cuius rei causa est, quod *ab alienis* praecedit. Interpolationes in codice C non inveniuntur. Sed inveniuntur loci, ubi C optimam lectionem habet, velut p. 38,3 *dignitatem* (AB divinitatem), p. 47,11 *Atque* (AB At) *banna quid sibi velit* etc., p. 81,27 *paucaque ceteri* (AB pauca ceterique).

Itaque codicem quoque C optimum esse videmus, praesertim illis locis, ubi Graeca vocabula inveniuntur. Quae cum ita sint, ubi ABC congruunt, fere semper originalem lectionem Vallae nobis ante oculos positam esse iudicabimus neque ab hac lectione discedendum putabimus, nisi gravissimae causae ita nos facere cogent.

Eum quoque, qui codicem C scripserit, rerum a veteribus gestarum non peritum fuisse inde apparet, quod p. 12,31 *hios* pro *Veios* et p. 26,17 *apud Claudium propontum Thelesium* scribit; hoc loco cum Codice A congruit.

Quartus etiam huius Vallae declamationis codex, quem D appellamus, olim in codice Urbinate 337 inerat. Hoc volumine continentur nonnulli libri Vallae, quorum tituli hi sunt: 1. pro Ctesiphonte — hoc loco cui non in mentem venit illius coniecturae Vahlenii (in Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Classe Bd. 61. Viennae 1869, p. 451 sqq.) hanc versionem esse dedicatam Federico Urbinati —, 2. in Antonium Raudensem, 3. Epistola ad Alphonsum Regem, 4. Confutatio in Benedictum Morandum, 5. Apologia ad Eugenium Papam, 6. De falso credita et ementita Constantini donatione p. 264 sqq. Sed totus fere hic liber de industria ex hoc volumine excisus est; tantum duo

folia cum tribus paginis contextus supersunt, at in iis scriptura diligentissima abrasa est. Tamen contextum legere possumus, in quo prima et extrema pars operis inest, haec non tota. Ex illis exiguis reliquiis vix aliquid concludere possumus. In codice D prima pars semper congruit cum codice B, non congruit cum codice A. D scribit p. 1,15 *alicuius principum,* sicut BC, cum A habeat *principis,* paulo post, sicut B, *relinquat,* A *relinquit,* infra, sicut BC, *summum sacerdotem,* A *pontificem.* In extremo libro p. 81,9 pro *est omnis facinoris exemplum* D habet *esse,* quod falsum esse apparet. Cetera cum codice A congruunt, in codice B haec pars deest.

Ex antiquissimis editionibus primum illam inspiciamus, quae anno 1520 impressa est, quam E appellamus. Una Hutteni quidem editio prius in lucem edita est, cum anno 1517 impressa sit, sed cum haec plerumque cum editione omnium operum Vallae (*O*) congruat, commodius de his duabus editionibus postea una quaeremus. Illius editionis titulus est: *Lauren. Val. de dona. Constan. imperatoris.* In fine libri hoc legitur: *Impressum Anno domini Millesimo quingentesimovigesimo,* infra *1520.* Nomina editoris et loci impressionis desunt. In hoc libro non paginae numerantur, sed magna folia, quorum unum quodque ex quaternis parvis foliis sive octonis paginis constat. Singula magna folia in primo parvo folio ad dextram partem infra habent singulas literas ab *A* usque ad *h,* in secundo *AII* usque ad *hII,* tertia et quarta non significata sunt. Toto libro permultae abbreviaturae inveniuntur.

Quicunque hunc librum inspexerit et cum codicibus comparaverit, mirabitur ingentem numerum lectionum variarum. Multis locis editor non solum prave legit impressitque, sed etiam saepe vocabula falsa inveniuntur, quae non facile emendari possunt, quin etiam formae verbaque reperiuntur, quae a lingua Latina omnino abhorrent, ut fieri non possit, quin iudicemus

editorem saepe non intellexisse, quae scripserit. Operae pretium non est omnes errores enumerare; ex omni genere satis sit nonnullos afferre. Ac leves quidem ii errores iudicandi sunt, ubi una alterave litera depravata est. Velut p. 14,3 scriptum est *ducibus* pro *dulcibus,* p. 14,12 *praeferimus* pro *praefecimus,* p. 15,11 *peccatoribus* pro *pectoribus,* p. 15,25 *suscipiendum* pro *accipiendum,* p. 16,10 *voluit* pro *noluit,* p. 16,17 *inui more* pro *imminuere,* p. 17,3 *apes* pro *opes,* p. 17,21 *tractio* pro *tractatio,* p. 19,12 *sequentior* pro *frequentior,* p. 41,18 *numeramus* pro *numeras,* p. 47,21 *Sex* pro *Rex,* p. 50,12 *sic* pro *hic,* p. 42,14 *ut coronam* pro *uti corona* et cetera multa eiusmodi. Vocabula, quae plane diversam significationem habent, inveniuntur p. 13,7 *religionis* pro *legiones,* p. 13,14 *aestimare* pro *continere,* p. 13,21 *occupemus* pro *accipiemus,* p. 14,34 *patrum* pro *primum,* p. 14,23 *vero* pro *quoque,* p. 15,19 *vel amare* pro *non amare,* p. 20,19 *minime* pro *necesse,* p. 37,14 *ne mixtum* pro *venustum,* p. 39,26 *alicuius quam* pro *alius quem Palea,* p. 55,8 *disseres* pro *discerpis,* ibid. *Nero* pro *nemo,* p. 63,15 *illum suorum attonitum* pro *ullum suorum comitum,* p. 77,31 *cuius* pro *nonus,* paulo post *actio* pro *octavo.* Verba, quae a sermone Latino omnino aliena sunt, videmus p. 32,2 *letictari* pro *lecticari,* p. 33,6 *cuum* pro *aevum,* p. 33,19 *hii* pro *ii,* p. 49,28 *lubulonicis* pro *babylonicis,* p. 50,4 *idones* pro *udones,* p. 50,2 *clano* pro *clavo,* p. 50,9 *idones alicon* pro *udones cilicii,* p. 50,22 *amplicare* pro *amplificare,* p. 62,10 *pictili* pro *pictai* (pictae). Hos locos neque editor intellexit nec nos facile intellegere aut emendare possumus. Totas quoque sententias omissas esse videmus. Primum p. 22,22 desunt: *donationem. Ita credo nec ratam habuisse.* Pro hac sententia legitur: *non.* Omissa esse illa verba explicatur ex verbo praecedente: *habuisse,* sed cum *non* interponatur, altera sententia statuitur. Altero loco p. 22,27 desunt: *acceptum. Sed e contrario, quia non fit mentio de acceptatione, dicendum est non fuisse.* Hic quoque connexus sententiarum non turbatur.

Uno loco interpolatio quaedam mirabilis facta est, quam qui invenit fere insaniae arguendus est. Legimus p. 68,8: *Quod nec vespae ipsae nec ranae, si loqui possent, dixissent, nisi ad deos Capitolinos hoc referunt.* In media hac sententia post *dixissent* in E legimus: *Transeo quod quorum puerorum ad curationem leprae facere dicunt, quod medicina non confitetur.* Quae verba quid sibi velint plane est in obscuro. Forsitan pro *quorum* legere oportet *sanguinem.* Sed utut res se habet, haec sententia non suo loco est, nam Valla negat Constantinum leprosum fuisse. Verisimile est hanc interpolationem in margine additam fuisse a scriba quodam insipienti, qui doctrinam suam iactare volebat. Altero quoque loco E annotationem quandam marginalem in contextum inseruit. Legimus p. 50,21 *dies me deficient alias deficiet* pro *dies me deficiat.* Duo ultima verba illius sententiae in margine adscripta esse apparet; qui scripsit, voluit dicere in alio codice legi *deficient,* in alio vel in aliis *deficiet.*

Sed praeter hos errores gravissimos et quibus contextus magnopere depravatur, alios locos invenimus, quibus lectiones editionis E dissentiunt quidem a codicibus, sed ea, quae Valla dicere in animo habebat, non ita commutant. Velut legimus p. 2,24 *corripiatur* pro *carpatur,* p. 3,24 *homines* pro *aures hominum,* p. 5,1 *fuerunt donatae* pro *dicuntur donatae* et paulo post *a quo baptismum acceperat* pro *ante quem baptismum acceperat,* p. 7,32 *cognosceret* pro *nosset,* p. 8,27 *infestantibus finitimis* pro *instantibus finitimis,* p. 9,9 *Verum de hoc commodius postea* additum est *loquar,* p. 11,14 *iniustum* pro *invisum,* p. 12,4 *certent* pro *decernant,* p. 14,17 *in imperium Romanum* pro *in populi Romani imperio,* p. 21,19 *ad impietatem inducere nolo* pro *ad pietatem inducere volo,* p. 21,21 *gladio ferreo* pro *gladio ferri,* p. 30,16 *in literis hoc dicit* pro *multas hoc dicit,* quod in exemplari fuisse oportet, p. 32,26 *legatis missis* pro *legatis dimissis* etc. Nonnullis

locis facere non possumus, quin iudicemus lectionem editionis E solam esse rectam. Velut E p. 57, 12 habet: *has sententias et haec verba,* ubi omnes ceteri codices editionesque *scientias* pro *sententias* habent, p. 64, 4 *in veteris testamenti archetypo* pro *instrumenti,* p. 64, 29 *levitatis plus quam mimicae* pro *inimicae,* p. 70, 29 *confecta aetate* pro *affecta.* Etiam illo, quem iam commemoravimus, loco p. 26, 17 lectio editionis E rectior est ceteris: *apud Claudium per Pontium Telesinum.* Has lectiones ab editore ipso inventas esse, vix crediderit quispiam, postquam multos eius errores cognovit. Hinc efficitur, ut editio E, quamvis plena sit omni genere errorum falsarumque lectionum, propter aliquot locos, qui nisi ibi non recte traditi sunt, in contextu constituendo neglegenda non sit.

Editio Hutteni, quam H appellamus, hunc habet titulum: *De donatione Constantini quid veri habeat eruditorum quorundam iudicium, ut in versa pagula videbis.* Ibi legimus: Hoc in libro haec continentur: Donationis, quae Constantini dicitur privilegium, Bartholomeo Pincerno de monte arduo ad Iulium II. Pont. Max. interprete.

Laurentii Vallensis patritii Romani contra ipsum, ut falso creditum et ementitum privilegium declamatio, cum Udalrici Hutteni equitis Germani ad Leonem. X. Pont. Max. praefatione.

Nicolaus de Cusa Tit. sancti Petri ad vincula de donatione Constantini. Antoninus archiepiscopus Florentinus de eadem re.

Quamquam locus et annus editionis non significantur, iudicare possumus librum hunc a. 1517 impressum esse. Secundum usum huius temporis non singulae paginae significantur, sed folia ut in E. Uno loco p. 42, 26 in margine annotatio Germanica invenitur: *„Hie schenckt Keyser Constantinus alles das er hat, dem bapst Silvestro, bis uff die bruch."* Hutteni editio paulo post in linguam Germanicam versa est. Cuius versionis titulus

hic est: *„Des Edlen Römers Laurentii Vallensis Clagrede wider die erdicht vnnd erlogene begabung so von dem Keyser Constantino der Römischen Kirchen sol geschehen sein."* Quamquam hic quoque locus et annus desunt, videtur hic liber a. 1520 editus esse. Quam versionem de Hutteni editione pendere inde apparet, quod omnes sententiae ab Hutteno omissae hic quoque desiderantur et annotatio illa Germanica, quam supra commemoravimus, etiam in versione invenitur. Hutteni editio sequenti saeculo rursus impressa est. Eadem usus est Iohannes Vincentius in versione sua Italica, quae inscribitur: *„La dissertazione di Lorenzo Valla Patrizio Romano su la falsa e menzognera donazione di Costantino tradotta in italiano da Giovanni Vincenti. Napoli 1895."* Vincentius semper Huttenum sequitur; ubi contextum emendare studet, cum codices non legerit, semper errat. Eius versio facilis est ad intellegendum, sed cum liberrima sit, ad dubios locos explicandos inutilis est.

Ac primum quidem Hutten aliquot locis totas sententias omisit. Velut p. 9, 30 sq. desunt: *suique oblivisceretur. Qui si etiam talis fuisset.* Quicunque hunc locum legerit, hic aliquid deesse cognoscet. Alter locus est p. 30, 26. Desunt haec verba: *Is vero tantum ait gesta Silvestri legi.* Cum praecedat quoque *legi,* is error facile explicatur. Item p. 40, 2 eodem vocabulo bis repetito interea haec sententia omissa est: *vocat, quod erat oppidum nomine Byzantium;* ita enim (i. e. *Byzantium*) scribit pro *Byzantiam,* quod codices habent. Non eodem modo lacuna explicari potest, quae p. 59, 9 post *temerarius accepit* invenitur. Desunt ibi haec verba: *Nemo, ut reor, hoc fecit. Unde porro exemplar?* Ea sententia carere nullo modo possumus. Tum p. 60, 18 post *cui mittuntur* desunt haec verba: *ad illum vero, ut ei a proferente reddantur, hic est is, cui mittuntur.* Quicunque hunc locum legerit, alteram partem sententiae deesse concedet. Causa verborum omissorum in bis re-

petitis *cui mittuntur* posita est. Denique p. 80,13 post *ut dederit familiae dei cibum* desunt: *ut devorarit illam velut cibum.* Hic quoque vocabulum *cibum* bis repetitur. Sed omissa haec verba non modo efficiunt, ut tota ea sententia intellegi non possit, sed etiam ut post *tantum abest* alterum *ut* desit. Interpolatio quaedam invenitur apud H p. 48,26 post *consules fient.* Ibi legimus: *aut consularia ornamenta* (gestabunt EO). Illa verba hoc loco prava, sed ex postera sententia deprompta sunt, ubi suum locum habent.

Errata apud H rarissima sunt. Velut p. 27,12 habet *iunctorum* pro *cunctorum,* p. 32,10 *nominare* pro *nominari,* p. 33,7 *omnes* pro *homines,* p. 38,31 *Christiano* pro *Christo,* p. 78,8 *pax* pro *par.* Ac ne falsa quidem vocabula frequenter occurrunt. Legimus p. 39,26 *alius quem alius* pro *alius quem Palea sequitur,* quae certe neglegentia est, p. 63,26 *Quin canabaceo filo alligasset* pro *Quem,* id quod intellegi potest, p. 39,25 *Atqui non videt haec belua* pro *A qua,* p. 56,6 *summo deo* pro *sine deo.* Interdum lectio Hutteni a ceteris dissentit, ut tamen intellegi possit. Velut scribit p. 33,26 *donatio probari* pro *donationem probare,* id quod certo, cum ad Silvestrum referatur, melius est, et p. 29,16 *codicibus,* ubi omnes codices et E editionibus habent.

Interdum H rectam lectionem habet, ubi omnes codices falsam habent. Cuius rei luculentissimum exemplum est p. 64,20: *Quidni — honor dicto — etiam coibat?,* quod omnes ceteri non intellexerunt. Vocabulum *scripturam* p. 55,25 in codicibus omissum praeter HO etiam E habet, sed *vocas* p. 55,28 post *divum sacrumque* tantum HO habent, pro *committis* p. 33,24 omnes codices et E *committas* scribunt. Itaque H quoque quamquam saepius sententias omittit propter aliquot bonas lectiones neglegendus non est.

Prima editio operum omnium Vallae, quam O appellamus, Basileae AD 1540 in lucem edita est et hunc

titulum habet: *Laurentii Vallae opera, nunc primo non mediocribus vigiliis et iudicio quorundam eruditiss. virorum in unum volumen collecta, et, exemplaribus variis collatis, emendata.* In folio tituli inest etiam *Epitaphium Laurentii Vallae in aede Lateranensi,* infra *Basileae apud Henricum Petrum, mense Martio, anno M. D. XL.* Id volumen continet 1010 paginas et bene impressum est. Laurentii donatio incipit a p. 761 et finitur p. 795 media in pagina. Tractatus noster inscribitur: *Laurentii Vallensis, Patritii Romani, de falso credita et ementita Constantini donatione Declamatio.*

Plerumque O cum H plane congruit. Ex sententiis ab H omissis O duas habet: *Is vero tantum ait* etc. p. 30,26 et *vocat, quod erat oppidum* etc. p. 40,2. 14 locis, quantum numeravi, O ab H discrepat, sed ea sunt leviter errata, quae nullo negotio emendari possunt: p. 29,14 *opinatur* pro *opinantur,* p. 29,18 *collocat* pro *collocant,* p. 31,32 *alia* pro *aliam,* p. 33,20 *surriperet* pro *surriperent,* p. 37,15 *eligens* pro *eligentes,* p. 50,13 *illustraria* pro *illustrari,* p. 51,23 *contumeliosius* pro *contumeliosus,* p. 56,19 *quoquam* pro *quoquo,* p. 65,7 *veritare* pro *veritate,* p. 69,21 *vinculis* pro *viculis,* p. 73,4 *auriculum* pro *auriculam,* p. 74,12 *at (ob ulciscendam iniuriam)* pro *aut,* p. 75,2 *proviciis* pro *provinciis,* p. 75,10 *fugatibus* pro *fugatis.* Nonnullis locis lectio, quam O habet, recta, quam H habet, falsa est. Sunt hi tres loci: p. 39,25 (cfr. supra) A *qua* (H *Atqui*), p. 39,26 (cfr. supra) *alius quem Palea* (H *alius quem alius*), p. 43,22 infra *sicut — ita* pro *ita — sicut.* Ipsa par se editio O nullius momenti est.

Venio nunc ad quaestionem, quomodo codices editionesque inter se et cum Vallae archetypo cohaereant. Ac primum illud plane apparet ABC simillimos esse. A sub finem anni 1451 scriptus est, i. e. undecim annis postquam Valla hunc librum composuerat et eo tempore, cum ipse Romae erat. Ergo per se verisimile est, qui scripserit, Vallae ipsius archetypum sive ali-

quod bonum apographum in manibus habuisse. Quae res collatis ceteris codicibus ad evidentiam confirmatur. In codice A neque omissae sententiae neque interpolationes occurrunt. Qui codicem A scripsit, codicem B non ante oculos habuisse potest, nam in illo neque ea interpolatio invenitur, quam B initio primae partis habet, nec verba in B mutata occurrunt, neque ei illud exemplar notum est, ubi B p. 10, 18 *a vesta consuetudine* legit; at verba, quae B omisit, in A recte scripta sunt. A etiam plus valeret, eius auctoritas etiam maior esset, si correctus esset et qui eam scripsit, linguae Graecae peritus fuisset. Suspicari possumus Vallam ipsum in animo habuisse hunc codicem corrigere, sed impeditum esse, ne hoc opus perficeret. Vero codex A fundamentum certissimum est ad constituendum Vallae contextum.

Codicem B non archetypi apographum esse ex quatuor annotationibus in margine adscriptis, quos iam supra commemoravimus, luculentissime apparet, primum ad p. 10, 13: *in exemplari scriptum est a vesta* (in archetypo: vetusta) *consuetudine,* deinde ad p. 60, 8 *Opinor Laur. scripsisse* etc., tum ad p. 36, 19: *in exemplari scriptum est: num omnis faex* etc., denique ex altera annotatione ad p. 59, 17 adscripta: *In exemplari scriptum est: veteres* etc. Ex his diligenter factis annotationibus non modo intellegere possumus, qua ratione B exemplari suo usus sit et quae eius ars critica fuerit, sed etiam quod exemplar in manibus habuerit. Hoc non potest esse archetypus neque codex A, nam hic scriptum est *vetusta* pro *vesta,* sed oportet fuerit codicis A simillimum propinquissimumque, quod omnes ceterae lectiones, quas B falsas esse opinatur, sic in codice A inveniuntur. Hinc efficitur, ut exemplar codicis B ab eodem fonte originem ducat, quo A, i. e. ab archetypo. Ergo, ubi A et B congruunt, plerumque iudicare possumus eam esse lectionem archetypi, nisi forte locus quidam in archetypo male scriptus aut ab uno alterove scriba

neglegentia depravatus aut ab eo, qui codicem B scripsit, de industria videtur mutatus esse.

Qua ratione codex C cum duobus ceteris cohaereat, optime ex eo loco diiudicare possumus, quem iam saepius commemoravimus, p. 10,18 *a vestra consuetudine.* Qui codicem B scripserit, ex nota marginali videmus legisse *vesta,* quod vocabulum facillime in *vestra* commutari potest. Hinc efficitur, ut qui codicem C scripsit, aut codicem B aut eius exemplar in manibus habuerit. Atqui a codice B non originem ducit, nam C neque verba a B omissa neque interpolata neque emendata recepit, sed aliam quandam sententiam omittit. Ergo C eiusdem exemplaris apographon est, cuius B.

Codicis D quae exstant reliquiae magis exiguae sunt, quam ut de eo recte iudicare possimus. Id unum videmus eum plerumque cum codice B congruere. Itaque D quoque ab eodem exemplari originem ducere putare possumus, ex quo B, quamquam hoc iudicium pro certo haberi non potest.

Difficillimum est de editione E recte iudicare, quae et gravissimis erroribus abundat et bonas lectiones habet atque interdum optimis codicibus praestat. Ac primum quidem constat E ex compluribus codicibus contaminatam esse. Haec res ex illo loco p. 50,21 apparet, ubi E notam marginalem in contextum recepit: *deficient alias deficiet.* E quibus codicibus unus certo designari potest: is est codex B. Nam ineunte prima parte declamationis post *quod ad primam partem attinet* E eandem interpolationem habet quam B: *nunquam Constantinum fuisse facturum, ut alteri daret imperium.* Hanc sententiam a B interpolatam esse inde apparet, quod non plane recta est et in C deest. Editio igitur E eam ex B sumpsit, non ex codicis B exemplari. Praeterea duo alii loci inveniuntur, ex quibus apparet E lectiones suas a B habere, quibus in locis soli E et B congruunt, omnes ceteri discrepant: p. 20,10 *rebus controversis* et p. 64,20 *in honore dicto,* quod omnino insa-

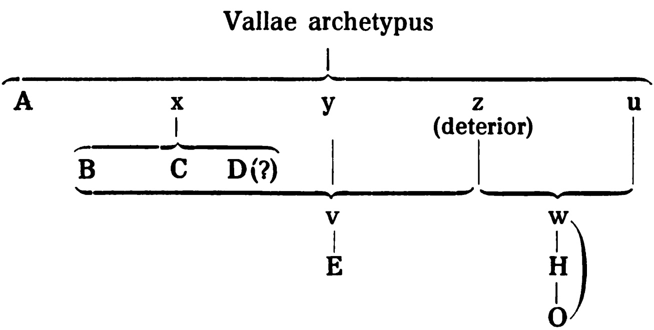
num videtur. Sed codicem B non solum fontem editionis E esse iam supra vidimus. Bonis quibusdam lectionibus, quibus E omnibus codicibus praestat (velut p. 64,4 *in veteris testamenti archetypo,* p. 57,12 *has sententias et haec verba,* p. 64,29 *levitatis plus quam mimicae,* p. 70,29 *confecta aetate*) probatur unum fontem esse optimum codicem, certo archetypi ipsius apographon. Alii loci, quibus pristinus contextus commutatur, sed sententia non depravatur (velut p. 2,24 *corripiatur* pro *carpatur, fuerunt donatae* pro *dicuntur donatae, a quo baptismum acceperat* pro *ante quem,* p. 7,32 *cognosceret* pro *nosset, infestantibus finitimis* pro *instantibus,* p. 11,14 *iniustum* pro *invisum, certent* pro *decernant,* p. 21,19 *ad impietatem inducere nolo* pro *ad pietatem inducere volo*) fieri non potest, ut ab editore inventi sint, id quod eius stultitia non patitur. Has igitur lectiones oportet ex alio exemplari sumpserit, quod traditum contextum leviore quodam modo tractavit. Omnis generis erratorum pravorumque verborum certo editor auctor habendus est, quem prudentissimum non fuisse cognovimus. Editio igitur E ab exemplari quodam originem ducit, qui non minus quam tres fontes habuerit oportet, primum codicem B, deinde alterum quendam bonum codicem, apographon archetypi, denique tertium quendam deteriorem; huic exemplari editor non exiguum numerum omnis generis pravarum lectionum addidit.

H nec codicem B nec C in manibus habuisse potest, nam p. 10,18 habet *a vetusta consuetudine;* praeterea verba a B aut C omissa H non omisit neque illic ea verba omissa sunt, quae in H desunt. Ac ne codicem A quidem inspexisse iudicandus est, quod aliquot locis meliores illo lectiones habet. Ergo eorum, qui exstant, codicum ABC nullus in Hutteni manibus fuisse potest. Aliae lectiones, quas H habet, huius editionis propriae et certissimo rectae sunt, velut p. 64,20 *honor dicto.* At alii loci diversum exemplar sequuntur, quod est idem

ac pravum exemplar editionis **E**—**E** ipsa Hutteni libro posterior est —, quo in numero sunt interpolatio, quae p. 48,26 post *consules fient* legitur: *aut militaria ornamenta (gestabunt), atqui* p. 39,25 pro *a qua, summo deo* p. 56,6 pro *sine deo, India* p. 40,16 pro *Iudaea.* Duo igitur codices, bonus quidam, qui ab archetypo originem ducit, et deterior alter, quo **E** usus est, iam ab eo codice contaminata sunt, quem **H** in manibus habebat.

Editio **O** fere tota de **H** pendet. Quod nonnullis locis in **O** sententiae inveniuntur, quae in **H** omissae sunt, velut p. 9,30 *suique oblivisceretur* etc., p. 30,26 *Is vero tantum ait* etc., p. 40,2 *vocat, quod erat etc.,* verisimile est **O** editionem hic de exemplari pendere, quo **H** usus est. Eodem modo interpolatio orta est quae p. 48,26 post *consules fient* legitur: *aut militaria ornamenta gestabunt,* ubi in **H** *gestabunt* deest.

Habemus igitur hoc stemma codicum editionumque:

Cum Vallae librum, qui inscribitur „de falso credita et ementita Constantini donatione“ edere animum inducerem, id unum spectavi, ut integrum Vallae textum constituerem; illum corrigere non meum esse putavi. Itaque omnibus fere locis, ubi **ABC** congruunt, illorum codicum lectionem recepi; paucissimis locis, ubi, quod in codicibus legimus, rectum esse non potest, verba

a codicibus tradita emendavi. Editiones **EHO**, quarum **E** referta est omni genere errorum, tantum iis locis in notis infra commemoravi, ubi eorum lectio aut praeferenda est aut cum uno alterove ex codicibus congruit. Omnes mendosas lectiones afferre, quae plurimae sunt, neque operae pretium est et adnotationum criticarum numerum in infinitum fere augeret. Codicum **ABC** omnes lectiones varias diligenter adnotavi exceptis quibusdam, quae nisi orthographia a ceteris non differunt; codicis **A**, cum archetypi simillimus sit, ne orthographiam quidem neglegendam putavi.

Restat ut gratias agam Francisco Ehrle cardinali, Iohanni Mercati, praefecto bibliothecae Vaticanae, Iohanni Barsotti, canonico Lucano, necnon societati illi, quae „Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft" vocatur, magistratuique Berolinensi, qui omnes de hac editione optime meriti sunt.

Scribebam Berolini mense Augusto 1927.

Walther Schwahn.

SIGNA CODICUM

A = Cod. Vaticanus 5314
B = Cod. Ottobonianus 2075
C = Cod. Lucanus 582
D = Cod. Urbinas 337
E = Ed. an. 1520
H = Ed. Hutteni 1517
O = Op. 1540

I. 1. Plures a me libri compluresque emissi sunt in omni fere doctrinarum genere, in quibus quod a nonnullis magnisque et longo iam aevo probatis auctoribus dissentio cum sint qui indigne ferant meque ut temerarium sacrilegumque criminentur, quid tandem nunc facturi quidam putandi sunt, quantopere in me debacchaturi, et si facultas detur, quam avide me ad supplicium festinanterque rapturi, qui non tantum adversus mortuos scribo, sed adversus etiam vivos, nec in unum alterumve, sed in plurimos, nec contra privatos modo, verum etiam contra magistratus? at quos magistratus? nempe summum pontificem, qui non temporali solum armatus est gladio regum ac principum more, sed ecclesiastico quoque, ut ab eo neque subter ipsum, ut sic loquar, clipeum alicuius principis protegere te possis, quominus excommunicatione anathemate execratione feriare. Quodsi prudenter, ut dixit, sic fecisse existimatus est, qui inquit: Nolo scribere in eos, qui possunt proscribere, quanto mihi magis idem faciendum esse videatur in eum, qui ne proscriptioni quidem relinquat locum quique invisibilibus me potestatis suae iaculis persequatur, ut iure possim dicere: Quo ibo a spiritu tuo, et quo a tua fugiam facie? Nisi forte putemus patientius haec esse laturum summum pontificem, quam ceteri facerent. 2. Nihil minus: si quidem Paulo, quod bona se conscientia conversatum esse diceret, Ananias

18 Pollio ap. Macrob. II 4

15 principum BCD 24 sacerdotem BCDEHO

princeps sacerdotum coram tribuno, qui iudex sedebat, iussit os verberari, et Phasur, eadem praeditus dignitate, Jeremiam ob loquendi libertatem coniecit in carcerem. Sed illum tribunus ac praeses, hunc rex adversus iuiuriam pontificis tutari et potuit et voluit. Me vero quis tribunus, quis praeses, quis rex e manibus summi sacerdotis, si me rapuerit ille, etiam ut velit, eripere poterit? Verum non est causa, cur me duplex hic periculi terror conturbet arceatque a proposito. nam neque contra ius fasque summo pontifici licet aut ligare quempiam aut solvere, et in defendenda veritate atque iustitia profundere animam summae virtutis summae laudis summi praemii est. An vero multi ob terrestrem patriam defendendam mortis adiere discrimen: ego ob coelestem patriam assequendam (assequuntur autem eam, qui deo placent, non qui hominibus) mortis discrimine deterrebor? Facessat igitur trepidatio, procul abeant metus, timores excidant. Forti animo magna fiducia bona spe defendenda est causa veritatis, causa iustitiae, causa dei. Neque enim is verus est habendus orator, qui bene scit dicere, nisi et dicere audeat. Audeamus igitur accusare eum, quicunque digna committit accusatione. Et qui in omnes peccat, unius pro omnium voce carpatur. 3. At non debeo palam obiurgare fratrem, sed inter me et ipsum. Immo publice peccans et qui privatum consilium non admitteret, publice arguendus est, ut ceteri timorem habeant. An non Paulus, cuius verbis modo sum usus, in os Petrum coram ecclesia reprehendit, quia reprehensibilis erat? et hoc ad nostram doctrinam scriptum reliquit. At non sum Paulus, qui Petrum possim reprehendere. Immo Paulus sum, qui Paulum imitor, quemadmodum, quod

2 Act. 23, 2   3 Jer. 20, 1. 2   25 Matth. 18, 15   31 Gal. 2, 14

2 obverberari CDEO   11 quippiam BCEHO   22 eum *in margine* A, *excidit in cet.*   27 cetera A

multo plus est, unus cum deo spiritus efficior, cum studiose mandatis illius obtempero. Neque aliquem sua dignitas ab increpationibus tutum reddit, quae Petrum non reddidit multosque alios eodem praeditos gradu, ut Marcellum, quod diis libasset, ut Coelestinum, quod cum Nestorio haeretico sentiret, ut quosdam etiam nostra memoria, quos ab inferioribus (Quis enim non est inferior papa?) reprehensos scimus, ut taceam condemnatos. 4. Neque vero id ago, ut quemquam cupiam insectari et in eum quasi Philippicas scribere; hoc enim a me facinus procul absit, sed ut errorem a mentibus hominum convellam, ut eos a vitiis sceleribusque vel admonendo vel increpando summoveam. Non ausim dicere, ut alii, per me edocti, luxuriantem nimiis sarmentis papalem sedem, quae Christi vinea est, ferro coerceant et plenas uvas, non graciles labruscas ferre compellant. Quod cum facio, num quis erit qui aut mihi os aut sibi aures velit occludere, ne dicam supplicium mortemque proponere? Hunc ego, si hoc faciat, etiamsi papa sit, quid dicam esse? Bonumne pastorem? an aspidem surdam, quae nolit exaudire vocem incantantis, velit eiusdem membra morsu venenoque praestringere?

II. 5. Scio iam dudum expectare aures hominum, quodnam pontificibus Romanis crimen impingam: profecto ingens sive supinae ignorantiae sive immanis avaritiae, quae est idolorum servitus, sive imperandi

---

5 Marcellus c. 307—309 episc. Rom.; id quod Valla hic contendit, verum non est, nam M. in lapsos i. e. eos, qui a fide christiana defecerant, nimia severitate usus est   Coelestinus I, ep. Rom. 422—432; quod Valla opinatur eum haereticum fuisse, falsum est   6 Nestorius, patriarcha Constant., qui vetuerat virginem Mariam Dei matrem appellari, a Concilio Ephesio 431 condemnatus est

---

1 cum *excidit* C   quod *pro* cum *ante* studiose C   9 quempiam BEHO   cupiam *ex* cuipiam *emendatum* C *sec. man.* 18 obtundere C   25 quidnam AC

vanitatis, cuius crudelitas semper est comes. Nam aliquot iam saeculis aut non intellexerunt donationem Constantini commenticiam fictamque esse aut ipsi finxerunt, sive posteriores in maiorum suorum dolis vestigia imprimentes pro vera, quam falsam cognoscerent, defenderunt, dedecorantes pontificatus maiestatem, dedecorantes veterum pontificum memoriam, dedecorantes religionem christianam et omnia caedibus ruinis flagitiisque miscentes. Suam esse aiunt urbem Romam, suum regnum Siciliae Neapolitanumque, suam universam Italiam Gallias Hispanias Germanos Britannos, suum denique occidentem. Haec enim cuncta in ipsa donationis pagina contineri. Ergo haec omnia tua sunt, summe pontifex? omnia tibi in animo est recuperare? omnes reges ac principes occidentis spoliare urbibus aut cogere, ut annua tibi tributa pensitent, sententia est? At ego contra existimo iustius licere principibus spoliare te imperio omni, quod obtines. Nam ut ostendam, donatio illa, unde natum esse suum ius summi pontifices volunt, Silvestro pariter et Constantino fuit incognita.
6. Verum antequam ad confutandam donationis paginam venio, quod unum istorum patrocinium est, non modo falsum, verum etiam stolidum, ordo postulat, ut altius repetam. Et primum dicam non tales fuisse Constantinum Silvestrumque, illum quidem, qui donare vellet, qui iure donare posset, qui ut in manum alteri ea traderet, in sua haberet potestate, hunc autem, qui vellet accipere quique iure accepturus foret. Secundo loco, si haec non essent, quae verissima atque clarissima sunt, neque hunc acceptasse neque illum tradidisse

---

3 Constantinus Magnus succ. 306 Constantio Chloro patri in imperio Galliarum, a. 312 post Maxentium victum toto Occidente, a. 324 post Licinii mortem toto imperio potitus est, mortuus est a. 337   20 S. Silvester episc. Rom. 314—335

---

12 ipsius C   24 Divisio *in marg.* B. Divisio operis *in marg.* C *sec. manus*   27 autem *excidit* B

possessionem rerum, quae dicuntur donatae, sed eas semper in arbitrio et imperio Caesarum permansisse. Tertio, nihil datum Silvestro a Constantino, sed priori pontifici, ante quem etiam baptismum acceperat, donaque illa mediocria fuisse, quibus papa degere vitam posset. Quarto, falso dici donationis exemplum aut apud decreta reperiri aut ex historia Silvestri esse sumptum, quod neque in illa neque in ulla historia invenitur, in eoque quaedam contraria impossibilia stulta barbara ridicula contineri. Praeterea loquar de quorundam aliorum Caesarum vel simulata vel frivola donatione. Ubi ex abundanti adiciam, si Silvester possedisset, tamen sive illo sive quovis alio pontifice a possessione deiecto post tantam temporis intercapedinem nec divino nec humano iure posse repeti. Postremo ea, quae a summo pontifice tenentur, nullius temporis longitudine potuisse praescribi.

III. 7. Atque quod ad primam partem attinet (loquamur autem de Constantino prius, deinde de Silvestro), non est committendum, ut publicam et quasi Caesaream causam non maiore quam privatae solent ore agamus. Itaque quasi in concione regum ac principum orans, ut certe facio, nam mea haec oratio in manus eorum ventura est, libet tamquam praesentes et in conspectu positos alloqui. Vos appello, reges ac principes (difficile est enim privatum hominem animi regii concipere imaginem), vestram mentem inquiro, conscientiam scrutor, testimonium postulo. Numquid vestrum quispiam si fuisset Constantini loco, faciendum sibi putasset, ut urbem Romam, patriam suam, caput orbis terrarum, reginam civitatum, potentissimam, nobilissimam, ditissimam populorum, triumphatricem nationum et ipso

---

8 in *deest* AC 11 ut A 14 disiecto C 17 posse CHO 18 *in* B *hic interpolatum est*: nunquam Constantinum fuisse facturum, ut alteri daret imperium loquemur B 19 prius *deest* C 21 privati *Vincenti* 22 in in A 25 Oratio ad reges et principes *in marg.* C

aspectu sacram, liberalitatis gratia donaret alteri et se ad humile oppidum conferret, deinde Byzantium? Donaret praeterea una cum Roma Italiam, non provinciam, sed provinciarum victricem, donaret tres Gallias, donaret duas Hispanias, donaret Germanos, donaret Britannos, totum donaret occidentem et se altero ex duobus imperii oculis orbaret? Hoc ego ut quis faciat compos mentis, adduci non possum ut credam. 8. Quid enim vobis exspectatius, quid iucundius, quid gratius contingere solet, quam accessionem imperiis vestris vos regnisque adiungere et longe lateque quam maxime proferre dicionem? In hoc, ut videre videor, omnis vestra cura omnis cogitatio omnis labor dies noctesque consumitur. Ex hoc praecipua spes gloriae, propter hoc voluptates relinquitis, propter hoc mille pericula aditis, propter hoc carissima pignora, propter hoc partem corporis aequo animo amittitis. Siquidem neminem vestrum aut audivi aut legi a conatu ampliandi imperii fuisse deterritum, quod aut luminis aut manus aut cruris aut alterius membri iacturam fecisset. Quin ipse hic ardor atque haec late domiandi cupiditas, ut quisque maxime potens est, ita eum maxime angit atque agitat. Alexander non contentus deserta Libyae pedibus peragrasse, orientem ad extremum usque Oceanum vicisse, domuisse septentrionem, inter tot vulnera, tot casus, recusantibus iam detestantibusque tam longinquas, tam asperas expeditiones militibus ipse sibi nihil effecisse videbatur, nisi et occidentem et omnes nationes aut vi aut nominis sui auctoritate sibi tributarias reddidisset? Parum dico. Iam Oceanum transire et, si quis alius orbis esset, explorare ac suo subicere arbitrio destinaverat. In coelum tandem, ut opinor, tentasset ascendere. 9. Talis fere est omnium regum voluntas, etsi non omnium talis audacia. Taceo, quanta scelera, quot abominanda propter im-

---

9 iocundius AB 22 *in marg.* Alexander *sec. man.* C
26 detestantibus A

perium assequendum ampliandumve admissa sunt, ut nec fratres a fratrum nec filii a parentum nec parentes a filiorum sanguine nefarias abstineant manus. Adeo nusquam magis, nusquam atrocius grassari solet humana temeritas, et quod mirari possis, non segniores ad hoc videas animos senum quam iuvenum, orborum quam parentum, regum quam tyrannorum. Quodsi tanto conatu peti dominatus solet, quanto maiore necesse est conservetur? Neque enim tantopere miserum est non ampliare imperium quam imminuere, neque tam deforme tibi alterius regnum non accedere tuo quam tuum accedere alieno. Nam quod ab rege aliquo aut populo legimus nonnullos praepositos regno aut urbibus, id factum est non de prima nec de maxima, sed de postrema quodammodo ac minima imperii parte, atque ea ratione, ut donantem, qui donatus est, quasi dominum et se ministrum illius semper agnosceret. 10. Nunc quaeso, nonne abiecto animo et minime generoso videntur esse, qui opinantur Constantinum meliorem a se imperii alienasse partem? Non dico Romam Italiamque et cetera, sed Gallias, ubi ipse proelia gesserat, ubi solum diu dominatus fuerat, ubi suae gloriae suique imperii rudimenta posuerat. Hominem, qui cupiditate dominandi nationibus bella intulisset, socios affinesque bello civili persecutus imperio privasset, cui nondum perdomitae ac profligatae reliquiae essent alterius factionis, qui cum multis nationibus bella gerere non modo soleret spe gloriae imperiique, sed etiam necesse haberet, utpote quotidie a barbaris lacessitus, qui filiis, qui coniunctis sanguine, qui amicis abundaret, qui senatum populumque Romanum huic facto repugnaturum nosset, qui expertus esset instabilitatem victarum nationum et ad omnem fere Romani principis mutationem rebellantium, qui se meminisset more aliorum Caesarum

7. 8 dominatus conatu peti tanto C tanto con. dom. peti *ceteri praeter* A 18 nonne *deest* C 21 Gallos C 25 persecutos *Vincenti* 30 amicitiis ABC 34 *interpolatum est* et C

non electione patrum consensuque plebis, sed exercitu armis bello dominatum occupasse. Quae tam vehemens causa et urgens aderat, ut ista neglegere et tanta liberalitate uti vellet?

IV. 11. Aiunt, quia effectus erat Christianus. Ergone imperii optima parte se abdicaret? Credo scelus erat, flagitium, nefas iam regnare nec cum Christiana religione coniungi poterat regnum. Qui in adulterio sunt, qui usuris rem auxerunt, qui aliena possident, ii post baptismum alienam uxorem, alienam pecuniam, aliena bona reddere solent. Hanc cogitationem si habes, Constantine, restituere urbibus libertatem, non mutare dominum debes. Sed non id in causa fuit; tantum in honorem religionis, ut faceres, adductus es. Quasi religiosum sit magis regnum deponere quam pro tutela religionis illud administrare. Nam quod ad accipientes attinet, neque honesta erit illis neque utilis ista donatio. Tu vero si christianum te ostendere, si pietatem indicare tuam, si consultum non dico Romanae ecclesiae vis, sed ecclesiae dei, nunc praecipue, nunc principem agas, ut pugnes pro iis, qui pugnare non possunt nec debent, ut eos tua auctoritate tutos reddas, qui insidiis iniuriisque obnoxii sunt. Nabuchodonosor Cyro Assuero multisque aliis principibus sacramentum veritatis deus aperire voluit, a nullo tamen eorum exegit, ut imperio cederet, ut partem regni donaret, sed tantum libertatem Hebraeis redderet eosque ab infestantibus finitimis protegeret. Hoc satis fuit Iudaeis, hoc sat erit et Christianis. Factus es, Constantine, Christianus. At indignissima res est Christianum te nunc imperatorem minorem esse principatu, quam fueras infidelis. Est enim principatus praecipuum quoddam dei munus, ad quem gentiles etiam principes a deo eligi existimantur. 12. At erat levatus a lepra, ideo verisimile est referre gratiam vo-

4 *in marg.* B. Quod factus est Constantinus christianus et levatus a lepra quid momenti habuisset 21 his CEHO 33 et C

luisse et maiore mensura reddere quod acceperat. Itane? Neeman ille Syrus ab Helisaeo curatus munera tantum offerre voluit, non dimidium bonorum; Constantinus dimidium imperii obtulisset? Piget me impudenti fabellae tamquam indubitatae historiae respondere. Sic enim haec fabula ex historia Neeman et Helisaei ut altera draconis ex fabuloso dracone Beli adumbrata est. Sed ut ista concedam, numquid in hac historia de donatione fit mentio? Minime. Verum de hoc commodius postea. Levatus est a lepra, cepit ob id mentem Christianam, dei timore, dei amore imbutus est, illi honorem habere voluit. Non tamen persuaderi possum eum tanta donare voluisse, quippe cum videam neminem aut gentilem in honorem deorum aut fidelem in honorem dei viventis imperium deposuisse sacerdotibusque donasse. Siquidem ex regibus Israel nemo adduci potuit, ut pristino more ad templum Hierusalem populos sacrificaturos ire permitteret, eo videlicet timore, ne forte ad regem Iudae, a quo defecerant, redirent, sacro illo cultu religionis admoniti ac templi maiestate. Et quanto maius est hoc, quod fecisse dicitur Constantinus? Ac ne quid tibi propter curationem leprae blandiaris, Ieroboam primus a deo in regem Israel electus est et quidem ex infima conditione, quod mea sententia plus est quam esse lepra levatum; et tamen is non est ausus regnum suum deo credere, et tu vis Constantinum regnum deo donasse, quod ab illo non accepisset, qui praesertim, id quod in Ieroboam non cadebat, offenderet filios, deprimeret amicos, neglegeret suos, laederet patriam, maerore omnes afficeret suique oblivisceretur. V. 13. Qui si etiam talis fuisset et quasi in alium hominem versus,

2 2 Regg. 5

2 Naamen B Nahaman C Naaman EHO 4 bonorum C 7 est *excidit* C 10 coepit CHO 20. 21 hoc maius est BC hoc magis est HO 28 in *excidit* C credebat C 30 sui quoque BE

certe non defuissent, qui eum admonerent, et imprimis filii propinqui amici. Quos quis est, qui non putet protinus imperatorem fuisse adituros? Ponite igitur illos ante oculos mente Constantini audita trepidos festinantes cum gemitu lacrimisque ad genua principis procumbentes et hac voce utentes:

Itane, pater antehac filiorum amantissime, filios privas exheredas abdicas? Nam quod te optima maximaque imperii parte exuere vis, non tam querimur quam miramur. Querimur autem, quod eam ad alios defers cum nostra et iactura et turpitudine. Quid enim causae est, quod liberos tuos expectata successione imperii fraudas, qui ipse una cum patre regnasti? Quid in te commisimus, qua in te, qua in patriam, qua in nomen Romanum ac maiestatem imperii impietate digni videmur, quos praecipua optimaque prives principatus portione, qui a patriis laribus, a conspectu natalis soli, ab assueta aura, a vetusta consuetudine relegemur? Penates fana sepulcra exsules relinquemus, nescio ubi aut qua terrarum regione victuri? Quid nos propinqui, quid nos amici, qui tecum toties in acie stetimus, qui fratres parentes filios hostili mucrone confossos palpitantesque conspeximus nec aliena morte territi sumus et ipsi pro te parati mortem oppetere, nunc abs te universi deserimur? Qui Romae gerimus magistratus, qui urbibus Italiae, qui Galliis, qui Hispaniis, qui ceteris provinciis praesumus aut praefuturi sumus, omnesne revocamur, omnes privati inbemur esse? An iacturam hanc aliunde pensabis? Et quomodo pro merito ac pro dignitate poteris, tanta orbis terrarum parte alteri tradita? Num qui praeerat centum populis, eum tu,

2. 3 imperatorem fuisse protinus C 4 festinantesque C 7 Oratio filiorum ac necessariorum Constantini ad illum *in margine* B 18 vestra BC *man. I*; *in margine* B: in exemplari scriptum est a vesta, forte scribendum est „a iusta“ relegamur A 21 totiens B 25 universi abs te C

Caesar, uni praeficies? Quomodo tibi istud in mentem venire potuit? quomodo subita tuorum te cepit oblivio, ut nihil te misereat amicorum, nihil proximorum, nihil filiorum? Utinam nos, Caesar, salva tua dignitate atque victoria in bello contigisset occumbere potius quam ut ista cernamus. Et tu quidem de imperio tuo ad tuum arbitrium agere potes atque etiam de nobis uno dumtaxat excepto, in quo ad mortem usque erimus contumaces, ne a cultu deorum immortalium desistamus magno etiam aliis exemplo, ut scias tua ista largitas quid mereatur de religione Christiana. Nam si non largiris Silvestro imperium, tecum Christiani esse volumus, multis factum nostrum imitaturis. Sin largiris, non modo Christiani fieri non sustinebimus, sed invisum detestabile exsecrandum nobis hoc nomen efficies talesque reddes, ut tandem tu et vitae et mortis nostrae miserearis nec nos, sed te ipsum duritiae accuses.

V. 14. Nonne hac oratione Constantinus, nisi exstirpatam ab eo volumus humanitatem, si sua sponte non movebatur, motus fuisset? Quid, si hos audire noluisset, nonne erant, qui huic facto et oratione adversarentur et manu? An senatus populusque Romanus sibi tanta in re nihil agendum putasset? Nonne oratorem, ut ait Vergilius, gravem pietate ac meritis advocasset, qui apud Constantinum hanc haberet orationem?

Caesar, si tu tuorum immemor es atque etiam tui, ut nec filiis hereditatem nec propinquis opes nec amicis honores nec tibi imperium esse integrum velis, non tamen senatus populusque Romanus immemor potest esse sui iuris suaeque dignitatis. Etenim quomodo tibi tantum permittis de imperio Romano, quod non tuo,

---

25 Oratio populi Romani ad Constantinum. B in marg.

---

1. 2 venire in mentem C 2 te subita tuorum C coepit ACHO 6 ut *deest* ABCE 26 Oratio populi Romani ad Constantinum *in marg.* B populus ro in Constantinum *in marg.* C III m.

sed nostro sanguine paratum est? Tune unum corpus in duas secabis partes? et ex uno duo efficies regna, duo capita, duas voluntates? et quasi duobus fratribus gladios, quibus de hereditate decernant, porriges? Nos civitatibus, quae de hac urbe bene meritae sunt, iura civitatis damus, ut cives Romani sint; tu a nobis dimidium imperii aufers, ne hanc urbem parentem suam agnoscat? Et in alveis quidem apium si duo reges nati sunt, alterum, qui deterior est, occidimus; tu in alveo imperii Romani, ubi unus et optimus princeps est, alterum et hunc deterrimum et non apem, sed fucum collocandum putas? Prudentiam tuam vehementer desideramus, imperator; nam quid futurum est, si vel te vivo vel post tuam mortem aut huic parti, quam alienas, aut alteri, quam tibi relinquis, bellum a barbaris nationibus inferatur? Quo robore militum, quibus copiis occurremus? Vix nunc totius imperii viribus possumus, tunc poterimus? An perpetuo membrum hoc cum illo in concordia erit? Ut reor, nec esse poterit; cum Roma dominari velit, nolit pars illa servire. Quin et te vivo breve intra tempus revocatis veteribus praesidibus suffectis novis te in tuum regnum profecto et longe agente, hic altero dominante nonne omnia nova id est diversa atque adversa erunt? Regno fere inter duos fratres diviso protinus et populorum animi dividuntur et prius a se ipsis quam ab externis hostibus bellum auspicantur. Idem eventurum in hoc imperio quis non videt? An ignoras hanc olim imprimis fuisse causam optimatibus, cur dicerent citius se in conspectu populi Romani esse morituros quam rogationem illam ferri sinerent, ut pars senatus ac pars plebis ad incolendum Veios mitteretur duasque urbes communes populi Romani esse. Si enim in una urbe tantum dissensionum esset, quid in duabus urbibus futurum? 15. Ita hoc tempore, si tantum discordiarum in uno imperio — testor conscientiam

9 sint BHO 14 ut A 21 praesidiis BHO 31 hios C

tuam ac labores —, quid in duobus imperiis fiet? Age vero putasne hinc fore, qui tibi bellis occupato esse auxilio aut velint aut sciant? Ita ab armis atque ab omni re bellica abhorrentes erunt, qui praeficientur militibus atque urbibus, ut ille, qui praeficit. Quid, nonne hunc tam imperitum regnandi et iniuriae facilem aut Romanae legiones aut ipsae provinciae spoliare tentabunt, ut quem sperabunt vel non repugnaturum vel poenas non repetiturum? Credo me hercule ne unum quidem mensem illos in officio mansuros, sed statim et ad primum profectionis tuae nuntium rebellaturos. Quid facies? Quid consilii capies, cum duplici atque adeo multiplici bello urgebere? Nationes, quas subegimus, continere vix possumus; quomodo illis accedente ex liberis gentibus bello resistetur? Tu, Caesar, quid ad te spectet, ipse videris. Nobis autem haec res non minus quam tibi curae esse debet. Tu mortalis es; imperium populi Romani decet esse immortale et, quantum in nobis est, erit, neque imperium modo, verum etiam pudor. 16. Scilicet quorum religionem contemnimus, eorum accipiemus imperium? et principes orbis terrarum huic contemptissimo homini serviemus? Urbe a Gallis capta Romani senes demulceri sibi barbam a victoribus passi non sunt; nunc sibi tot senatorii ordinis, tot praetorii, tot tribunicii, tot consulares triumphalesque viri eos dominari patientur, quos ipsi tamquam servos malos omni contumeliarum genere suppliciorumque affecerunt? Istine homines magistratus creabunt? provincias regent? bella gerent? de nobis sententias capitis ferent? Sub his nobilitas Romana stipendia faciet? honores sperabit? munera assequetur? Et quod maius quodque altius penetret volnus accipere possumus? Non ita putes, Caesar, Romanum degenerasse sanguinem, ut istud passurus sit aequo animo et non

7 provintiae A   8 ut A   12 quo modo C   15 resistent CO   25 tribunitii AB   28 curabunt C   33 denegasse, *in marg.* degenerasse C

quavis ratione devitandum existimet, quod medius fidius neque mulieres nostrae sustinerent, sed magis se una cum dulcibus liberis sacrisque penatibus concremarent, ut non Carthaginienses feminae fortiores fuerint quam Romanae. Etenim, Caesar, si regem te delegissemus, haberes tu quidem magnum de imperio Romano agendi arbitrium, sed non ita, ut vel minimum de ipsius imminueres maiestate. Alioquin qui te fecissemus regem, eadem facultate abdicare te regno iuberemus, nedum posses regnum dividere, nedum tot provincias alienare, nedum ipsum regni caput peregrino atque humillimo homini addicere. Canem ovili praefecimus, quem, si lupi mavult officio fungi, aut eicimus aut occidimus. Nunc tu cum diu canis officio in ovili Romano defendendo sis functus, ad extremum in lupum nullo exemplo converteris? 17. Atque ut intellegas, quandoquidem nos pro iure nostro cogis asperius loqui, nullum tibi in populi Romani imperio ius est. Caesar vi dominatum occupavit, Augustus et in vitium successit et adversariorum partium profligatione se dominum fecit. Tiberius Gaius Claudius Nero Galba Otho Vitellius Vespasianus ceterique aut eadem aut simili via libertatem nostram praedati sunt. Tu quoque aliis expulsis aut interemptis dominus effectus es. Sileo quod ex matrimonio natus non sis. Quare ut tibi nostram mentem testificemur, Caesar, si non libet te Romae principatum tenere, habes filios, quorum aliquem in locum tuum nobis quoque permittentibus ac rogantibus naturae lege substituas. Sin minus, nobis in animo est publicam amplitudinem cum privata dignitate defendere. Neque enim minor haec iniuria Quiritum quam olim fuit violata Lucretia. Neque nobis deerit Brutus, qui contra Tarquinium se ad libertatem recuperandam huic populo praebeat ducem. Et in istos primum, quos nobis praeponis, deinde

3 ducibus liberis C 4 Cartaginienses C 7 ut A 9 te regno abdicare CHO 14 offitio C 18 esse CE 24 *in marg.* C Constantinus spurius

et in te ferrum stringemus. Quod in multos imperatores et quidem leviores ob causas fecimus.

Haec profecto Constantinum, nisi lapidem eum aut truncum existimamus, permovissent. Quae si populus non dixisset, tamen dicere apud se et his passim verbis fremere credibile erat. VI. 18. Eamus nunc et dicamus Constantinum gratificari voluisse Silvestro, quem tot hominum odiis, tot gladiis subiceret, ut vix, quantum sentio, unum Silvester diem in vita futurus fuisset. Nam eo paucisque aliis absumptis videbatur omnis sublatum iri de pectoribus Romanorum tam dirae iniuriae contumeliaeque suspicio. Age porro, si fieri potest, concedamus neque preces neque minas neque ullam rationem aliquid profecisse perstareque adhuc Constantinum nec velle a suscepta semel persuasione recedere. Quis non ad Silvestri orationem, si res vera fuisset, unquam commotus assentiatur? quae talis haud dubie fuisset.

19. Princeps optime ac fili, Caesar. Pietatem quidem tuam tam pronam tamque effusam non possum non amare atque amplecti; verumtamen quod in offerendis deo muneribus immolandisque victimis nonnihil erres, minime demiror, quippe qui adhuc es in Christiana militia tiro. Ut non decebat olim a sacerdote omnem pecudem feramque et avem sacrificari, ita non omne ab eodem accipiendum est munus. Ego sacerdos sum ac pontifex, qui dispicere debeo, quid ad altare patiar offerri, ne forte non dico immundum animal offeratur, sed vipera aut serpens. Itaque sic habeas. Si foret tui iuris partem imperii cum regina orbis Roma alteri tradere quam filiis, quod minime sentio, si populus hic, si Italia, si ceterae nationes sustinerent, ut quos oderunt et quorum religionem adhuc respuunt, capti illecebris saeculi eorum imperio obnoxii esse vellent, quod impossibile est, tamen, si quid mihi credendum putas, fili

12 suspitio A 16 Oratio Silvestri ad Constantinum BH Silvestri Constantino *in marg.* C

amantissime, ut tibi assentiar, ulla adduci ratione non possem, nisi vellem mihi ipsi esse dissimilis et condicionem meam oblivisci ac propemodum dominum Iesum abnegare. Tua enim munera, sive ut tu vis tuae remunerationes et gloriam et innocentiam et sanctimoniam meam atque omnium, qui mihi successuri sunt, polluerent ac prorsus everterent viamque iis, qui ad cognitionem veritatis venturi sunt, intercluderent. 20. An vero Helisaeus a Neeman Syro a lepra curato mercedem accipere noluit; ego te curato accipiam? Ille munera respuit, ego regna mihi dari sinam? Ille personam prophetae maculare noluit; ego personam Christi, quam in me gero, maculare potero? Cur autem ille accipiendis muneribus personam prophetae maculari putavit? Nempe quod videri poterat vendere sacra, faenerare donum dei, indigere praesidiis hominum elevare atque imminuere beneficii dignitatem. Maluit ergo sibi principes ac reges beneficiarios facere quam ipse beneficiarius illorum esse, immo ne mutua quidem beneficentia uti. Beatius est enim multo, ut inquit dominus, dare quam accipere. 21. Eadem mihi atque adeo maior est causa, cui etiam a domino praecipitur dicente: Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, daemones eicite; gratis accepistis, gratis date. Egone tantum flagitium admittam, Caesar, ut dei praecepta non exsequar? ut gloriam meam polluam? Melius est, ut inquit Paulus, mihi mori quam ut gloriam meam quis evacuet. Gloria nostra est apud deum honorificare ministerium nostrum, ut idem inquit: Vobis dico gentibus, quamdiu ego quidem sum gentium apostolus, glorificabo ministerium meum. Ego, Caesar, aliis quoque sim et exemplum et causa delinquendi,

---

21 Act. 20, 35 24 Matth. 10, 8 28 1 Cor. 9, 15 31 Rom. 11, 13

---

2 *correctum in* possem C 9 a *deest* C 10 voluit *correctum* C 18 reges *excidit* AC benefitiarios C

Christianus homo, sacerdos dei, pontifex Romanus, vicarius Christi? 22. Iam vero innocentia sacerdotum quomodo incolumis erit inter opes, inter magistratus, inter administrationem saecularium negotiorum? Ideone terrenis renunciamus, ut eadem uberiora assequamur? Et privata abiecimus, ut aliena possideamus et publica? Nostrae erunt urbes, nostra tributa, nostra vectigalia? Et cur clericos, si hoc fecerimus, nos vocari licebit? Pars nostra sive sors, quae graece dicitur κλῆρος, domus est non terrena, sed coelestis. Levitae, qui iidem clerici sunt, partem cum fratribus non fuere sortiti, et tu nos iubes etiam fratrum sortiri portionem? Quo mihi divitias atque opes, qui domini voce iubeor nec de crastino esse sollicitus? et cui dictum est ab illo: Nolite thesaurizare super terram, nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris. Et: difficilius est divitem introire in regnum coelorum quam camelum per foramen acus transire. Ideoque pauperes sibi ministros elegit et qui omnia reliquerunt, ut eum sequerentur, et paupertatis ipse fuit exemplum. Usque adeo divitiarum pecuniarumque tractatio innocentiae inimica est, non modo possessio illarum atque dominatus. Unus Iudas, qui loculos habebat et portabat, quae mittebantur, praevaricatus est et amore pecuniae, cui assueverat, magistrum dominum deum et reprehendit et prodidit. Itaque vereor, Caesar, ne me ex Petro facias Iudam. Audi etiam, quid Paulus dicat: Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium, quod nec auferre quid possumus; habentes autem alimenta et quibus tegamur his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli et desideria multa et inutilia et nociva, quae mer-

---

11 Jos. 13, 14 **14** Matth. 6, 34 **16** Matth. 10, 9 **18** Matth. 19, 23. 24

---

9 κλῆρος *excidit* AB *lacuna* B kleros *lit. Lat.* E domus *scripsi,* dominus ABC dominatus HO divina E 10 terrenus HO 12 etiam *excidit* C 31 temptationem C

gunt homines in interitum et perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes erraverunt a fide et inseruerunt se doloribus multis. Tu autem homo dei haec fuge. Et tu me accipere iubes, Caesar, quae velut venenum effugere debeo? et quis praeterea (pro tua prudentia, Caesar, consideres) quis inter haec divinis rebus faciendis locus? VII. 23. Apostoli quibusdam indignantibus, quod viduae ipsorum in ministerio quotidiano despicerentur, responderunt non esse aequum relinquere se verbum dei et ministrare mensis, et tamen viduarum mensis ministrare quanto aliud est quam exigere vectigalia, curare aerarium, stipendium numerare militibus et mille aliis huiusmodi curis implicari? Nemo militans deo implicat se negotiis saecularibus, inquit Paulus. Numquid Aaron cum ceteris Levitici generis aliud quam domini tabernaculum procurabat? Cuius filii, quia ignem alienum in thuribula sumpserant, igni coelesti conflagraverunt. Et tu iubes nos ignem saecularium divitiarum, vetitum ac profanum, in sacrata thuribula, id est in sacerdotalia opera sumere? Num Eleazar, num Phinees, num ceteri pontifices ministrique aut tabernaculi aut templi quicquam, nisi quod ad rem divinam pertineret, administrabant? Administrabant dico, immo administrare poterant, si officio suo satisfacere volebant? Quodsi nolint, audiant exsecrationem domini dicentis: Maledicti, qui opus domini faciunt neglegenter. Quae exsecratio cum in omnes, tum in pontifices maxime cadit. O quantum est pontificale munus! Quantum est caput esse ecclesiae! Quantum est praeponi pastorem tanto ovili, e cuius manu uniuscuiusque agni ovisque

---

4 1 Tim. 6, 7—11 11 Act. 6, 1—2 15 2 Tim. 2, 4 19 Lev. 10, 1. 2 21 Aaronis filius et successor Num. 20, 28 Eleazari filius Num. 25, 7. 26, 1. Ps. 106, 30

---

3 insenierunt, *in marg.* inseruerunt C 11 mensis viduarum B viduarum C viduis EHO 29 quantum pontificale munus *in marg.* C

amissae sanguis exigitur! Cui dictum est: si amas me plus quam alii, ut fateris, pasce agnos meos. Iterum: si amas me, ut fateris, pasce oves meas. Tertio: si amas me, ut fateris, pasce oves meas. Et tu me iubes, Caesar, capras etiam pascere et porcos, qui nequeunt ab eodem pastore custodiri. 24. Quid quod me regem facere vis aut potius Caesarem id est regum principem? Dominus Iesus Christus, deus et homo, rex et sacerdos, cum se regem affirmaret, audi de quo regno locutus est: Regnum meum, inquit, non est de hoc mundo. Si enim de hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent. Et quae fuit prima vox ac frequentior clamor praedicationis eius? Nonne hic? Poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum coelorum. Appropinquavit regnum dei, cui comparabitur regnum coeli. Nonne cum haec dixit, regnum saeculare nihil ad se pertinere declaravit? Eoque non modo regnum huiusmodi non quaesivit, sed oblatum quoque accipere noluit. Nam cum intellegeret aliquando populos destinasse, ut eum raperent regemque facerent, in montium solitudines fugit. Quod nobis, qui locum eius tenemus, non solum exemplo dedit imitandum, sed etiam praecepto, inquiens: Principes gentium dominantur eorum, et qui maiores sunt, potestatem exercent in eos. Non ita erit inter vos, sed quicumque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister, et qui voluerit primus inter vos esse, erit vester servus. Sicut filius hominis non venit, ut ministretur ei, sed ut ministret et det animam suam redemptionem pro multis. Iudices olim deus, ut scias, Caesar, constituit super Israel, non reges, populumque sibi nomen regium postulantem detestatus

---

4 Joh. 21, 15—17 12 Joh. 18, 36 14 Matth. 4, 17 21 Joh. 6, 15 29 Matth. 20, 25—28

2—4 *tota sententia a* pasce *usque ad* fateris *deest* B 10 ex hoc mundo C 21 ipsius (*pro* eius) BCHO suum E 28 venit, ut non C

est. Nec aliter ob duritiam cordis illorum regem dedit, quam quod repudium permiserat, quod in nova lege revocavit. Et ego regnum accipiam, qui vix iudex esse permittor? An nescitis, inquit Paulus, quod sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis, qui de minimis iudicetis. Nescitis quod angelos iudicabimus? quanto magis saecularia? Saecularia igitur iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, eos constituite ad iudicandum. At qui iudices de rebus controversis tantummodo iudicabant, non etiam tributa exigebant. Ego exigam, qui scio a domino interrogatum Petrum, a quibusnam reges terrae acciperent tributum censumve, a filiis an ab alienis? Et cum hic respondisset: ab alienis, ab eodem dictum: ergo liberi sunt filii. Quodsi omnes filii mei sunt, Caesar, ut certe sunt, omnes liberi erunt, nihil quisquam solvet. Igitur non est opus mihi tua donatione, qua nihil assecuturus sum praeter laborem, quem ut minime debeo, ita minime possum ferre. 25. Quid quod necesse haberem potestatem exercere sanguinis, punire sontes, bella gerere, urbes diripere, regiones ferro ignique vastare? Aliter non est quod sperem posse me tueri quae tradidisses. Et si haec fecero, sacerdos, pontifex, Christi vicarius sum? Ut illum in me tonantem audiam atque dicentem: Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus, et tu fecisti eam speluncam latronum. Non veni in mundum, inquit dominus, ut iudicem mundum, sed ut liberem eum, et ego qui illi successi, causa mortium ero? Cui in persona Petri dictum est: Converte gladium tuum in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. Ne defendere quidem nobis ferro nos licet. Si-

---

4 1 Cor. 6, 2—4 15 Matth. 17, 25. 26 27 Matth. 21, 13 28 Joh. 12, 47 32 Matth. 26, 52

---

10 et controversiis A controversiis C contraversis E 12 quibus C 13 accipiunt C 14 *verba ab* et *usque ad* alienis *desunt* C 19 Quid *deest* C 20 habere (*pro* exercere) C

quidem defendere dominum Petrus volebat, cum auriculam abscidit servo. Et tu divitiarum aut comparandarum aut tuendarum causa uti ferro nos iubes? Nostra potestas est potestas clavium dicente domino: Tibi dabo claves regni coelorum. Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in coelis, et portae inferi non praevalebunt adversus eas. Nihil ad hanc potestatem, nihil ad hanc dignitatem, nihil ad hoc regnum adici potest. Quo qui contentus non est, aliud sibi quoddam a diabolo postulat, qui etiam domino dicere ausus est: Tibi dabo omnia regna mundi, si cadens in terram adoraveris me. 26. Quare, Caesar, cum pace tua dictum sit, noli mihi diabolus effici, qui Christum id est me regna mundi a te data accipere iubeas. Malo enim illa spernere quam possidere. Et ut aliquid de infidelibus, sed ut spero, futuris fidelibus loquar, noli me de angelo lucis reddere illis angelum tenebrarum, quorum corda ad pietatem inducere volo, non ipsorum cervici iugum imponere et gladio, quod est verbum dei, non gladio ferri mihi subicere, ne deteriores efficiantur, ne recalcitrent, ne cornu me feriant, ne nomen dei meo irritati errore blasphement. Filios mihi carissimos volo reddere, non servos, adoptare, non emere, generare, non manucapere, animas eorum offerre sacrificium deo, non diabolo corpora. Discite a me, inquit dominus, qui mitis sum et humilis corde. Capite iugum meum, et invenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum suave et pondus meum leve. Cuius ad extremum, ut iam finem faciam, illam de hac re sententiam accipe, quam quasi inter me et te tulit: Reddite quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt dei,

8 Matth. 16, 19 13 Matth. 4, 9 29 Matth. 11, 29. 30

9 dignationem BCHO 21 gladii ferro *Vincenti* 23 in C multi H (*pro* mihi) 26 Disce C 27 humili BCHO 30 in HO, in hanc sententiam *Vincenti*

deo. Quo fit, ut nec tu, Caesar tua relinquere neque ego quae Caesaris sunt, accipere debeam, quae vel si millies offeras, nunquam accipiam.

27. Ad hanc Silvestri orationem apostolico viro dignam, quid esset, quod amplius Constantinus posset opponere? Quod cum ita sit, qui aiunt donationem esse factam, nonne iniuriosi sunt in Constantinum, quem suos privare imperiumque Romanum voluisse convellere, iniuriosi in senatum populumque Romanum Italiam totumque occidentem, quem contra ius fasque mutari imperium permisisse, iniuriosi in Silvestrum, quem indignam sancto viro donationem acceptam habuisse, iniuriosi in summum pontificatum, cui licere terrenis potiri regnis et Romanum moderari imperium arbitrantur? Haec tamen omnia eo pertinent, ut appareat Constantinum inter tot impedimenta nunquam fuisse facturum, ut rem Romanam Silvestro ex maxima parte donaret, quod isti aiunt.

VIII. 28. Age porro ut credamus istam donationem, de qua facit pagina vestra mentionem, debet constare etiam de acceptatione Silvestri. Nunc de illa non constat. At credibile est, dicitis, ratam hunc habuisse donationem. Ita credo, nec ratam habuisse modo, verum etiam petiisse, rogasse, precibus extorsisse credibile est. Quid vos credibile, quod praeter opinionem est hominum, dicitis? Nec quia in pagina privilegii de donatione fit mentio, putandum est fuisse acceptum. Sed e contrario, quia non fit mentio de acceptatione, dicendum est non fuisse donatum. Ita plus contra vos facit hunc donum respuisse quam illum dare voluisse, et beneficium in invitum non confertur. Neque vero tantum donata respuisse Silvestrum suspicari debemus, sed tacite etiam iudicasse nec illum dare iure nec se iure accipere posse.

1 Matth. 22, 21

13 pontificem CEHO 21 *in marg.* B: Non acceptasse Silvestrum donationem, si vera fuisset illa. 22 habuisse Silvestrum C

Sed o caecam semper inconsultamque avaritiam! Demus, ut tabulas quoque de assensu Silvestri proferre possitis veras, incorruptas, sinceras; num protinus donata sunt, quae in tabulis continentur? Ubi possessio? Ubi in manus traditio? Nam si cartam modo Constantinus dat, non gratificari Silvestro voluit, sed illudere. Verisimile est, dicitis, qui donat quippiam, eum et possessionem tradere. Videte, quid loquamini, cum possessionem non esse datam constet et, an datum sit ius, ambigatur. Verisimile est, qui possessionem non dedit, eum ne ius quidem dare voluisse. 29. An non constat possessionem nunquam fuisse traditam? quod negare impudentissimum est. Numquid Silvestrum Constantinus in Capitolium quasi triumphantem inter frequentium Quiritum, sed infidelium plausum duxit? in sella aurea assistente universo senatu collocavit? Magistratus pro sua quemque dignitate regem salutare et adorare iussit? Hoc erga novos principes fieri solet, non tantum aliquod palatium velut Lateranense tradi. Num postea per universam Italiam circumduxit? Adiit cum illo Gallias? Adiit Hispanos? Adiit Germanos ceterumque occidentem? Aut si gravabantur ambo tantum obire terrarum, quibusnam tam ingens officium delegarunt, qui et Caesaris vice traderent possessionem et Silvestri acciperent? Magni ii viri atque eximiae auctoritatis esse debuerunt, et tamen qui fuerint, ignoramus. Et quantum in his duobus verbis tradere et accipere subest pondus! Nostra memoria, ut exempla vetusta omittam, nunquam aliter factitatum vidimus, cum quis aut urbis aut regionis aut provinciae dominus factus est, ita demum traditam existimari

---

1 avariciam A 4 talibus AC *in marg.* B: Silvestrum nunquam habuisse possessionem imperii, quod fingitur illi donatum 12 traditam fuisse BHO 16 adsistente A 21 Hispanias B 22 gratulabantur A 23 *interp. est* orbem CHO 27.28 *Tota haec sententia deest* HO, subest pondus *ante* tradere et accipere C

possessionem, si magistratus pristini summoveantur novique subrogentur. Hoc si tunc Silvester fieri non postulasset, tamen magnificentiae Constantini intererat, ut declararet non verbo se, sed re possessionem tradere, suos praesides amovere aliosque ab illo substitui iubere. Non traditur possessio, quae penes eosdem remanet, qui possidebant, et novus dominus illos summovere non audet. Sed fac istud quoque non obstare et nihilo minus putari Silvestrum possedisse atque omnia praeter morem praeterque naturam tunc esse dicamus administrata. Postquam ille abiit, quos provinciis urbibusque rectores Silvester praeposuit? quae bella gessit? quas nationes ad arma spectantes oppressit? per quos haec administravit? Nihil horum scimus, respondetis. Ita puto, nocturno tempore haec omnia gesta sunt et ideo nemo vidit.

30. Age fuit in possessione Silvester? Quis eum de possessione deiecit? Nam perpetuo in possessione non fuit neque successorum aliquis saltem usque ad Gregorium Magnum, qui et ipse caruit possessione. Qui extra possessionem est nec se ab ea deiectum probare potest, is profecto nunquam possedit et si se possedisse dicat, insanit. Vides ut te insanum etiam probo? Alioquin dic, quis papam deiecit, ipsene Constantinus an eius filii an Iulianus an quis alius Caesar? Profer nomen expulsoris, profer tempus, unde primum, unde secundo ac deinceps expulsus est. Num per seditionem et caedes an sine his? coniurarunt in eum pariter nationes an quae prima? Quid? nemo omnium auxilio fuit? Ne illorum quidem, qui per Silvestrum aliumve papam praepositi urbibus ac provinciis erant? Uno die universa amisit? an paulatim et per partes? Restitit ipse suique magistratus an ad primum se tumultum abdicarunt? Quid? ipsi victores non in eam faecem hominum, quam indignam imperio ducebant, ferro grassati sunt? In ultionem contumeliae, in tutelam occu-

33 tumultum se BC

patae dominationis, in contemptum religionis nostrae, in ipsum etiam posteritatis exemplum? Omnino eorum, qui victi sunt, nemo fugam cepit? nemo latuit? nemo timuit? O admirabilem casum! Imperium Romanum tantis laboribus tanto cruore partum tam placide tam quiete a christianis sacerdotibus vel partum est vel amissum, ut nullus cruor, nullum bellum, nulla querela intercesserit. Et quod non minus admirari debeas, per quos hoc gestum sit, quo tempore quomodo quamdiu prorsus ignotum. Putes in silvis inter arbores regnasse Silvestrum, non Romae et inter homines, et ab Hibernis imbribus frigoribusque, non ab hominibus eiectum. Quis non habet cognitum, qui paulo plura lectitarit, quot reges Romae, quot consules, quot dictatores, quot tribuni plebis, quot censores, quot aediles creati fuerint, nemoque ex tanta hominum copia, ex tanta vetustate nos fugit. Scimus item, quot Atheniensium duces, quot Thebanorum, quot Lacedaemoniorum exstiterint, pugnas eorum terrestres navalesque universas tenemus. Non ignoramus, qui reges Persarum, Medorum, Chaldaeorum, Hebraeorum fuerint aliorumque plurimorum, et quomodo horum quisque aut acceperit regnum aut tenuerit aut perdiderit aut recuperaverit. Romanum autem sive Silvestrianum imperium qua ratione inceperit aut qua desierit, quando, per quos, in ipsa quoque urbe nescitur. Interrogo num quos harum rerum testes auctoresque proferre possitis? Nullos, respondetis. Et non pudet vos, non tam homines quam pecudes, dicere verisimile esse possedisse Silvestrum?

IX. 31. Quod quia vos non potestis, ego e contrario docebo ad ultimum usque diem vitae Constantinum et gradatim deinceps omnes Caesares possedisse, ut ne quid habeatis, quod hiscere possitis. At perdifficile est et magni, ut opinor, operis hoc docere. Evolvantur om-

3 coepit ACH 6 ut A 18 extiterint A 20 Maedorum A Moedorum B 33 Ac CE

nes Latinae Graecaeque historiae, citentur ceteri auctores, qui de illis meminere temporibus, ac neminem reperies in hac re ab alio discrepare. Unum ex mille testimoniis sufficiat, Eutropius, qui Constantinum, qui tres Constantini filios a patre relictos dominos orbis terrarum vidit, qui de Iuliano filio fratris Constantini ita scribit: Hic Iulianus, qui fuit subdiaconus in Romana ecclesia imperatorque effectus apostatavit in idolorum cultum, rerum potitus est ingentique apparatu Parthis intulit bellum. Cui expeditioni ego quoque interfui. Nec de donatione imperii occidentis tacuisset nec paulo post de Ioviano, qui successit Iuliano, ita dixisset: Pacem cum Sapore necessariam quidem, sed ignobilem fecit, mutatis finibus ac nonnulla imperii Romani parte tradita, quod ante, ex quo Romanum imperium conditum erat, nunquam accidit. Quin etiam legiones nostrae apud Caudium per Pontium Telesinum et in Hispania apud Numantiam et in Numidia sub iugo missae sunt, ut nihil tamen finium traderetur.
32. Hoc loco libet vos qui nuperrime defuncti estis convenire, pontifices Romani, et te, Eugeni, qui vivis, cum Felicis tamen venia. Cur donationem Constantini magno ore iactitatis frequenterque vos ultores erepti imperii quibusdam regibus principibusque minamini? et confessionem quandam servitutis a Caesare, dum

---

4 Eutropii Breviarium historiae Romanae 371 7 Iulianus, cui postea Apostatae cognomen inditum est, imp. 361—363 10 i. e. Persis 12 Iovianus Rom. imp. 363—364 13 Sapores cogn. Magnus, rex Persarum † 381 21 Eugenius IV 1431—1447 22 Felix V, antea Amadeus, dux Savoiae, Basileae a concilio papa electus 1439, abdic. 1449, † 1451

---

2 at HO et *Vincenti* 7 *in marg.* B: Constantinum semper in possessione Romani imperii fuisse et imperantes filios reliquisse 8 imperator ABE 9 cultu ABCEHO 17 Claudium propontum Thelesium AC Caudium propontum Telesium B Claudium per Pontium Telesinum E Claudium Propontum Telestinum HO Caudium a Pontio Telesino *Vincenti* 20 qui *deest* C nuperrimi C, *post* nuperrime *interp. est* licet ABC

coronandus est, et a nonnullis aliis principibus extorquetis? Veluti ab rege Neapolitano atque Siciliae, id quod nunquam aliquis veterum Romanorum pontificum fecit, non Damasus apud Theodosium, non Siricius apud Arcadium, non Anastasius apud Honorium, non Iohannes apud Iustinianum, non alii apud alios sanctissimi papae apud optimos Caesares, sed semper illorum Romam Italiamque cum provinciis quas nominavi fuisse professi sunt. Eoque numismata aurea, ut de aliis monumentis sileam templisque urbis Romanae, circumferuntur non Graecis, sed Latinis litteris inscripta Constantini iam Christiani et deinceps cunctorum ferme imperatorum, quorum multa penes me sunt cum hac plerumque subscriptione subter imaginem crucis: Concordia orbis, qualia infinita reperirentur summorum pontificum, si unquam Romae imperassetis, quae nulla reperiuntur neque aurea neque argentea neque ab aliquo visa memorantur, et tamen necesse erat illo tempore proprium habere numisma, quisquis imperium Romae teneret, saltem sub imagine salvatoris aut Petri.
33. Proh imperitiam hominum! non cernitis, si donatio Constantini vera est, Caesari — de Latino loquor — nihil relinqui? En qualis imperator, qualis rex Romanus erit, cuius regnum si quis habeat nec aliud habeat, omnino nihil habeat. Quodsi itaque palam est Silvestrum non possedisse, hoc est Constantinum non tradidisse possessionem, haud dubium erit ne ius quidem, ut dixi, dedisse possidendi, nisi dicitis ius quidem

---

4 Damasus ep. Rom. 366—384 Theodosius Magnus imp. 379—395 Siricius ep. Rom. 384—398 5 Arcadius, Theodosii Magni filius, imp. Or. 395—408 Anastasius ep. Rom. 398—402 Honorius, Theodosii M. alter filius, imp. Occ. 395—423 6 Iohannes I, ep. Rom. 523—526, II 532—535, III 560—573 Iustinianus, imp. Byz. 527—565

---

4 Syricius AE Syritius BC Syrinus HO 12 ferme cunctorum C 14. 15 concordia orbis supter signum crucis B 21 Proho A

datum, sed aliqua causa possessionem non traditam. Ita plane dabat, quod minime futurum intellegebat, dabat, quod tradere non poterat, dabat quod non prius venire in manus eius, cui dabatur, possibile erat, quam esset extinctum. Dabat donum, quod ante quingentos annos aut nunquam valiturum foret. Verum hoc loqui aut sentire insanum est.

X. 34. Sed iam tempus est, ne longior fiam, causae adversariorum iam concisae atque laceratae letale vulnus imprimere et uno eam iugulare ictu. Omnis fere historia, quae nomen historiae meretur, Constantinum a puero cum patre Constantio christianum refert multo etiam ante pontificatum Silvestri, ut Eusebius, ecclesiasticae scriptor historiae, quem Rufinus non in postremis doctus in Latinum interpretatus duo volumina de aevo suo adiecit, quorum uterque paene Constantini temporibus fuit. Adde huc testimonium etiam Romani pontificis, qui his rebus gerendis non interfuit, sed praefuit, non testis, sed auctor, non alieni negotii, sed sui narrator. Is est Melchiades papa, qui proximus fuit ante Silvestrum, qui ita ait: Ecclesia ad hoc usque pervenit, ut non solum gentes, sed etiam Romani principes, qui totius orbis monarchiam tenebant, ad fidem Christi et fidei sacramenta concurrerent. E quibus vir religiosissimus Constantinus primus fidem veritatis patenter adeptus licentiam dedit per universum orbem sub suo degentibus imperio non solum fieri christianos, sed etiam fabricandi ecclesias et praedia constituit tribuenda. Denique idem praefatus princeps donaria immensa contulit et fabricam templi primae sedis beati

13 Eusebius Caesariensis (264—338) scripsit Historiam ecclesiasticam 14 Rufinus, continuator Eusebii, † 410

9 concise E concissae HO 10 *in marg.* B: Constantinum etiam ante Silvestrum papam fuisse Christianum 12 Constantino AE 17 huc *deest* E, huic *Vincenti* etiam testimonium CEHO 20 est A *in marg. adscriptum* 26 dedit A *in marg. adscriptum* 27 sub *deest* AC 29 dona BEHO

Petri instituit, adeo ut sedem imperialem relinqueret et beato Petro suisque successoribus profuturam concederet. En nihil Melchiades a Constantino donatum ait nisi palatium Lateranense et praedia, de quibus Gregorius in registro facit saepissime mentionem. Ubi sunt, qui nos in dubium vocare non sinunt, donatio Constantini valeat necne, cum illa donatio fuerit et ante Silvestrum et rerum tantummodo privatarum? Quae res quamquam plana et aperta sit, tamen de ipso quod isti stolidi proferre solent, privilegio disserendum est.

XI. 35. Et ante omnia non modo ille, qui Gratianus videri voluit, qui nonnulla ad opus Gratiani adiecit, improbitatis arguendus est, verum etiam inscitiae, qui opinantur paginam privilegii apud Gratianum contineri, quod neque docti unquam putarunt et in vetustissimis quibusque editionibus decretorum non invenitur. Et si quo in loco huius rei Gratianus meminisset, non in hoc uti isti collocant, seriem ipsam orationis abrumpentes, sed in eo, ubi agit de Ludovici pactione, meminisset. Praeterea duo milia locorum in decretis sunt, quae ab huius loci fide dissentiant. Quorum unus est, ubi quae superius rettuli Melchiadis verba ponuntur. Nonnulli eum, qui hoc capitulum adiecit, aiunt vocatum Paleam vel vero nomine, vel ideo quod quae de suo adiunxit, ad Gratianum comparata instar palearum iuxta frumenta existimentur. Utcumque sit, indignissimum est credere, quae ad hoc adiecta sunt, ea decretorum collectorem aut ignorasse aut magni fecisse habuisseque pro veris.

3 Melchiades episc. Rom. † 314 11 Gratianus, clarissimus canonista, qui ius canonicum propriam fecit scientiam. Eius celeberrimum opus est „Concordantia discordantium canonum" (1145), quod postea „Decretum" appellatum est 19 Pactio, quae a. 818 a Ludovico imperatore, filio Caroli Magni, cum Paschale I papa (817—824) facta esse fertur, maxima ex parta videtur esse spuria

6 non AEHO non — nos C 11 B *in marg.;* Commentitium donationis privilegium non esse in decretis, sed decretis repugnare 16 aeditionibus B codicibus HO 19 Lodovici B

Bene habet, sufficit, vicimus. Primum quod hoc Gratianus non ait, ut isti mentiebantur, immo adeo, ut ex infinitis locis datur intellegi, negat atque confutat. Deinde quod unum et ignotum et nullius auctoritatis ac numeri hominem afferunt, ita etiam stolidum, ut ea Gratiano affinxerit, quae cum ceteris illius dictis congruere non possent. Hunc ergo vos auctorem profertis? Huius unius testimonio nitimini? Huius chartulam ad tantae rei confirmationem contra sexcenta probationum genera recitatis? At ego expectaveram, aut aurea sigilla, marmoratos titulos, mille auctores ostenderetis. 36. Sed ipse (dicitis) Palea auctorem profert, fontem historiae ostendit et Gelasium papam cum multis episcopis in testimonium citat. Ex gestis, inquit, Silvestri, quae beatus Gelasius in concilio LXX episcoporum a catholicis legi commemorat et pro antiquo usu multas hoc dicit ecclesias imitari. In quibus legitur Constantinus etc. Multo superius ubi de libris legendis et non legendis agitur, etiam dixerat: actus beati Silvestri praesulis, licet eius qui scripsit nomen ignoremus, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu hoc imitantur ecclesiae. Mira haec auctoritas, mirum testimonium, inexpugnabilis probatio. Dono vobis hoc Gelasium dum de concilio LXX espiscoporum loquitur id dixisse. Num id dixit paginam privilegii in beatissimi Silvestri gestis legi? Is vero tantum ait gesta Silvestri legi et hoc Romae, cuius ecclesiae auctoritatem multae aliae sequuntur. Quod ego non nego concedo fateor. Me quoque una cum Gelasio testem exhibeo. Verum quid vobis ista res prodest, nisi ut in adducendis testibus mentiri voluisse videa-

13 Gelasius episc. Rom. 492—496

3 detur *Vincenti* 5 minimi A meriti C nauci HO 8 utimini CHO 13 Gelatium AB 14 *in marg.* B: Falso dici privilegium contineri in gestis Silvestri 15 *interp. est* papa BE 20 ab ABCE 22 imitatur B imitari *Vincenti* 25 idem BO is *Vincenti*

mini? Ignoratur nomen eius, qui hoc in decretis adscripsit et solus hoc dicit. Ignoratur nomen eius, qui scripsit historiam et solus is et falso testis affertur. Et vos, boni viri atque prudentes, hoc satis superque esse ad tantae rei testimonium existimatis? At videte, quantum inter meum intersit vestrumque iudicium. Ego ne si hoc quidem apud gesta Silvestri privilegium contineretur, pro vero habendum putarem, cum historia illa non historia sit, sed poetica et impudentissima fabula, ut posterius ostendam, nec quisquam alius alicuius dumtaxat auctoritatis de hoc privilegio habeat mentionem. Et Iacobus Voraginensis propensus in amorem clericorum ut archiepiscopus, tamen in gestis sanctorum de donatione Constantini ut fabulosa nec digna quae inter gesta Silvestri poneretur, silentium egit lata quodammodo sententia contra eos, si qui haec litteris mandavissent.

37. Sed ipsum falsarium ac vere paleam, non triticum obtorto collo in iudicium trahere volo. Quid ais, falsarie? Unde fit, quod istud privilegium inter Silvestri gesta non legimus? Credo, hic liber rarus est difficilisque inventu nec vulgo habetur, sed tamquam fasti olim a pontificibus aut libri Sibyllini a decem viris custoditur. Lingua Graeca aut Syriaca aut Chaldaica scriptus est. Testatur Gelasius a multis catholicis legi, Voraginensis de eo meminit. Nos quoque mille et antique scripta exemplaria vidimus et in omni fere cathedrali ecclesia, cum adest Silvestri natalis dies, lectitantur et tamen nemo se illic legisse istud ait, quod tu affingis, nemo audisse, nemo somniasse. An alia quaedam fortassis historia est? Et quaenam ista erit? Ego aliam nescio nec abs te aliam dici interpretor.

---

26 Iacobus de Voragine, archiepiscopus Genovensis, vixit 1230—1298, primus bibliam in Italicum sermonem vertit, quod opus non impressum est.

---

21 rarus hic liber BCEHO

Quippe de ea tu loqueris, quam Gelasius apud multas ecclesias lectitari refert. In hac autem tuum privilegium non invenimus. Quodsi istud in vita Silvestri non legitur, quid tu ita legi tradidisti? Quid in tanta re iocari ausus es et levium hominum cupiditatem eludere? Sed stultus sum, qui illius potius insector audaciam quam istorum dementiam qui crediderunt. Si quis apud Graecos, apud Hebraeos, apud barbaros diceret hoc esse memoriae proditum, nonne iuberetis nominari auctorem, proferri codicem? et locum ab interprete fideli exponi, antequam crederetis? Nunc de lingua vestra, de notissimo codice fit mentio, et vos tam incredibile factum aut non inquiritis aut cum scriptum non reperiatis, tam prona estis credulitate, ut pro scripto habeatis atque pro vero. Et hoc titulo contenti terras miscetis et maria et, quasi nullum subsit dubium, eos, qui vobis non credunt, terrore bellorum aliisque minis prosequimini. Bone Iesu, quanta vis, quanta divinitas est veritatis, quae per sese sine magno conatu ab omnibus dolis ac fallaciis se ipsa defendit, ut non immerito, cum esset apud Darium regem exorta contentio, quid foret maxime validum, et alius aliud diceret, tributa sit palma veritati. Quia cum sacerdotibus, non cum saecularibus mihi res est, ecclesiastica magis quam saecularia sunt exempla repetenda. Iudas Maccabaeus cum dimissis Romam legatis foedus amicitiamque a senatu impetrasset, curavit verba foederis in aes incidenda Hierosolymamque portanda. Taceo de lapideis decalogi tabulis, quas deus Moysi dedit. Ista vero tam magnifica Constantini et tam inaudita donatio nullis neque in auro neque in argento neque in aere neque in marmore neque postremo in libris probari documentis potest, sed tantum, si isti credimus, in charta

28 1 Macc. 8, 22 sqq. 29 Exod. 31, 18

5 es ausus BCEHO 20 ab omnibus *bis* B 22 quod ACHO

sive membrana. Iobal, primus musices auctor, ut est apud Iosephum, cum esset a maioribus per manus tradita opinio res humanas semel aqua, iterum igni delendas, doctrinam suam duabus columnis inscripsit, latericia contra ignem, lapidea contra aquas. Quae ad Iosephi aevum, ut idem scribit, permansit. Ut suum in homines beneficium semper exstaret, et apud Romanos, rusticanos adhuc et agrestes, cum parvae et rarae litterae essent, tamen leges duodecim tabularum in aes fuere incisae, quae in capta atque incensa a Gallis urbe incolumes postea sunt repertae. Adeo duo maxima in rebus humanis, diuturnitatem temporis et fortunae violentiam, vincit circumspecta providentia. Constantinus vero orbis terrarum donationem papyro tantum et atramento signavit, cum praesertim machinator fabulae, quisquis ille fuit, faciat Constantinum dicentem se credere non defore, qui donationem hanc impia aviditate rescinderent. Hoc times, Constantine, et non caves, ne ii, qui Romam Silvestro eriperent, chartulam quoque surriperent? Quid ipse Silvester? pro se nihil agit? Ita omnia Constantino remittit? Ita securus ac segnis est? In tanto negotio nihil sibi, nihil ecclesiae suae, nihil posteritati prospicit? En cui imperium Romanum administrandum committis, qui tam magnae rei tantoque aut lucro aut periculo indormit? Siquidem sublata chartula privilegii donationem utique aetate procedente probare non poterit.

XII. 38. Paginam privilegii appellat homo vesanus chartulam. Privilegiumne tu — libet velut praesentem

---

1 Gen. 4, 21 2 Iosephus Iudaeus, qui captis Hierosolymis (a. 70) interfuit, scripsit antiquitates Iudaicas

---

1 *in marg.* Jobal C 4 lateritia A 8 christianos A 24 committas ABC 29 chartulam *deest in omnibus codicibus et editionibus, sed necesse est hic sive illud sive aliud eiusdem significationis (e. g. donationem) interponamus. In posterioribus editionibus privilegium a sentententia sequente in praecedentem sumptum est, ut sequens sententia a* ne *incipiat*

insectari — vocas donationem orbis terrarum et hoc in pagina vis esse scriptum et isto genere orationis usum esse Constantinum? Si titulus absurdus est, qualia cetera existimemus?

„Constantinus imperator quarto die sui baptismatis privilegium Romanae ecclesiae pontifici contulit, ut in toto orbe Romano sacerdotes ita hunc caput habeant, sicut iudices regem."

Hoc in ipsa Silvestri historia continetur. Ex quo dubitari non potest, ubinam scriptum significetur privilegium. Sed more eorum, qui mendacia machinantur, a vero incepit, ut sequentibus, quae falsa sunt, conciliet fidem. Ut Sinon apud Vergilium:

Cuncta equidem tibi rex fuerint quaecunque fatebor
Vera, inquit, nec me Argolica de gente negabo;

hoc primum, deinde falsa subiecit. Ita hoc loco noster Sinon facit, qui cum a vero incepisset, falsa adiecit. In eo privilegio ita inter cetera legitur: „Utile iudicavimus una cum omnibus satrapis nostris et universo senatu, optimatibus etiam et cum cuncto populo imperio Romanae ecclesiae subiacenti, ut sicut beatus Petrus in terris vicarius dei videtur esse constitutus, ita et pontifices ipsius principis apostolorum vicem et principatus potestatem, amplius quam terrenae imperialis nostrae serenitatis mansuetudo habere videretur, concessam a nobis nostroque imperio obtineant."

39. O scelerate atque malefice, eadem, quam affert in testimonium, refert historia longo tempore neminem senatorii ordinis voluisse accipere religionem christia-

13 Aen. II 77. 78

4 *in marg.* B: Verba commentitii privilegii. *Verba privilegii literis rubris scripta sunt* 7 urbe Romana C, tota urbe Romana E, in urbe Roma HO 13 C *in marg.:* Sinon 17 falsa *desunt ubique, sed verbum eiusmodi hic desideratur* 22 etiam *pro* ita ABC, ita *excidit* E 23 et *deest in omnibus codicibus et editionibus* 24. 25 terrenam imperialis nostrae serenitatis mansuetudinem habere videantur *Vincenti*

nam et Constantinum pauperes sollicitasse pretio ad baptismum. Et tu ais intra primos statim dies senatum optimates satrapes quasi iam christianos de honestanda ecclesia Romana cum Caesare decrevisse. Quid quod vis interfuisse satrapes? O cautes, o stipes! Sic loquuntur Caesares? Sic concipi solent decreta Romana? Quis unquam satrapes in consiliis Romanorum nominari audivit? Non teneo memoria unquam legisse me ullum non modo Romanum, sed ne in Romanorum quidem provinciis satrapem nominatum. At hic imperatoris satrapes vocat eosque senatui praeponit, cum omnes honores, etiam qui principi deferuntur, tantum a senatu decernantur, aut iuncto populoque Romano. Hinc est quod in lapidibus vetustis aut tabulis aereis aut numismatis duas literas videmus scriptas S. C.. id est senatus consulto, vel quatuor S. P. Q. R. hoc est senatus populusque Romanus. Et ut Tertullianus meminit, cum Pontius Pilatus de admirandis Christi actionibus ad Tiberium Caesarem, non ad senatum, scripsisset, siquidem ad senatum scribere de magnis rebus magistratus consueverant, senatus hanc rem indigne tulit Tiberioque praerogativam ferenti, ut Iesus pro deo coleretur, repugnavit, ob tacitam tantummodo indignationem offensae senatoriae dignitatis. Et ut scias, quantum senatus valeat auctoritas, ne pro deo coleretur, obtinuit. 40. Quid quod ais optimates? quos aut primarios in republica viros intellegimus, qui cur nominantur, cum de ceteris magistratibus silentium fit? aut eos, qui populares non sunt benevolentiam populi aucupantes, sed optimi cuiusque et bonarum partium studiosi ac defensores, ut Cicero quadem oratione demonstrat. Ideoque Caesarem ante oppressam rempublicam popularem fuisse dicimus, Ca-

17 Tertullianus, clarus apologeta fidei christianae, vixit c. a. 200 18 Tiberius, Augusti privignus et successor, imp. 14—37

26 viros *deest* C 27 nominentur ABE nominarentur C *recte* HO

tonem ex optimatibus, quorum differentiam Sallustius explicavit. Neque hi optimates magis quam populares aut ceteri boni viri dicuntur in consilio adhiberi. Sed quid mirum, si adhibentur optimates, ubi cunctus populus, si homini credimus, cum senatu et Caesare iudicavit? Et is quidem Romanae ecclesiae subiacens? et quis iste est populus? Romanusne? At cur non dicitur populus Romanus potius quam populus subiacens? Quae nova ista contumelia est in Quirites, de quibus optimi poetae elogium est:

Tu regere imperio populos, Romane, memento?

Qui regit alios populos, ipse vocatur populus subiacens, quod inauditum est. Nam in hoc, ut in multis epistolis Gregorius testatur, differt Romanus princeps a ceteris, quod solus est princeps liberi populi. Ceterum ita sit, ut vis. Nonne et alii populi subiacent? An alios quoque significas? Quomodo fieri istud triduo poterat, ut omnes populi subiacentes imperio Romanae ecclesiae illi decreto adessent? Tametsi num omnis faex populi iudicabat? Quid, antequam subiecisset Romano pontifici populum Constantinus, subiectum vocaret? Quid quod ii, qui subiacentes vocantur, faciendo dicuntur praefuisse decreto? Quid quod hoc ipsum dicuntur decrevisse, ut sint subiacentes et ut ille, cui subiacent, hos habeat subiacentes? Quid agis aliud, infelix, nisi ut indices te voluntatem fallendi habere, facultatem non habere?

XIII. 41. „Eligentes nobis ipsum principem apostolorum vel eius vicarios firmos apud deum esse patronos. Et sicut nostra est terrena imperialis potentia, ita eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus vene-

---

10 Vergili Aen. VI 851 14 Sanctus Gregorius Magnus papa 590—604

---

7 Aut, *in marg.* At A, an E Ac H O 19 omissis populis B, *in marg.:* in exemplari scriptum est: num omnis faex populi iudicabat

ranter honorare et amplius quam nostrum imperium terrenumque thronum sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltare, tribuentes ei potestatem et gloriam et dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem."

Revivisce paulisper, Firmiane Lactanti, resisteque huic asino tam vaste immaniterque rudenti. Ita verborum turgentium strepitu delectatur, ut eadem repetat et inculcet, quae modo dixerat. Huncne in modum aevo tuo loquebantur Caesarum scribae, ne dicam agasones? Elegit sibi illos Constantinus non patronos, sed esse patronos. Interposuit illud esse, ut numerum redderet concinniorem. Honesta ratio barbare loqui, ut venustius currat oratio, si modo quid in tanta scabritie venustum esse potest! „Eligentes principem apostolorum vel eius vicarios." Non eligis Petrum et eius deinceps vicarios, sed aut hunc exclusis illis aut illos hoc excluso. Et pontifices Romanos appellat vicarios Petri, quasi vel vivat Petrus vel minori dignitate sint ceteri, quam Petrus fuit. 42. Nonne et illud barbarum est: „a nobis nostroque imperio?" quasi imperium habeat animum concedendi et potestatem? Nec fuit contentus dicere „obtineant", nisi etiam diceret „concessum", cum satis alterum esset. Et illud „firmos patronos" perquam elegans est. Scilicet firmos vult, ne pecunia corrumpantur aut metu labantur. Et illud „terrena imperialis potentia", duo adiectiva sine copula, et illud „veneranter honorare" et illud „nostrae imperialis serenitatis mansuetudo" Lactantianam eloquentiam redolet, cum de potentia agatur imperii, serenitatem nominare et mansuetudinem, non amplitudinem et maiestatem. Quod etiam tumida superbia inflatum est, ut in illo quoque „gloriose exaltare per gloriam et potestatem et dignitatem

6 Lactantius apologeta Cicero christianus appellatus est († c. 325)

6 Formiane A 7 rudenti *in marg.* A 33 exaltari ABCE

et vigorem et honorificentiam imperialem", quod ex Apocalypsi sumptum videtur, ubi dicitur: Dignus est agnus, qui occisus est, accipere virtutem et dignitatem et sapientiam et fortitudinem et honorem et benedictionem. Frequenter, ut posterius liquebit, titulos dei sibi arrogare fingitur Constantinus et imitari velle sermonem sacrae scripturae, quam nunquam legerat.

XIV. 43. „Atque decernentes sancimus, ut principatum teneat tam super quatuor sedes, Alexandrinam, Antiochenam, Hierosolymitanam, Constantinopolitanam, quam etiam super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias. Etiam pontifex, qui per tempora ipsius sacrosanctae Romanae ecclesiae exstiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus et totius mundi exsistat et eius iudicio, quae ad cultum dei et fidem christianorum vel stabilitatem procurandam fuerint, disponantur." Omitto hic barbariem sermonis quod „princeps sacerdotibus" pro sacerdotum dixit et quod in eodem loco posuit „exstiterit" et „exsistat", et cum dixerit „in universo orbe terrarum", iterum addit „totius mundi", quasi quiddam diversum aut coelum, quae mundi pars est, complecti velit, cum bona pars orbis terrarum sub Roma non esset, et quod fidem christianorum vel stabilitatem procurandam, tamquam non possent simul esse, distinxit, et quod decernere et sancire miscuit, et veluti prius cum ceteris Constantinus non iudicasset, decernere eum et tamquam poenam proponat, sancire et quidem una cum populo sancire facit. Quis hoc christianus pati queat et non papam, qui hoc patitur ac libens audit et recitat, censorie severeque castiget, quod cum a Christo primatum acceperit Romana sedes et id Gratiano testante multisque Graecorum octava synodus declararit, accepisse dicatur a Constantino vixdum Christiano tam-

5 Apocal. 5, 12

3 divinitatem AB 17 disponatur A 22 quod E *Vincenti*

quam a Christo? Hoc ille modestissimus princeps dicere, hoc piissimus pontifex audire voluisset? Absit tam grave ab utroque illorum nefas. 44. Quid, quod multo est absurdius, capitne rerum natura, ut quis de Constantinopoli loqueretur tamquam una patriarchalium sedium, quae nondum esset nec patriarchalis nec sedes nec urbs christiana nec sic nominata nec condita nec ad condendum destinata? Quippe privilegium concessum est triduo, quam Constantinus esset effectus Christianus, cum Byzantium adhuc erat, non Constantinopolis. Mentior, nisi hoc quoque confiteatur hic stolidus. Scribit enim prope calcem privilegii:

„Unde congruum prospeximus nostrum imperium et regiam potestatem orientalibus transferri regionibus et in Byzantiae provinciae optimo loco nomini nostro civitatem aedificari et illic nostrum constitui imperium.“

Si ille transferre volebat alio imperium, nondum transtulerat. Si illic volebat constituere imperium, nondum constituerat. Sic si volebat aedificare urbem, nondum aedificaverat. Non ergo fecisset mentionem de patriarchali, de una quatuor sedium, de christiana, de sic nominata, de condita, de qua condenda, ut historiae placet, quam Palea in testimonium affert, ne cogitarat quidem. A qua non videt haec belua, sive is Palea sit sive alius quem Palea sequitur, se dissentire. Ubi Constantinus non sua sponte, sed inter quietem admonitu dei, non Romae, sed Byzantii, non intra paucos dies, sed post aliquot annos dicitur decrevisse de urbe condenda nomenque quod in somnis edoctus fuerat indidisse. Quis ergo non videt, qui privilegium composuit, eum diu post tempora Constantini fuisse? et cum vellet adornare mendacium, excidisse sibi quod ante dixisset, haec gesta esse Romae tertio die, quam ille fuisset baptizatus, ut in eum decentissime cadat tritum vetu-

9 Christianus effectus B 18 transferre alio volebat B alio transferre volebat CHO 20 Si sic A

state proverbium mendaces memores esse oportere. Quid quod Byzantiam provinciam vocat, quod erat oppidum nomine Byzantium, locus haudquaquam capax tantae urbis condendae? Namque muris complexa est Constantinopolis vetus Byzantium, et hic in eius optimo loco ait urbem esse condendam. Quid, quod Thraciam, ubi positum erat Byzantium, vult esse in oriente, quae vergit ad Aquilonem? Opinor, ignorabat Constantinus locum, quem condendae urbi delegerat, sub quo coelo esset, urbsque an provincia, quanta eius mensura foret.

XIV. 35. „Ecclesiis beatorum apostolorum Petri et Pauli pro continuatione luminariorum possessionum praedia contulimus et rebus diversis eas ditavimus et per nostram imperialem iussionem sacram tam in oriente quam in occidente quam etiam a septentrione et meridionali plaga videlicet in Iudaea Graecia Asia Thracia Africa et Italia vel diversis insulis nostra largitate eis concessimus ea prorsus ratione, ut per manus beatissimi patris nostri Silvestri summi pontificis successorumque eius omnia disponantur?“

O furcifer, ecclesiaene id est templa Romae erant Petro et Paulo dicatae? Quis eas exstruxerat? quis aedificare ausus fuisset, cum nusquam foret, ut historia ait, christianis locus nisi secreta et latebrae, aut si qua templa Romae fuissent illis dicata apostolis, non erant digna, in quibus tanta luminaria accenderentur, aediculae sacrae, non aedes, sacella, non templa oratoria, inter privatos parietes, non publica delubra? Non ergo ante cura gerenda erat de luminaribus templorum quam de ipsis templis. Quid ais tu, qui facis Constantinum dicentem Petrum et Paulum beatos, Silvestrum vero, cum adhuc vivit, beatissimum, et suam, qui paulo ante fuisset ethnicus, iussionem sacram? Tantane conferenda sunt pro luminaribus continuandis, ut totus orbis terra-

4 Nanque B   15 a septentrione *desunt* B   17 Thrachia B Tracia C   18 et *pro* eis BCHO   21 furiose B   33 B *in marg.*: Ethnicus id est gentilis, C aetnicus, *in marg.* ethnicus

rum fatigetur? 46. At quae ista praedia sunt, praesertim possessionum? praediorum possessiones dicere solemus, non possessionum praedia. Das praedia nec quae praedia explicas. Ditasti diversis rebus nec quando nec quibus rebus ostendis. Vis plagas orbis a Silvestro disponi nec pandis quo genere disponendi. Concessisti haec antea, cur te hodie incepisse significas honorare ecclesiam Romanam et ei privilegium concedere? Hodie concedis? Hodie ditas? Cur dicis „concessimus" et „ditavimus"? Quid loqueris aut quid sentis, bestia? Cum fabulae machinatore mihi sermo est, non cum optimo principe Constantino. Sed quid in te ullam prudentiam, ullam doctrinam requiro, qui nullo ingenio, nulla litteratura es praeditus? qui ais „luminariorum" pro „luminarium" et „orientalibus transferri regionibus" pro eo, quod est „ad orientales transferri regiones". 47. Quid porro istaene sunt quatuor plagae? quam orientalem numeras? Thraciamne? At, ut dixi, vergit ad septentrionem. An Iudaeam? At magis ad meridiem, spectat, utpote vicina Aegypto. Quam item occidentalem? Italiamne? At haec in Italia gerebantur, quam nemo illic agens occidentalem vocat, cum Hispanias dicamus esse in occidente et Italia hinc ad meridiem, illinc ad arcton magis quam ad occidentem vergit. Quam septentrionalem? An Thraciam? At ipse ad orientem esse vis. An Asiam? At haec sola totum possidet orientem, septentrionem vero communem cum Europa. Quam meridionalem? Certe Africam. At cur non aliquam nominatim provinciam proferebas? Nisi forte Aethiopes Romano imperio suberant. Et nihilo minus non habent locum Asia et Africa, cum orbem terrarum in quatuor dividimus partes et nominatim regiones singularum referimus, sed cum in tres, Asiam, Africam, Europam, nisi Asiam pro Asiatica provincia, Africam

27 eum *Vincenti pro* communem 34 Syatica, *in marg.* asiatica C

pro ea provincia, quae prope Gaetulos est, appellas. Quae non video cur praecipue nominentur. Siccine locutus esset Constantinus, cum quatuor orbis plagas exequitur, ut has regiones nominaret, ceteras non nominaret et a Iudaea inciperet, quae pars Syriae numeratur et quae amplius Iudaea non erat eversa Hierosolyma, fugatis et prope exstinctis Iudaeis, ita ut credam vix aliquem in sua tunc patria remansisse, sed alias habitasse nationes? Ubi tandem erat Iudaea, quae nec Iudaea amplius vocabatur, ut hodie videmus illud terrae nomen exstinctum? Et sicut exterminatis Chananeis Chananea regio desiit appellari commutato nomine in Iudaeam a novis incolis, ita exterminatis Iudaeis et convenis gentibus eam incolentibus desierat Iudaea nominari. Nuncupas Iudaeam Thraciam insulas, Hispanias vero Gallias Germanos non putas nuncupandos, et cum de aliis linguis loquaris, Hebraea, Graeca, barbara, de ulla provinciarum Latino sermone utentium non loqueris. Video, has tu ideo omisisti, ut postea in donatione complectereris. Et quid, non tanti erant tot provinciae occidentis, ut continuandis luminaribus suppeditarent sumptus, nisi reliquus orbis adiuvaret? Transeo, quod haec concedi ais per largitatem, non ergo, ut isti aiunt, ob leprae curationem. Alioquin insolens sit, quisquis remunerationem loco munerum ponit.

XV. 48. „Beato Silvestro eius vicario de praesenti tradimus palatium imperii nostri Lateranense, deinde diadema videlicet coronam capitis nostri simulque phrygium nec non et superhumerale videlicet lorum, quod imperiale circumdare solet collum, verum etiam chlamydem purpuream atque tunicam coccineam et omnia

---

26 *Hic* H *in margine hanc habet annotationem sermone Germanico scriptam:* Hie schenckt Keyser Constantinus alles das er hat, dem bapst Silvestro, bis uff die bruch   eius i. e. Christi

---

1 Getulos A   17 Hebrea A   19 nominasti *pro* omisisti C
28 frygium A   30 clamydem A

imperialia indumenta seu etiam dignitatem imperialium praesidentium equitum, conferentes ei etiam imperialia sceptra simulque cuncta signa atque banna et diversa ornamenta imperialia et omnem processionem imperialis culminis et gloriam potestatis nostrae. Viris etiam diversi ordinis reverendissimis clericis sanctae Romanae ecclesiae servientibus illud culmen singularis potentiae et praecellentiae habere sancimus, cuius amplissimus noster senatus videtur gloria adornari id est patricios consules effici. Necnon in ceteris dignitatibus imperialibus eos promulgavimus decorari. Et sicut imperialis exstat decorata militia, ita clerum sanctae Romanae ecclesiae adornari decrevimus. Et quemadmodum imperialis potentia diversis officiis cubiculariorum nempe et ostiariorum atque omnium concubitorum adornatur, ita et sanctam Romanam ecclesiam decorari volumus. Et ut amplissime pontificale decus praefulgeat, decernimus, ut et clerici sancti eiusdem sanctae Romanae ecclesiae mappulis et linteaminibus id est candidissimo colore decoratos equos equitent, et sicut noster senatus calciamentis utitur, cum udonibus id est candido linteamine illustrentur, et ita coelestia sicut terrena ad laudem dei decorentur."

49. O sancte Iesu, ad hunc sententias volventem sermonibus imperitis non respondebis de turbine? non tonabis? non in tantam blasphemiam ultricia fulmina iaculabere? tantumne probrum in tua familia sustines? Hoc audire, hoc videre, hoc tamdiu conniventibus oculis praeterire potes? Sed patiens es et multae misericordiae. Vereor tamen, ne patientia haec tua sit potius ira et condemnatio, qualis in illos fuit, de quibus dixisti: Et dimisi eos secundum desiderium cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis. Et alibi: Tradidi eos in repro-

---

33 Ps. 81, 13 Rom. 1, 28

---

2 etiam ei **ABCE** 15 ordinatur **ABCE**, *in textu donationis:* decoratur

bum sensum, ut faciant, quae non conveniunt, quia non probaverunt se habere notitiam mei. Iube me quaeso, domine, ut exclamem adversus eos et forte convertantur. O Romani pontifices, exemplum facinorum omnium ceteris pontificibus, o improbissimi scribae et pharisaei, qui sedetis super cathedram Moysi et opera Dathan et Abiron facitis, itane vestimenta apparatus pompa equitatus omnis denique vita Caesaris vicarium Christi decebit? Quae communicatio sacerdotis ad Caesarem? Istane Silvester vestimenta sibi induit? Eo apparatu incessit? Ea celebritate ministrantium domi vixit atque regnavit? Sceleratissimi homines, non intellegunt Silvestro magis vestes Aaron, qui summus dei sacerdos fuerat, quam gentilis principis fuisse sumendas. 50. Sed haec alias erunt exagitanda vehementius. In praesentiarum autem de barbarismo cum hoc sycophanta loquamur, cuius ex stultiloquio impudentissimum eius patescit sua sponte mendacium. „Tradimus", inquit, „palatium imperii nostri Lateranense"; quasi male hoc loco inter ornamenta donum palatii posuisset, iterum postea, ubi de donis agitur, replicavit. „Deinde diadema" et quasi illi non videant, qui adsunt, interpretatur „videlicet coronam". Verum hic non addidit ex auro, sed posterius easdem res inculcans inquit „ex auro purissimo et gemmis preciosis." Ignoravit homo imperitus diadema e panno esse aut fortassis ex serico. Unde sapiens illud regis dictum celebrari solet, quem ferunt traditum sibi diadema, priusquam capiti imponeret, retentum diu considerasse ac dixisse: O nobilem magis quam felicem pannum, quem si quis penitus cognosceret, quam multis sollicitudinibus periculisque et miseriis sis refertus, ne humi quidem iacentem vellet tollere. Iste non putat

7 Num. 16, 1—33

2 quaeso *in marg. adscr.* C 12 intelligunt B 16 barbarissimo C 25 *in marg.* C: diadema 26 syrico C 30 agnosceret ABC

illud nisi ex auro esse, cui circulus aureus nunc cum gemmis apponi a regibus solet. Verum non erat rex Constantinus nec regem appellare nec regio se ritu ornare fuisset ausus. Imperator Romanorum erat, non rex. Ubi rex est, ibi respublica non est. At in republica multi fuerunt etiam uno tempore imperatores. Nam Cicero frequenter ita scribit: M. Cicero imperator illi vel illi imperatori salutem. Licet postea peculiari nomine Romanus princeps ut summus omnium imperator appelletur.

51. „Simulque phrygium necnon et superhumerale videlicet lorum, quod imperiale circumdare solet collum." Quis unquam phrygium latine dici audivit? Tu mihi, dum barbare loqueris, videri vis Constantini aut Lactantii esse sermonem? Plautus in Menaechmis phrygionem pro concinnatore vestium posuit. Plinius phrygiones appellat vestes acu pictas, quod earum Phryges fuerunt inventores. Phrygium vero quid significet, hoc non exponis, quod obscurum, exponis, quod est clarius. Superhumerale ais esse lorum nec quid sit lorum tenes. Non enim cingulum ex corio factum, quod dicitur lorum, sentis circumdari pro ornamento Caesaris collo. Hinc est quod habenas et verbera vocamus lora. Quodsi quando dicantur lora aurea, nonnisi de habenis, quae auratae collo equi aut alterius pecudis circumdari assolent, intellegi potest; quae te res, ut mea fert opinio, fefellit et cum lorum circumdare collo Caesaris atque Silvestri vis, de homine, de imperatore, de summo pontifice equum aut asinum facis.

XVI. 52. „Verum et chlamydem purpuream atque tunicam coccineam." Quia Matthaeus ait chlamydem coc-

---

15 II 3, 72   16 VIII 48, 74

---

7 B *in marg. adscr.* Imperator   11 frygium A   et *deest* ABCHO   15 Menaechimis A   frygionem A   20 C *man. II in marg.:* Lorum   29 aut canem *post* asinum *interp.* EHO   31 Mattheus A

cineam et Johannes vestem purpuream, utrumque voluit hic eodem loco coniungere. Quodsi idem color est, ut Evangelistae significant, quid tu non fuisti contentus alterum nominasse, ut illi contenti fuerunt? Nisi accipis purpuram, ut nunc imperiti loquuntur, genus panni serici colore albo. Est autem purpura piscis, cuius sanguine lana tingitur. Ideoque a tinctura datum est nomen panno, cuius color pro rubro accipi potest, licet sit magis nigricans et proximus colori sanguinis concreti et quasi violaceus. Inde ab Homero atque Virgilio purpureus dicitur sanguis et marmor porphyricum, cuius color est simillimus amethysto. Graeci enim purpuram porphyram vocant. Coccineum pro rubro accipi forte non ignoras, sed cur faciat coccineum, cum nos dicamus coccum, et chlamys, quod genus sit vestimenti, iurarem te plane nescire. Atque ut ne se longius persequendo singulas vestes mendacem proderet, uno simul verbo complexus est dicens „omnia imperialia indumenta“. Quid? etiamne illa, quibus in bello, quibus in venatione, quibus in conviviis, quibus in ludis amiciri solet? Quid stultius quam omnia Caesaris indumenta dicere convenire pontifici? Sed quam lepide addit „seu etiam dignitatem imperialium praesidentium equitum“. „Seu“ inquit; distinguere duo haec invicem voluit, quasi multum inter se habeant similitudinis, et de imperatorio habitu ad equestrem dignitatem delabitur, nescio quid loquens. Mira quaedam effari vult, sed deprehendi in mendacio timet eoque inflatis buccis et turgido gutture dat sine mente sonum. 53. „Conferentes ei etiam imperialia sceptra“ Quae structura orationis? qui nitor? qui ordo? Quaenam sunt sceptra ista imperialia? unum est sceptrum, non plura. Si modo sceptrum

---

1 Matth. 27, 28 Joh. 19. 2

---

4 C *man. II in marg.* Purpura 11 porphiritum A 12 amethisto A 21 omnia *deest* CE 28 mendatio A 31 C *in marg. man. II:* Sceptrum 32 *a* non *ad* sceptrum *desunt* B

gerebat imperator, num et pontifex sceptrum manu gestabit? Cur non ei dabimus et ensem et galeam et iaculum? „Simulque cuncta signa atque banna.“ Quid tu signa accipis? Signa sunt aut statuae, unde frequenter legimus signa et tabulas pro sculpturis ac picturis — prisci enim non in parietibus pingebant, sed in tabulis — aut vexilla, unde illud: Signa pares aquilas. A priore significato sigilla dicuntur parvae statuae atque sculpturae. Num ergo statuas suas aut aquilas Silvestro dabat Constantinus? Quid hoc absurdius? Atque banna quid sibi velit, non invenio. Deus te perdat, improbissime mortalium, qui sermonem barbarum attribuis saeculo erudito. „Et diversa ornamenta imperialia.“ Quia dixit „banna“, satis putavit significatum esse et ideo cetera sub verbum universale conclusit. Et quam frequenter inculcat imperialia, quasi propria quaedam sint ornamenta imperatoris magis quam consulis, quam dictatoris, quam Caesaris. 54. „et omnem processionem imperialis culminis et gloriam potestatis nostrae.“ Proicit ampullas et sesquipedalia verba, rex regum Darius consanguineusque deorum nunquam nisi plurali numero loquens. Quae est ista processio imperialis cucumeris per herbam torti et crescentis in ventrem? Triumphasse existimas Caesarem quotiens domo prodibat, ut nunc solet papa, praecedentibus albis equis, quos stratos ornatosque famuli dextrant? quo, ut taceam alias ineptias, nihil est vanius nihilque a pontifice Romano alienius. Quae etiam ista gloria est? Gloriamne, ut Hebraeae linguae mos est, pompam et apparatus illum splendorem homo Latinus appellasset? Et illud quoque „militiam“ pro „milites“, quod ab Hebraeis sumus mutuati, quorum

---

21 Horatii de arte poët. 97

---

7 sed in tabulis *desunt* B 11 At *omnes praeter* C intelligo B 22 numero plurali C *in marg.* E loquens *deest* C, loqueris EHO

libros Constantinus aut ipsius scribae nunquam aspexerant. 54. Verum quanta est munificentia tua, imperator, qui non satis habes ornasse pontificem, nisi ornes et omnem clerum? „culmen singularis potentiae et praecellentiae ais effici patricios consules". Quis audivit senatores aliosve homines effici patricios? consules efficiuntur, non patricii, ex domo vel patricia, quae eadem senatoria dicitur, siquidem senatores patres conscripti sunt, vel ex equestri vel ex plebeia plusque est senatorem quam patricium esse. Nam senator est unus e delectis consiliariis rei publicae, patricius vero, qui e domo senatoria ortum ducit. Ita qui senator aut ex patribus conscriptis, non protinus et patricius est. Riduculeque Romani mei hoc tempore faciunt, qui praetorem suum senatorem vocant, cum neque senatus ex uno homine constare possit necesseque sit senatorem habere collegas et is, qui nunc senator dicitur, fungatur officio praetoris. At dignitas patriciatus in multis libris invenitur, inquies. Audio, sed in his, qui de temporibus post Constantinum loquuntur. Ergo post Constantinum privilegium confectum est. Sed numquid clerici fieri consules possunt? Coniugio sibi interdixere Latini clerici et consules fient? Habitoque delectu militum cum legionibus et auxiliis in provincias, quas fuerint sortiti, se conferent? Ministrine et servi consules fient nec bini, ut solebat, sed centeni ac milleni? Ministri, qui Romanae ecclesiae servient, dignitate afficientur imperatoria? Et ego stolidus mirabar, quod papa effici diceretur. Ministri imperatores erunt, clerici vero milites. Militesne clerici fient aut militaria ornamenta gestabunt? nisi imperialia ornamenta universis clericis impertis. Nam nescio quid dicas. Et quis non videt hanc fabulam ab his excogitatam esse, qui sibi omnem vestiendi licentiam esse voluerunt? Ut existimem, si qua inter daemones, qui aërem incolunt, ludo-

4 singulis C 17 senator nunc BCEHO

rum genera exercentur, eos exprimendo clericorum cultu fastu luxu exerceri et hoc scenici lusus genere maxime delectari.

XVII 55. Utrum magis insequar sententiarum an verborum stoliditatem? Sententiarum audistis, verborum haec est, ut dicat senatum videri adornari, quasi non utique adornetur, et quidem adornari gloria, et quod fit, factum esse velit, ut „promulgavimus“ pro „promulgamus“. Illo enim modo sonat iucundius oratio, ut eandem rem per praesens et per praeteritum enuntiet, velut „decernimus“ et „decrevimus“, et omnia sint referta his vocibus: decernimus, decoramus, imperialis, imperatoria, potentia, gloria et „exstat“ pro „est“ posuerit, cum exstare sit supereminere vel superesse, et „nempe“ pro „scilicet“ et „concubitores“ pro „contubernales“. Concubitores sunt, qui concumbunt et coeunt, nimirum scorta intellegenda sunt. Addit, cum quibus dormiat, ne timeat opinor nocturna phantasmata, addit cubicularios, addit ostiarios. Non otiosum est, quare haec ab eo minuta referuntur, pupillum instituit aut adolescentem filium, non senem, cui omnia, quibus necesse habet tenera aetas, ipse velut amantissimus pater praeparat, ut David Salomon fecit. 56. Atque ut per omnes numeros fabula impleatur, dantur clericis equi, ne asinario illo Christi more super asellos sedeant, et dantur non operti sive instrati operimentis coloris albi, sed decorati colore albo. At quibus operimentis? non stragulis non babylonicis aut quo alio genere, sed „mappulis“ et „linteaminibus“. Mappae ad mensam pertinent, linteamina ad lectulos, et quasi dubium sit, cuius sunt haec coloris, interpretatur: „id est candidissimo colore.“ Dignus Constantino sermo, digna Lactantio facundia cum in ceteris

9 iocundius B 10 et *pro* ut ABCEO 13 extare C *in marg. adscr. II. man.* 15 concubitores *in marg. adscr.* C *II. man.* 19 hostiariarios B 23 Salomoni BEHO *(cfr. postea dat. Aaron)* 30 C *II. man. in marg. adscr.:* Mappae

tum vero in illo: „equos equitent“. Et cum de vestitu senatorum nihil dixerit, non de laticlavo, non de purpura, non de ceteris, de calciamentis sibi loquendum putavit. Nec lunulas appellavit, sed udones sive „cum udonibus“, quos ut solet homo ineptus exponit „id est candido linteamine“, quasi udones linteamen sint. Non occurrit in praesentiarum, ubi reppererim udones, nisi apud Martialem Valerium, cuius distichon, quod inscribitur udones cilicii, hoc est:

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti,
Ciniphio poterit planta latere sinu.

Ergo non linei utique nec candidi sunt udones, quibus hic bipes asellus non calceari pedes senatorum ait, sed senatores illustrari. Atque per hoc „sicut coelestia, ita terrena ad laudem dei decorentur.“ Quae tu coelestia vocas? Quae terrena? Quomodo coelestia decorantur? Quae autem deo laus sit ista, tu videris. Ego vero, si qua mihi fides est, nihil puto nec deo nec ceteris hominibus magis esse invisum quam tantam clericorum in rebus saecularibus licentiam. Verum quid ego in singula impetum facio? dies me deficiat, si universa non dico amplificare, sed attingere velim.

XVIII. 57. „Prae omnibus autem licentiam tribuimus beato Silvestro et successoribus eius, ex nostro indictu, ut quem placatus proprio consilio clericare voluerit et in religioso numero religiosorum clericorum connumerare, nullus ex omnibus praesumat superbe agere.“ Quis est hic Melchisedech, qui patriarcham Abraam benedicit? Constantinusne vix christianus facultatem ei, a quo baptizatus est et quem beatum appellat, tribuit clericandi, quasi prius nec fecisset hoc Silvester nec

11 Martialis XIV 140 29 Gen. 14, 18 sqq.

2 senatorio C 5 id est *desunt* C 6 C *II. man. in marg. adscr.* Udones sit C 7 reperierim C 9 cilicini ABHO cilitini C 11 Cyniphio ABCHO 14 laudes C 25 pacatus C 30 appellari iubet C 31 plus C

facere potuisset? Et quia comminatione vetuit, ne quis impedimento esset? „Nullus ex omnibus praesumat superbe agere.“ Qua etiam elegantia? „connumerare in numero religioso religiosorum“, „clericare clericorum“ et „indictu“ et „placatus“? Atque iterum ad diadema revertitur.

58. „Decrevimus itaque et hoc, ut ipse et successores eius diademate videlicet corona, quam ex capite nostro illi concessimus, ex auro purissimo et gemmis preciosis, uti debeant pro honore beati Petri.“ Iterum interpretatur diadema — cum barbaris enim et obliviosis loquebatur — et adicit: „de auro purissimo“, ne forte aliquid aeris aut scoriae crederes admixtum. Et „gemmas cum dixit, addit „preciosas“, eodem timore, ne viles forsitan suspicareris. Cur tamen non preciosissimas, quemadmodum aurum purissimum? Plus namque interest inter gemmam et gemmam quam inter aurum et aurum. Et cum dicere debuisset distinctum gemmis, dixit „ex gemmis“. Quis non videt ex eo loco sumptum, quem princeps gentilis non legerat: „Posuisti in capite eius coronam de lapide precioso?“ Sic locutus est Caesar vanitate quadam coronae suae iactandae, si modo Caesares coronabantur, in se ipsum contumeliosus, qui vereretur, ne homines opinarentur eum non gestare coronam ex auro purissimo cum gemmis preciosis, nisi indicasset? Accipe causam, cur sic loquatur „pro honore beati Petri“, quasi Christus non sit summus angularis lapis, in quo templum ecclesiae constructum est, sed Petrus, quod iterum postea facit. Quem si tantopere venerari volebat, cur non templum episcopali illi potius quam Iohanni Baptistae Romae dicavit? Quid? illa loquendi barbaries nonne testatur

21 Ps. 21, 4

5 pacatus C 9 concesserimus ACHO 10 beati *deest* B 14 addidit C 16 nanque A 21 esset B 31 episcopale C Ioannis C

non saeculo Constantini, sed posteriori cantilenam hanc esse confictam? „Decrevimus quod uti debeant“ pro eo, quod est „decernimus, ut utantur“. Sic nunc barbari homines vulgo loquuntur et scribunt: „iussi quod deberes venire“ pro eo, quod est „iussi, ut venires“. Et „decrevimus“ et „concessimus“, quasi non tunc fiant illa, sed alio quodam tempore facta sint.

59. „Ipse vero beatus papa super coronam clericatus, quam gerit ad gloriam beatissimi Petri, ipsa ex auro non est passus uti corona.“ O tuam singularem stultitiam, Constantine! Modo dicebas coronam super caput papae ad honorem facere beati Petri, nunc ais non facere, quia Silvester illam recusat, et cum factum recusantis probes, tamen iubes eum aurea uti corona, et quod hic non debere se agere existimat, id tu ipsius successores dicis agere debere. Transeo quod rasuram coronam vocas et papam pontificem Romanum, qui nondum peculiariter sic appellari erat coeptus.

60. „Phrygium vero candidissimo nitore splendidum, resurrectionem domininicam designans eius sacratissimo vertici manibus nostris imposuimus et tenentes frenum equi pro reverentia beati Petri dextratoris officium illi exhibuimus, statuentes eodem phrygio omnes eius successores singulariter uti in processionibus ad imperii nostri imitationem.“ Nonne videtur hic auctor fabulae, non per imprudentiam, sed consulto et dedita opera praevaricari et undique ansas ad se reprehendendum praebere? In eodem loco ait phrygio et dominicam resurrectionem repraesentari et imperii Caesarei esse imitationem, quae duo inter se maxime discrepant. Deum testor, non invenio, quibus rebus, qua verborum atrocitate confodiam hunc perditissimum nebulonem, ita omnia verba plena insaniae evomit. Constan-

---

2 *in verbis decreti legitur* ut *pro* quod   17 vocas coronam C   19 frygium A   20 dessignare C   sanctissimo C   31 verbis AB

tinum non tantum officio similem Moysi, qui summum sacerdotem iussu dei ornavit, sed secreta mysteria facit exponentem, quod difficillimum est iis, qui diu in sacris litteris sunt versati. Cur non fecisti etiam Constantinum pontificem maximum, ut multi imperatores fuerunt, ut commodius ipsius ornamenta in alterum summum pontificem transferrentur? Sed nescisti historias. Ago itaque deo etiam hoc nomine gratias, quod istam nefandissimam mentem non nisi in stultissimum hominum cadere permisit. Quod etiam posteriora declarant. Namque Aaron sedenti in equo Moysen inducit dextratoris exhibuisse officium et hoc non per medium Israel, sed per Chananeos atque Aegyptios, id est per infidelem civitatem, ubi non tam imperium erat orbis terrarum quam daemonum et daemones colentium populorum.

XIX. 61. „Unde ut pontificalis apex non vilescat, sed magis quam imperii terreni dignitas gloria et potentia decoretur, ecce tam palatium nostrum quam Romanam urbem et omnes Italiae sive occidentalium regionum provincias loca civitates beatissimo pontifici et universali papae Silvestro tradimus atque relinquimus et ab eo et a successoribus eius per pragmaticum constitutum decrevimus disponendas atque iuri sanctae Romanae ecclesiae permanendas."

De hoc in oratione Romanorum atque Silvestri multa disseruimus. Huius loci est, ut dicamus neminem fuisse facturum, ut nationes uno cunctas verbo donationis involveret et qui minutissima quaeque superius est executus, lorum calceos linteamina equorum, non referret nominatim provincias, quarum singulae singulos reges nunc aut principes regibus pares habent. Sed ignoravit videlicet hic falsator, quae provinciae sub

---

2 misteria A ministeria E 19 quamque *omnes codd. et edd. praeter* E 28 convinctas C 31 provintias A *ante* singulos non *interp. omnes codd. et edd.* 33 provintiae A

Constantino erant, quae non erant. Nam certe cunctae sub eo non erant. Alexandro exstincto videmus singulas regiones in ducum partitione numeratas, a Xenophonte terras principesque nominatos, qui vel ultro vel armis sub imperio Cyri fuerunt, ab Homero Graecorum barbarorumque regum nomen genus patriam mores vires pulchritudinem numerum navium et prope numerum militum catalogo comprehensum, cuius exemplum cum multi Graeci tum vero nostri Latini Ennius Virgilius Lucanus Statius aliique nonnulli imitati sunt, a Iosue et Moyse in divisione terrae promissionis viculos quoque universos fuisse descriptos. Et tu gravaris etiam provincias recensere? Occidentales tantum provincias nominas. Qui sunt fines occidentis? ubi incipiunt? ubi desinunt? Num ita certi constitutique sunt termini occidentis et orientis meridieique et septentrionis, ut sunt Asiae Africae Europae? Necessaria verba subtrahis, ingeris supervacua. Dicis provincias loca civitates. Nonne et provinciae et urbes loca sunt? et cum dixeris provincias, subiungis civitates, quasi hae sub illis non intellegantur. Sed non est mirum, qui tantam orbis terrarum partem a se alienat, eundem urbium provinciarumque nomina praeterire et quasi lethargo oppressum quid loquatur ignorare. „Italiae sive occidentalium regionum." Tamquam aut hoc aut illud, cum tamen utrumque intellegat appellans provincias regionum, cum sint potius regiones provinciarum, et „permanendam" dicens pro „permansuram".

62. „Unde congruum prospeximus nostrum imperium et regiam potestatem orientalibus transferri regionibus et in Byzantiae provinciae optimo loco nomini nostro civitatem aedificari et illic nostrum constitui imperium."

---

1 quae non erant *desunt* C 9 vero *deest* C 11 repromissionis C 13 provintias A 17 sunt *deest* C 19 provintiae A 21 intelligantur A 23 provintiarumque A 26 non *post* utrumque C intelligat A provintias A appellas C 29 perspeximus B aspeximus C 32 aedificare C

Taceo quod dixit civitates aedificari, cum urbes aedificentur, non civitates, et Byzantiam provinciam. Si tu es Constantinus, redde causam, cur illum potissimum locum condendae urbi delegeris? Quod enim alio te transferas post Romam traditam, non tam congruum quam necessarium est, nec te appelles imperatorem, qui Romam amisisti et de nomine Romano, quod discerpis, pessime meritus es, nec regem, quod nemo ante te fecit, nisi ideo te regem appelles, quia Romanus esse desiisti. 63. Sed affers causam sane honestam. „Quoniam ubi princeps sacerdotum et christianae religionis caput constitutum est ab imperatore coelesti, iustum non est, ut illic imperator terrenus habeat potestatem." O stultum David, stultum Salomonem, stultum Ezechiam Iosiamque et ceteros reges stultos ac parum religiosos, qui in urbe Hierusalem cum summis sacerdotibus habitare sustinuerunt nec tota illis urbe cesserunt. Plus sapit Constantinus triduo quam illi tota vita sapere potuerunt, et imperatorem coelestem appellas, quia terrenum accepit imperium, nisi deum intellegis, nam ambigue loqueris, a quo terrenum principatum sacerdotum super urbe Romana ceterisque locis constitutum esse mentiris.

XX. 63. „Haec vero omnia, quae per hanc imperialem sacram scripturam et per alia divalia decreta statuimus et firmamus, usque in finem mundi illibata et inconcussa permanere decrevimus." Modo terrenum te vocaveras, Constantine, nunc divum sacrumque vocas, ad gentilitatem recidis et plus quam gentilitatem. Deum te facis et verba tua sacra et decreta immortalia, nam mundo imperas, ut tua iussa conservet illibata et inconcussa. Non cogitas, quis tu es, modo ex sordidis-

1 civitatem B 2 Italiam *pro* Byzantiam ABH 3 potissimum *bis* B 4 elegeris C 5 cognitum *pro* congruum C 9 adeo *pro* ideo B 17 ilia *Vincenti* 22 ro. A Roma E 25 scripturam *deest* ABCE 27 decernimus C 28 vocas *in codd. et* E *deest* 29 dum *pro* deum C 32 quid C

simo impietatis ceno lotus et vix perlotus. Cur non addebas: iota unum aut unus apex de privilegio hoc non peribit, ut non magis pereat coelum et terra? Regnum Saul a deo electi ad filios non pervenit, regnum David in nepote discerptum est et postea exstinctum. Et tu ad finem usque mundi regnum, quod tu sine deo tradis, permansurum tua auctoritate decernis. Quis etiam tam cito te docuit mundum esse periturum? Nam poetis, qui hoc etiam testantur, non puto te hoc tempore fidem habere. Ergo hoc tu non dixisses, sed alius tibi affinxit. Ceterum qui tam magnifice superbeque locutus est, timere incipit sibique diffidere eoque obtestationibus agit. „Unde coram deo vivo, qui nos regnare praecipit, et coram terribili eius iudicio obtestamur omnes successores nostros imperatores vel cunctos optimates, satrapes etiam amplissimumque senatum et universum populum in universo orbe terrarum necnon et in posterum nulli eorum quoquomodo licere hoc aut confringere vel in quoquam convelli."

Quam aequa, quam religiosa adiuratio! Non secus ac si lupus per innocentiam et fidem obtestatur ceteros lupos atque pastores, ne oves quas sustulit interque filios et amicos partitus est, aut illi adimere aut hi repetere temptent. Quid tantopere extimescis, Constantine? Si opus tuum ex deo non est, dissolvetur, sin ex deo, dissolvi non poterit. Sed video, voluisti imitari Apocalypsim, ubi dicitur: „Contestor autem audienti omnia verba prophetiae libri huius, si quis apposuerit ad haec, apponet deus super illum plagas scriptas in libro isto, et si quis diminuerit de verbis libri prophetiae huius, auferet deus partem eius de libro vitae et de civitate sancta." At tu nunquam legeras Apocalypsim, ergo non sunt haec verba tua.

3 Matth. 5, 18 26 Act. 5, 38. 39 32 Apocal. 22, 18. 19

3 praeteribit C 10 tu hoc BC 14 obtestamur *deest* AC detestamur *Vincenti* 16 satrapas AB 18 nulli eorum *desunt* C 32 *pro* nunquam *habet* non C

65. „Si quis autem, quod non credimus, in hoc temerator exstiterit, aeternis condemnationibus subiaceat condemnatus et sanctos dei apostolos Petrum et Paulum sibi in praesenti et in futura vita sentiat contrarios. Atque in inferno inferiori concrematus cum diabolo et omnibus deficiat impiis.“ Hic terror atque haec comminatio non saecularis principis solet esse, sed priscorum sacerdotum ac flaminum et nunc ecclesiasticorum. Itaque non est Constantini oratio haec, sed alicuius clericuli stolidi nec quid dicat aut quomodo dicat scientis saginati et crassi ac inter crapulam interque fervorem vini has sententias et haec verba ructantis. Quae non in alium transeunt, sed in ipsum convertuntur auctorem. Primum ait: „aeternis condemnationibus subiaceat,“ deinde quasi plus addi queat, alia addere vult et post aeternitatem poenarum adiungit poenas vitae praesentis, et cum dei condemnatione nos terreat, ad hoc, quasi maius quiddam sit, terret nos odio Petri, cui Paulum cur adiungat nescio. Iterumque solito lethargo ad poenas aeternas redit, veluti non hoc ante dixisset. Quodsi minae hae exsecrationesque Constantini forent, invicem exsecrarem ut tyrannum et profligatorem reipublicae meae et illi me Romano ingenio minarer ultorem. Nunc quis extimescat exsecrationem avarissimi hominis et ritu histrionum verba simulantis ac sub persona Constantini alios deterrentis? hoc est proprie hypocritam esse, si graecam vocem exquirimus, sub aliena persona abscondere tuam.

XXI. 66. „Huius vero imperialis decreti paginam propriis manibus roborantes super venerandum corpus beati Petri posuimus.“ Chartane an membrana fuit pa-

6 reficiat C 7 haud *pro* non B 10 aut quomodo dicat *desunt* C 12 scientias *omnes codd. et edd.* praeter E 13 autorem B 14 ais C 17. 18 adhuc C 19 aut cur solum *interp. post* adiungat *omnes codd. et edd., sed haec verba spuria esse facile intellegitur* 31 Cartane *omnes praeter* A

gina, in qua scripta sunt haec? Tametsi paginam vocamus alteram faciem ut dicunt folii, veluti quinternio habet folia dena, paginas vicenas. O rem inauditam et incredibilem! Cum essem adulescentulus, interrogasse me quendam memini, quis librum Iob scripsisset, cumque ille respondisset „Ipse Iob", tunc me subiunxisse, quo pacto igitur de sua ipsius morte faceret mentionem. Quod de multis aliis libris dici potest, quorum ratio huic loco non convenit. Nam quomodo vere narrari potest id, quod nondum esset administratum, et in tabulis contineri id, quod post tabularum, ut sic dicam, sepulturam factum esse ipse fateatur. Hoc nihil aliud est quam paginam privilegii ante fuisse mortuam sepultamque quam natam, nec tamen unquam a morte atque sepultura reversam praesertim antequam conscripta esset, roboratam nec id una tantum, sed utraque Caesaris manu. Et quid istud est roborare illam, chirographone Caesaris an annulo signatorio? Magnum nimirum robur maiusque multo quam si tabulis aereis mandavisset. Sed non est opus scriptura aerea, cum supra corpus beati Petri charta reponatur. Cur hic Paulum retices, qui simul iacet cum Petro et magis custodire possent ambo, quam si afforet tantummodo corpus unius? 67. Videtis artes malitiamque nequissimi Sinonis. Quia donatio Constantini doceri non potest, ideo non in tabulis aereis, sed charteis privilegium esse, ideo latere illud cum corpore sanctissimi apostoli dixit, ne aut auderemus e venerabili sepulcro inquirere aut si inquireremus carie absumptum putaremus. Sed ubi tunc erat corpus beati Petri? Certe nondum in templo, ubi nunc est, non in loco sane munito ac tuto. Ergo non illic Caesar paginam collocasset. An beatissimo Silvestro paginam non credebat ut parum sancto, parum cauto, parum diligenti? O Petre, o Silvester, o

5 me *deest* C 18 aut AE signatario *Vincenti* 21 carta *omnes praeter* A 24 maliciamque A 26 in *ante* charteis C

sanctae Romanae ecclesiae pontifices, quibus oves domini commissae sunt, cur vobis commissam paginam non custodistis? Cur a tineis illam rodi, cur situ tabescere passi estis? Opinor, quia corpora quoque vestra contabuerunt. Stulte igitur fecit Constantinus. En redacta in pulverem pagina ius simul privilegii in pulverem abiit. 68. Atqui, ut videmus, paginae exemplar ostenditur. Quis ergo illam de sinu sanctissimi apostoli temerarius accepit? Nemo, ut reor, hoc fecit. Unde porro exemplar? Nimirum aliquis antiquorum scriptorum debet afferri nec posterior Constantini temporibus. At is nullus affertur, sed fortasse aliquis recens. Unde hic habuit? Quisquis enim de superiori aetate historiam fecit, aut spiritu sancto dictante loquitur aut veterum scriptorum et locum quidem, qui de sua aetate scripserunt, sequitur auctoritatem. Quare quicunque veteres non sequitur, is de illorum numero erit, quibus ipsa vetustas praebet audaciam mentiendi. Quodsi quo in loco ista res legitur, non aliter cum antiquitate consentit, quam illa glossatoris Accursii de legatis Romanis ad leges accipiendas dimissis in Graeciam plus quam stulta narratio cum Tito Livio aliisque praestantissimis scriptoribus convenit.

XXII. 69. „Datum Romae tertio Calendas Apriles Constantino Augusto quarto consule et Gallicano quarto consule." Diem posuit penultinum Martii, ut sentiremus hoc factum esse sub tempus sanctorum dierum, qui illo plerumque tempore solent esse. „Et Constantino quartum consule et Gallicano quartum consule." Mi-

20 Accursius, clarissimus glossator („Glossa ordinaria"), vixit c. 1180—1260

3 custoditu C 16 B *in marg.:* In exemplari scriptum est: „veteres non sequiturus" Item „quod si quo in (*loco deest*) ista res". Si qua res in isto scilicet privilegio emendandum credidi. Item Decursii pro Accursii 18. 19 qua in isto B *cfr. adn., quae praecedit* 29 quartum *omnes codd. et edd. praeter* E; *at supra in decreto scriptum est:* quarto

rum, si uterque ter fuerat consul et in quarto consulatu forent collegae. Sed mirandum magis Augustum leprosum elephantia, qui morbus inter ceteros ut elephas inter beluas eminet, velle etiam accipere consulatum, cum rex Azarias simulac lepra tactus est, in privato se continuerit procuratione regni ad Iotham filium relegata, ut fere omnes leprosi fecerunt. Quo uno argumento totum prorsus privilegium confutatur profligatur evertitur. Ac ne quis ambigat ante leprosum esse debuisse quam consulem, sciat et ex medicina paulatim hunc morbum succrescere et ex notitia antiquitatis consulatum iniri Ianuario mense magistratumque esse annuum. Et haec Martio proximo gesta referuntur. Ubi neque hoc silebo in epistolis scribi solere datum, non autem in ceteris nisi apud indoctos. Dicuntur enim epistolae dari vel illi vel ad illum, illi quidem qui profert utpote tabellario, ut reddat et in manum porrigat homini cui mittuntur, ad illum vero, ut ei a proferente reddantur, hic est is, cui mittuntur. Privilegium autem ut aiunt Constantini, quod reddi alicui non debebat, nec dari debuit dici, ut appareat eum, qui sic locutus est, mentitum esse nec scisse fingere, quod Constantinum dixisse ac fecisse verisimile esset. 70. Cuius stultitiae atque vesaniae affines se ac socios faciunt, quicunque hunc vera dixisse existimant atque defendunt, licet nihil iam habeant, quo opinionem suam non dico defendere, sed honeste excusare possint. An honesta erroris excusatio est, cum patefactam videas veritatem, nolle illi acquiescere, quia nonnulli magni homines aliter senserint? Magni, inquam, dignitate, non sapientia nec virtute. Unde tamen scis, an illi, quos tu sequeris, si eadem

5 2 Regg. 15, 5

6 Jonathan *omnes codd. et edd.* 8. 9 B *in marg.:* Opinor Laur. scripsisse: Totum prorsus privilegium confalcatur vel confutatur 13 haec *deest* C 17 utputa C illi *ante* homini C 18 illi *pro* ei B proferrente A 20 debeat C 29 senserant C 30 atque *pro* nec C 31 tantum *pro* tamen A

audissent quae tu, mansuri in sententia fuerint an a sententia recessuri? Et nihilominus indignissimum est plus homini velle tribuere quam veritati id est deo. Ita enim quidam omnibus defecti rationibus solent mihi respondere: Cur tot summi pontifices donationem hanc veram esse crediderunt? Testificor vos, me vocatis quo nolo, et invitum me maledicere summis pontificibus cogitis, quos magis in delictis suis operire vellem. Sed pergamus ingenue loqui, quandoquidem aliter agi nequit haec causa.

XXIII. 71. Ut fatear eos ita credidisse et non malitia fecisse, quid mirum, si ista crediderunt, ubi tantum lucri blanditur, cum plurima, ubi nullum lucrum ostenditur, per insignem imperitiam credant? Nonne apud Aram Coeli in tam eximio templo et in loco maxime augusto cernimus pictam tabulam Sibyllae et Octaviani, ut ferunt ex autoritate Innocentii tertii haec scribentis? Qui etiam de ruina templi Pacis sub natale Salvatoris hoc est in partu virginis scriptum reliquit, quae ad evertendam magis fidem, quia falsa, quam ad stabiliendam, quia miranda sunt, pertinent. Mentirine ob speciem pietatis audet vicarius veritatis et se scientem hoc piaculo obstringere? An non mentitur? Immo vero a sanctissimis viris se cum hoc facit dissentire non videt. Tacebo alios. Hieronymus Varronis testimonio utitur decem Sibyllas fuisse, quod opus Varro ante Augustum condidit. Idem de templo Pacis ita scribit: Vespasianus et Titus Romae templo Pacis aedificato vasa templi

15 In versione Germanica hic in marg. annotatum est: Ara celi ist eyn kirch zů Rom vff dem berg da das Capitolium gelegen ist vnd wonen Barfusser mônich darinnen 17 p. 1198—1216

· 3 Ita ne C 8 labiis B *pro* delictis, deliciis C 11 B *in marg.:* Cur Papae donationem veram crediderunt, si tamen crediderunt 16 angusto *suprascr.* augusto A *eadem manu* fabulam *omnes praeter* A 17 B *in marg.:* De inscitia summorum pontificum De falsa Sibylla De ruina templi pacis

et universa donaria in delubro illius conservarunt, quae Graeca et Romana narrat historia. Et hic unus indoctus plus vult libello suo etiam barbare scripto credi quam fidelissimis veterum prudentissimorum hominum historiis. 72. Quia Hieronymum attigi, non patiar hanc contumeliam ipsius tacito praeteriri. Romae ex auctoritate papae ostenditur codex Bibliae tamquam reliquiae sanctorum luminibus semper accensis, quod dicunt scriptum chirographo Hieronymi. Quaeris argumentum? Quia multum, ut inquit Vergilius, est pictai vestis et auri. Resque magis Hieronymi manu indicat scriptum non esse. Illum ego diligentius inspectum comperi scriptum esse iussu regis, ut opinor, Roberti chirographo hominis imperiti. Huic simile est, quamquam decena milia huiusmodi Romae sunt, quod inter religiosa demonstratur in tabella effigies Petri et Pauli, quam Silvester Constantino ab eiusdem apostolis in somnis admonito in confirmationem visionis exhibuit. Non hoc dico, quia negem effigies illas esse apostolorum, utinamque tam vera esset epistola nomine Lentuli missa de effigie Christi, quae non minus improbe ementita est quam privilegium quod confutavimus, sed quia tabella illa a Silvestro non fuerit exhibita Constantino. In quo non sustineo animi mei admirationem continere. Disputabo enim aliquid de fabula Silvestri. 73. Quia et omnis in hoc quaestio versatur et mihi cum sermo sit cum pontificibus Romanis, de pontifice Romano potissimum loqui decebit, ut ex uno exemplo facile aliorum coniectura capiatur. Et ex multis ineptiis quae ibi narrantur, unam tantum de dracone attingam, ut doceam Constantinum non fuisse leprosum. Etenim

---

10 Aen. IX 26

---

7 Bybliae A B *in marg.:* De falsa byblia quae scripta sit Hieronymi manu 9 dicant AB 11 indicant C 20 tam A *in marg.* 24 admirationem animi mei BC 25 ne *pro* enim C 29 B *in marg.:* de falsa historia Silvestri

gesta Silvestri ab Eusebio quodam Graeco homine, ut interpres testatur, composita sunt, quae natio ad mendacia semper promptissima est, ut Iuvenalis satirica censura ait: Quidquid Graecia mendax audet in historia. Unde draco ille venerat? Romae dracones non gignuntur. Unde etiam illi venenum? In Africa tantum pestiferi dracones ob ardorem regionis esse dicuntur. Unde praeterea tantum veneni, ut tam spatiosam civitatem peste corrumperet, praesertim cum in tam alto specu demersus esset, ad quem centum quinquaginta gradibus descenderetur? serpentes excepto forsitan basilisco non afflatu, sed morsu virus inspirant atque interimunt. Nec Cato Caesarem fugiens cum tanta hominum manu, per medias Africae arenas dum iter faceret ac dormiret, ullum suorum comitum serpentis afflatu vidit extinctum. Neque illi populi ob id aërem sentiunt pestilentem, et si quid fabulis credimus, et Chimaera et Hydra et Cerberus sine noxa vulgo conspecti sunt ac tacti. Adhuc quin eum Romani potius occidissent? Non poterant, inquis. At multo grandiorem serpentem in Africa ad ripam Bagradae Regulus occidit. Hunc vero vel obstructo ore specus facile erat interimere. An nolebant? Ita opinor, pro deo colebant, ut Babylonii fecerunt. Cur ergo, ut Daniel illum dicitur occidisse, non et Silvester hunc potius occidisset? Quem canabaceo filo alligasset et domum illam in aeternum perdidisset. Ideo commentor fabulae noluit draconem interimi, ne plane Danielis narratio referri vide-

---

3 Dec. Iunius Iuvenalis scripsit satirarum libros V ultimis annis primi et initio secundi saeculi p. Chr. n. Is locus, quem Valla commemorat, est sat. 10, 174 21 M. Atilius Regulus (cos. I 267) cos. II 256 in Afcicam transiit, ut Carthaginem oppugnaret, sed ibi a Poenis victus captusque est 24 De Belo Bab. 2. 22 25 Ibid. 26

---

2 est ABE 5 B *in marg.:* De falso dracone Silvestri 12 flatu C 24. 25 olim Danieli dicitur accidisse *Vincenti* 27 commentator C

retur. 74. Quodsi Hieronymus, vir doctissimus ac fidelissimus interpres, Apolloninarisque et Origenes atque Eusebius et nonnulli alii narrationem Beli fictam esse affirmant, si eam Iudaei in veteris testamenti archetypo non agnoscunt, id est si doctissimi quique Latinorum plerique Graecorum singuli Hebraeorum illam ut fabulam damnant, ego non hanc adumbratam ex illa damnabo, quae nullius scriptoris auctoritate fulcitur et quae magistram multo superat stultitia? Nam quis beluae subterraneam domum aedificaverat? Quis illic eam collocaverat et ne prodiret atque avolaret (volant enim dracones, ut quidam aiunt, etsi alii negant) imperaverat? Quis genus illud cibi excogitaverat? Quis feminas easque virgines ac sanctimoniales descendere praeceperat nec nisi kalendis? An tenebat draco, quis esset dies kalendarum? et tam parco raroque erat cibo contentus? Nec virgines tam altum specum, tam immanem et esurientem beluam exhorrebant? Credo blandiebatur eis draco ut feminis ut virginibus ut cibaria afferentibus. Credo etiam cum illis fabulabatur. Quidni, honor dicto, etiam coibat? Nam et Alexander et Scipio ex draconis serpentisve cum matre concubitu geniti dicuntur. Quid de negato postea victu? Non potius aut prodiisset aut fuisset exstinctus? O miram hominum dementiam, qui his anilibus deliramentis fidem habent! Iam vero quam diu hoc factitatum est? Quando fieri coeptum? ante adventum salvatoris? an postea? nihil horum scitur. Pudeat nos, pudeat harum neniarum et levitatis plus quam mimicae. Erubescat Christianus homo, qui veritatis se ac lucis filium nominat, proloqui, quae non modo vera non sunt, sed nec verisimilia.

---

3 beluae C 4 *Tota sententia a* si *usque ad* 5 agnoscunt *deest* C testamenti *recte unus* E, *omnes ceteri habent* instrumenti 10 et *ante* quis C 11 volaret C 15 *Verba ab* An *ad* 16 kalendarum *desunt* C 20 honore A in honore B honore dico C 29 mimicae *recte unus* E, in inice C, inimicae AB

XXIV. 75. At enim inquiunt: hanc daemones potestatem in gentibus obtinebant, ut eas diis servientes illuderent. Silete, imperitissimi homines, ne dicam sceleratissimos, qui fabulis vestris tale semper velamentum obtenditis. Non desiderat sinceritas christiana patrocinium falsitatis. Satis per se superque sua ipsius luce ac veritate defenditur sine istis commenticiis ac praestigiosis fabellis in deum in Christum in spiritum sanctum contumeliosissimis. Siccine deus arbitrio daemonum tradiderat genus humanum, ut tam manifestis, tam imperiosis miraculis seduceretur? ut propemodum posset iniustitiae accusari, qui oves lupis commisisset et homines magnam errorum suorum haberent excusationem? Quodsi tantum olim licebat daemonibus, et nunc apud infideles vel magis liceret, quod minime videmus. Nec ullae ab eis huiusmodi fabulae proferuntur. Tacebo de aliis populis, dicam de Romanis, apud quos paucissima miracula feruntur eaque vetusta atque incerta. Valerius Maximus ait hiatum illum terrae in medio foro, cum se in eum Curtius ornatus adacto equo immisisset, iterum coisse inque pristinam formam continuo revertisse. Item Iunonem Monetam cum a quodam milite Romano captis Veis per iocum interrogata esset, an Romam migrare vellet, respondisse velle. Quorum neutrum Titus Livius sentit, et prior auctor et gravior. Nam et hiatum permansisse vult nec tam fuisse subitum quam vetustum etiam ante conditam urbem appellatumque Curtium lacum, quod in eo delituisset Curtius Mettius Sabinus Romanorum fugiens impressionem; et Iunonem annuisse, non respondisse

19 Valerius Maximus scripsit Factorum et dictorum memorabilium libros IX imperante Tiberio 22 V 6, 2 24 I 8, 3 30 Liv. VII 6

1 B *in marg.:* De falsa opinione, quod idola miracula facerent 2 servientibus C 11 seducerentur AB seduceremur E 17 B *in marg.;* De nullis pene deorum miraculis apud priscos romanos 20 ornatum AB armatus C

adiectumque fabulae postea vocem reddidisse. Atque de nutu quoque palam est illos esse mentitos, vel quod motum simulacri — avellebant autem illud — interpretati sunt sua sponte esse factum vel qua lascivia hostilem et victam et lapideam deam interrogabant, eadem lascivia annuisse finxerunt. Tametsi Livius inquit non annuisse, sed milites quod annuisset exclamasse. 76. Quae tamen boni scriptores non defendunt facta, sed dicta excusant. Nam prout idem Livius ait, datur haec venia antiquitati, ut miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciat, et alibi; sed in rebus tam antiquis, si qua similia veri sunt, pro veris accipiantur. Satis habeam; haec ad ostentationem scenae gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem neque affirmare neque refellere est operae pretium. Terentius Varro his duobus et prior et doctior et ut sentio gravior auctor, ait triplicem historiam de lacu Curtio a totidem auctoribus proditam, unam a Proculo, quod is lacus ita sit appellatus a Curtio qui se in eum deiecit, alteram a Pisone, quod a Mettio Sabino, tertiam a Cornelio, cuius rei socium addit Luctatium, quod a Curtio consule, cui collega fuit M. Genucius. 77. Neque vero dissimulaverim Valerium non plane posse reprehendi, quod ita loquatur, cum paulo post graviter et severe subiiciat: Nec me praeterit de motu et voce deorum immortalium humanis oculis auribusque percepto quam in ancipiti opinione aestimatio versetur. Sed quia non nova dicuntur, sed tradita repetuntur, fidem auctores vindicent. De voce deorum dixit propter Iunonem Monetam et propter simulacrum Fortunae, quod bis locutum fingitur, his verbis: Rite me matronae vidistis, rite dedicastis. 78. At vero nostri fabulatores passim indu-

1 Liv. V 22

6 Tametsi *ad* 7 annuisse *desunt* C 11 angustiora A 12 pueris *pro* pro veris C 22 Gennitius A Gemutius B 27 aestimatio *deest* B 29 vendicent A

cunt idola loquentia, quod ipsi gentiles et idolorum cultores non dicunt et sincerius negant quam Christiani affirmant. Apud istos paucissima miracula non fide auctorum, sed veluti sacra quadem ac religiosa vetustatis commendatione nituntur. Apud istos recentiora quaedam narrantur, quae illorum homines temporum nescierunt. Neque ego admirationi sanctorum derogo nec ipsorum divina opera abnuo, cum sciam tantum fidei, quantum est granum sinapis, montes etiam posse transferre. Immo defendo illa et tueor, sed misceri cum fabulis non sino. Nec persuaderi possum hos scriptores alios fuisse quam aut infideles, qui hoc agerent in derisum Christianorum, si haec figmenta per dolosos homines in manus imperitorum delata acciperentur pro veris, aut fideles habentes quidem aemulationem dei, sed non secundum scientiam, qui non modo de gestis sanctorum, verum etiam dei genetricis atque adeo Christi improba quaedam et pseudevangelia scribere non reformidarunt. Et summus pontifex hos libros appellat apocryphos, quasi nihil vitii sit, quod eorum ignoratur auctor, quasi credibilia sint, quae narrantur, quasi sancta et ad confirmationem religionis pertinentia, ut iam non minus culpae sit penes hunc, qui mala probat, quam penes illum, qui mala excogitavit. Nummos reprobos discernimus separamus abiicimus, doctrinam reprobam non discernemus, sed retinebimus? sed cum bona miscebimus? sed pro bona defendemus?

79. Ego vero ut ingenue feram sententiam, gesta Silvestri nego esse apocrypha, quia ut dixi Eusebius quidam fertur auctor, sed falsa atque indigna quae legantur existimo cum in aliis tum in illo, quod narratur de dracone, de tauro, de lepra, propter quam refutandam tanta repetii. Neque enim si Neeman leprosus

10 Matth. 17, 20

28 et ingenue C ingenuam HO 31 in eo *pro* in illo BE alio A vero in illo HO

fuit, continuo et Constantinum leprosum fuisse dicemus. De illo multi auctores meminerunt, de hoc principe orbis terrarum nemo ne suorum quidem civium scripsit nisi nescio quis alienigena, cui non aliter habenda est fides quam alteri cuidam de vespis intra nares Vespasiani nidificantibus et de rana partu a Nerone emissa, unde Lateranum vocitatum locum dicunt, quod ibi rana lateat in sepulcro. Quod nec vespae ipsae nec ranae, si loqui possent, dixissent, nisi ad deos Capitolinos hoc referunt, quasi illi loqui consuessent et hoc fieri iussissent. Sed quid miror haec non intellegere pontifices, cum nomen ignorent suum. Cephas enim dicunt vocari Petrum, quia caput apostolorum esset, tamquam hoc vocabulum sit graecum ἀπὸ τῆς κεφαλῆς et non hebraicum, sed potius syriacum, quod Graeci κεφάς scribunt, quod apud eos interpretatur Petrus, non caput. Est enim Petrus et petra graecum vocabulum stulteque per etymologiam Latinam exponitur petra quasi pede trita. Et metropolitanum ab archiepiscopo distinguunt voluntque illum a mensura civitatis dictum, cum graece dicatur non metropolis, sed μητροπόλις id est mater civitas sive urbs, et patriarcham quasi patrem patrum et papam ab interiectione pape dictum et fidem orthodoxam quasi rectae gloriae et Simonem media correpta, cum legendum sit media longa, ut Platonem et Catonem, et multa similia, quae transeo, ne culpa aliquorum omnes summos pontifices videar insectari. Haec dicta sint, ut nemo miretur, si donationem Constantini commenticiam fuisse papae multi non potuerunt deprehendere, tametsi ab aliquo eorum ortam esse hanc fallaciam reor.

---

24 Laurentius hic omisit explicationem verborum patriarcha, papa, orthodoxus ex lingua Graeca derivatorum, id quod mirum est, nam libenter scientiam suam huius linguae ostendit

---

8 illae *pro* ipsae C 14 ἀπὸ τοῦ κεφαλη AC *lacuna* B 15 κηφας A *lacuna* B 21 Mitropolis (*lit. Lat.*) A, *lacuna* B *recte* C 22 pater C

XXV. 80. At, dicitis, cur imperatores, quorum detrimento res ista cedebat, donationem Constantini non negant, sed fatentur affirmant conservant? Ingens argumentum, mirifica defensio! Nam de quo tu loqueris imperatore? si de Graeco, qui verus fuit imperator, negabo confessionem, sin de Latino, libenter etiam confitebor. Etenim quis nescit imperatorem Latinum gratis factum esse a summo pontifice, ut opinor, Stephano, qui Graecum imperatorem, quod auxilium non ferret Italiae, privavit Latinumque fecit, ita ut plura imperator a papa, quam papa ab imperatore acciperet. Sane Troianas opes quibusdam pactionibus soli Achilles et Patroclus inter se partiti sunt. Quod etiam mihi videntur indicare Ludovici verba, cum ait: „Ego Ludovicus imperator Romanus Augustus statuo et concedo per hoc pactum confirmationis nostrae tibi beato Petro principi apostolorum et per te vicario tuo domino Paschali summo pontifici et successoribus eius in perpetuum, sicut a praedecessoribus nostris usque nunc in vestra potestate et dicione tenuistis, Romanam civitatem cum ducatu suo et suburbanis atque viculis omnibus et territoriis eius montanis atque maritimis litoribus et portubus seu cunctis civitatibus castellis oppidis ac villis in Tusciae partibus“ etc. 81. Tune, Ludovice, cum Paschali pacisceris? Si tua id est imperii Romani sunt ista, cur alteri concedis? Si ipsius et ab ipso possidentur, quid attinet te illa confirmare? Quantulum etiam ex imperio Romano tuum erit, si caput ipsum imperii amisisti? A Roma dicitur Romanus imperator. Quid cetera, quae possides, tuane an Paschalis sunt? Credo

8 Stephanus III Ludovicum I iam a patre Carolo Magno coronatum iterum a. 816 coronavit. In hac re Valla sequitur opinionem a pontificibus traditam, quae est falsa

3 B *in marg.:* Cur imperatores non negant donationem 11 acceperet C 14 Lodovici A B *in marg.:* Verba pactionis Lodovici imperatoris cum papa Paschale 20 ditione A 24 Lodovice A

tua dices. Nihil ergo valet donatio Constantini, si ab eo pontifici donata tu possides? Si valet, quo iure Paschalis tibi cetera remittit retentis tantum sibi quae possidet? Quid sibi vult tanta aut tua in illum aut illius in te de imperio Romano largitio? Merito igitur pactum appellas quasi quandam collusionem. Sed quid faciam? inquies. Repetam armis, quae papa occupat? At ipse iam factus est me potentior. Repetam iure? At ius meum tantum est, quantum ille esse voluit. Non enim hereditario nomine ad imperium veni, sed pacto, ut si imperator esse volo, haec et haec invicem papae promittam. Dicam nihil donasse ex imperio Constantinum? At isto modo causam agerem Graeci imperatoris et me omni fraudarem imperii dignitate! Hac enim ratione papa se dicit facere imperatorem me quasi quendam vicarium suum et nisi promittam non facturum et nisi paream, me abdicaturum. Dummodo mihi det, omnia fatebor, omnia paciscar. Mihi tantum crede, si Romam ego ac Tusciam possiderem, tantum abest, ut facerem, quae facio, ut etiam frustra mihi Paschalis donationis sicut reor falsae caneret cantilenam. Nunc concedo, quae nec teneo nec habiturum esse me spero. De iure papae inquirere non ad me pertinet, sed ad Constantinopolitanum illum Augustum. Iam apud me excusatus es, Ludovice et quisquis alius princeps et Ludovici similis. 82. Quid de aliorum imperatorum cum summis pontificibus pactione suspicandum est, cum sciamus, quid Sigismundus fecerit, princeps alioquin optimus ac fortissimus, sed iam confecta aetate minus fortis? Quem per Italiam paucis stipatoribus saeptum in diem vivere vidimus, Romae etiam fame periturum, nisi eum sed non gratis, (extorsit enim donationem) Eugenius pavisset.

---

28 1410—1437

---

9 ipse C voluerit AEH 10 iure *pro* nomine B 18 tamen *pro* tantum *omnes praeter* A 25 Lodovici A 29 affecta *pro* confecta *omnes praeter* E 32 potuisset B

Is cum Romam venisset, ut pro imperatore Romanorum coronaretur, non aliter a papa coronari potuit quam ut Constantini donationem ratam haberet eademque omnia de integro donaret. Quid magis contrarium quam pro imperatore Romano coronari, qui Romae ipsi renuntiasset? et coronari ab illo, quem et confiteatur et quantum in se est, dominum Romani imperii faciat? ac ratam habere donationem, quae vera si sit nihil imperatori de imperio reliqui fiat? Quod ut arbitror nec pueri fecissent. 83. Quo minus mirum, si papa sibi arrogat Caesaris coronationem, quae populi Romani esse deberet. Si tu, papa, et potes Graecum imperatorem privare Italia provinciisque occidentis et Latinum imperatorem facis, cur pactionibus uteris? Cur bona Caesaris partiris? Cur in te imperium transfers? Quare sciat, quisquis est qui dicitur imperator Romanorum, me iudice se non esse nec Augustum nec Caesarem nec imperatorem, nisi Romae imperium teneat, et nisi operam det, ut urbem Romam recuperet, plane esse periurum. Nam Caesares illi priores, quorum fuit primus Constantinus, non adigebantur iusiurandum interponere, quo nunc Caesares obstringuntur, sed quantum humana ope praestari potest, nihil imminuturos esse de amplitudine imperii Romani eamque sedulo adaucturos. Non ea re tamen vocati Augusti, quod imperium augere deberent, ut aliqui sentiunt Latinae linguae imperiti. Est enim Augustus quasi sacer ab avium gustu dictus, quae in auspiciis adhiberi solebant, Graecorum quoque testante lingua, apud quos Augustus Σεβαστός dicitur, unde Sebastia vocata. Melius summus pontifex ab augendo Augustus diceretur, nisi quod dum temporalia auget spiritualia minuit. Itaque videas, ut quisque pessimus est summorum pontificum, ita maxime defendendae huic donationi incumbere, qualis Bonifa-

2 1433

2 ut *deest* ABC 29 *loco verbi* Σεβαστός *lacuna* AB

cius Octavus, qui Coelestinum tubis parieti insertis decepit. Hic et de donatione Constantini scribit et regem Franciae privavit regnumque ipsum, quasi donationem Constantini exsequi vellet, ecclesiae Romanae fuisse et esse subiectum iudicavit. Quod statim successores eius Benedictus et Clemens ut improbum iniustumque revocarunt. Verum quid sibi vult ista vestra, pontifices Romani, sollicitudo, quod a singulis imperatoribus donationem Constantini exigitis confirmari, nisi quod iuri diffiditis vestro? Sed laterem lavatis, ut dicitur. Nam neque illa unquam fuit, et quod non est, confirmari non potest, et quidquid donant Caesares, decepti exemplo Constantini faciunt, et donare imperium nequeunt.

XXVI. 84. Age vero demus Constantinum donasse Silvestrumque aliquando possedisse, sed postea vel ipsum vel aliquem successorum a possessione deiectum. Loquor nunc de his, quae papa non possidet, postea loquor de his quae possidet. Quid possum vobis magis dare, quam ut ea, quae nec fuerunt nec esse potuerunt, fuisse concedam? Tantum dico vos nec iure divino nec iure humano ad recuperationem agere posse. In lege veteri Hebraeus supra sextum annum Hebraeo servire vetabatur, et quinquagesimo quoque anno omnia redibant ad pristinum dominum. Tempore gratiae Christianus a vicario Christi, redemptoris nostrae servitutis, premetur servitio aeterno? Quid dicam, revocabitur ad servitutem, postquam liber factus est diuque potitus libertate? 85. Sileo, quam saevus, quam vehe-

1 1294—1303 Coelestinus V, papa 1294 a 5. Iulio ad 13. Decembr., † 1296, necatus videtur a successore 6 Benedictus XI 1303—1304 Clemens V 1305—1316 24 Deuteron. 15, 12 25 Lev. 25, 10

17 ipsorum *pro* successorum AHO 19 B *in marg.:* Etiamsi donatio fuisset atque possessio, tamen non posse repeti quae diu in alterius fuere potestate 21 Tamen *omnes praeter* A 23. 24 servire Hebraeo B

mens, quam barbarus dominatus frequenter est sacerdotum. Quodsi antea ignorabatur, nuper est cognitum ex monstro illo atque portento Iohanne Vitellesco cardinale et patriarcha, qui gladium Petri, quo auriculam Malcho abscidit, in Christianorum sanguine lassavit, quo gladio et ipse periit. An vero populis Israel a domo David et Salomonis, quos prophetae a deo missi unxerant, tamen propter graviora onera desciscere licuit factumque eorum deus probavit, nobis ob tantam tyrannidem desciscere non licebit? ab his praesertim, qui nec sunt reges nec esse possunt et qui de pastoribus ovium id est animarum facti sunt fures ac latrones.

XXVII. 86. Et ut ad ius humanum veniam, quis ignorat nullum ius esse bellorum? aut si quod est, tam diu valere, quam diu possideas, quae bello parasti. Nam cum possessionem perdis, et ius perdidisti. Ideoque captivos, si fugerint, nemo ad iudicem repetere solet, etiam nec praedas, si eas priores domini receperint. Apes et quaedam alia volucrum genera, si e privato meo longius evolaverint et in alieno desederint, repeti non queunt. Tu homines, non modo liberum animal, sed dominum ceterorum, si se in libertatem manu et armis asserant, non manu et armis repetes, sed iure, quasi tu homo sis, illi pecudes. Neque est quod dicas: Romani iuste bella nationibus intulerunt iusteque libertate illas exuerunt. Noli me ad istam vocare quaestionem, ne quid in Romanos meos cogar dicere. Quamquam nullum crimen tam grave esse potuit, ut aeternam mererentur populi servitutem, cum eo quod saepe culpa principis magnive alicuius in republica civis bella gesserunt et victi immerita servitutis poena affecti sunt. Quorum exemplis plena sunt omnia. Neque vero lege naturae comparatum est, ut

6 19. Mart. 1440

24 afferant *omisso* se *Vincenti*

populus sibi populum subigat. Praecipere aliis eosque exhortari possumus, imperare illis ac vim afferre non possumus, nisi relicta humanitate velimus ferociores beluas imitari, quae sanguinarium in infirmiores imperium exercent, ut leo in quadrupedes, aquila in volucres, delphinus in pisces. Verumtamen hae beluae non in suum genus sibi ius vindicant, sed in inferius. Quod quanto magis faciendum nobis est et homo homini religioni habendus? cum, ut M. Fabius inquit, nulla supra terras adeo rabiosa belua, cui non imago sua sancta sit. 87. Itaque quatuor fere causae sunt, ob quas bella inferuntur, aut ob ulciscendam iniuriam defendendosque amicos aut timore accipiendae postea calamitatis, si vires aliorum augeri sinantur, aut spe praedae aut gloriae cupiditate. Quarum prima nonnihil honesta, secunda parum, duae posteriores nequaquam honestae sunt. Et Romanis quidem illata fuere bella frequenter, sed postquam se defenderant, et illis et aliis ipsi intulerunt, nec ulla gens est, quae dicioni eorum cesserit nisi bello victa et domita, quam recte aut qua causa ipsi viderint. Eos ego nolim nec damnare, tamquam iniuste pugnaverint, nec absolvere, tamquam iuste. Tantum dicam eadem ratione Romanos ceteris bellum intulisse, qua reliqui populi regesque, atque ipsis, qui bello lacessiti victique sunt, licuisse deficere a Romanis, ut ab aliis dominis defecerunt. Ne forte, quod nemo diceret, imperia omnia ad vetustissimos illos, qui primi domini fuere id est qui primi praecipuere aliena, referantur. Et tamen melius in victis bello nationibus populo Romano quam Caesaribus rempublicam opprimentibus ius est. Quocirca si fas erat gentibus a Constantino et quod multo plus est a populo Romano desciscere, profecto et ab eo ius erit, cuicunque cesserit ille ius suum. Atque ut audacius agam, si Romanis licebat Constantinum aut exigere ut

7 vendicant **AB** in *deest* **AB** 18 frequenter bella *omnes praeter* **A** 33 fas *pro* eius **B**

Tarquinium aut occidere ut Iulium Caesarem, multo magis eum vel Romanis vel provinciis licebit occidere, qui in locum Constantini utcunque successit. Hoc etsi verum, tamen ultra causam meam est, et idcirco me reprimere volo nec aliud ex his colligere, quae dixi, nisi ineptum esse, ubi armorum vis est, ibi ius quemquam afferre verborum, quia quod armis acquiritur, idem rursus armis amittitur. Eo quidem magis, quod aliae novae gentes, ut de Gothis accepimus, quae nunquam sub imperio Romano fuerunt, fugatis veteribus incolis Italiam et multas provincias occuparunt, quas in servitutem vocari, in qua nunquam fuerunt, quae tandem aequitas est praesertim victrices et fortasse a victis. 88. Quo tempore si quae urbes ac nationes, ut factum fuisse scimus, ab imperatore desertae ad barbarorum adventum necesse habuerunt deligere sibi regem, sub cuius auspiciis victoriam reportarunt, numquid hunc postea a principatu deponerent? Aut eius filios cum commendatione patris tum propria virtute favorabiles iuberent esse privatos, ut iterum sub Romano principe essent, maxime cum eorum opera assidue indigerent et nullum aliunde auxilium sperarent? Hoc si Caesar ipse aut Constantinus ad vitam reversus aut etiam senatus populusque Romanus ad commune iudicium, quale in Graecia Amphictyonum fuit, vocaret, prima statim actione repelleretur, quod a se olim custode desertos, quod tam diu sub alio principe degentes, quod nunquam alienigenae regi subditos, quod denique homines libertati natos et in libertatem robore animi corporisque assertos ad famulatum servitiumque reposceret. Ut appareat, si Caesar, si populus Romanus a repetendo exclusus est, multo vehementius papam esse exclusum, et si licet aliis nationibus, quae

9 Gotis *ceteri praeter* A 12 vocari E *ceteri* revocari 19 cum — cum E tum — tum *ceteri* 21 adsidue A 25 Amphitrionum *omnes codd. et edd.* 30 affectos *pro* assertos *Vincenti*

sub Roma fuerunt, aut regem sibi creare aut rempublicam tenere, multo magis id licere populo Romano praecipue adversus novam papae tyrannidem.

XXVIII. 89. Exclusi a defendenda donatione adversarii, quod nec unquam fuit et, si qua fuisset, iam temporum condicione intercidisset, confugiunt ad alterum genus defensionis et velut relicta urbe in arcem se recipiunt, quam statim deficientibus cibariis dedere cogentur. Praescripsit, inquiunt, Romana ecclesia in his, quae possidet. Cur ergo, quae maior pars est, ea reposcit, in quibus non praescripsit et in quibus alii praescripserunt? Nisi id non licet aliis in hanc, quod huic licet in alios. Praescripsit Romana ecclesia. Cur ergo ab imperatoribus totiens curat sibi ius confirmandum? Cur donationem confirmationemque Caesarum iactat, si hoc unum satis est? Iniuriam ei facis, si de altero quoque iure non sileas. Cur igitur de altero non siles? Nempe quia hoc sibi non sufficit. Praescripsit Romana ecclesia, et quomodo potest praescripsisse, ubi de nullo titulo, sed de malae fidei possessione constat? Aut si malae fidei possessionem neges, profecto stultae fidei negare non possis. An in tanta re tamque aperta excusata debet esse et iuris et facti ignorantia? Facti quidem, quod Romam provinciasque non dedit Constantinus, quod ignorare idiotae hominis est, non summi pontificis, iuris autem, quod illa nec donari potuere nec accipi, quod nescire vix Christiani est. Itane stulta credulitas dabit tibi ius in his, quae si prudentior fores, tua nunquam fuissent? Quid? Nonne nunc saltem postquam te per ignorantiam atque stultitiam possedisse docui, ius istud, si quod erat, amittes? et quod inscitia male contulerat tibi, nonne id rursum cognitio bene adimet? Mancipiumque ab iniusto ad iustum dominum revertetur, fortassis etiam cum usu-

4 An papa praescripserit in iis, quae possidet B *in marg.*
23 et facti et iuris B et facti ignorantia et iuris C

fructu? Quodsi adhuc possidere pergis, iam inscitia in malitiam fraudemque conversa est planeque effectus es malae fidei possessor. 90. Praescripsit Romana ecclesia. O imperiti, o divini iuris ignari! Nullus quantumvis annorum numerus verum abolere titulum potest. An vero captus ego a barbaris creditusque perisse post centum annos quibus captivus fui postliminio reversus paternae hereditatis repetitor excludar? Quid hac re inhumanius? Atque ut aliquod afferam exemplum, num Iephte, dux Israel, reposcentibus filiis Ammon terram a finibus Arnon usque in Iaboc atque in Iordanem respondit: praescripsit Israel iam per trecentos annos? An quod nunquam illorum, sed Amorreorum fuisset terra, quam reposcerent, ostendit? et hoc argumentum esse ad Ammonitas illam non pertinere, quod nunquam intra tot annorum curriculum repoposcissent? Praescripsit Romana ecclesia: Tace, nefaria lingua. Praescriptionem, quae fit de rebus mutis atque irrationalibus ad hominem transfers, cuius quo diuturnior in servitute possessio, eo est detestabilior. Aves ac ferae in se praescribi nolunt, sed quantolibet tempore possessae, cum libuerit et oblata fuerit occasio, abeunt, homini ab homine possesso abire non licebit? 91. Accipe, unde magis fraus dolusque quam ignorantia Romanorum pontificum appareat utentium iudice bello, non iure. Cui simile quiddam primos pontifices in occupanda urbe ceterisque oppidis credo fecisse. Parum ante me natum — testor eorum memoriam, qui interfuerunt — per inauditum genus fraudis Roma papale accepit imperium seu tyrannidem potius, cum diu libera fuisset. Is fuit Bonifacius nonus, octavo in fraude et nomine par, si modo Bonifacii dicendi sunt, qui pessime faciunt. Et cum Romani de-

31 1389—1404

16 circulum *pro* curriculum BCHO 17 reposcissent A
18 mutis *excidit* B

prehenso dolo apud se indignarentur, bonus papa in morem Tarquinii summa quaeque papavera virga decussit. Quod cum postea qui ei successit, Innocentius, imitari vellet, urbe fugatus est. De aliis pontificibus nolo dicere, qui Romam vi semper oppressam armisque tenuerunt, licet quotiens potuit rebellavit, ut sexto abhinc anno, cum pacem ab Eugenio obtinere non posset nec par esset hostibus, qui eam obsidebant, et ipsa papam intra aedes obsedit, non permissura illum abire, priusquam aut pacem cum hostibus faceret aut administrationem civitatis relegaret ad cives. At ille maluit urbem deserere dissimulato habitu uno fugae comite quam civibus gratificari, iusta et aequa petentibus. Quibus si des electionem, quis ignorat libertatem magis quam servitium electuros? Idem suspicari libet de ceteris urbibus, quae a summo pontifice in servitute retinentur, per quem a servitute liberari debuissent. 92. Longum esset recensere, quot urbes ex hostibus captas populus Romanus olim liberas fecit, adeo ut T. Flamininus omnem Graeciam, quae sub Antiocho fuisset, liberam esse et suis uti legibus iuberet. At papa, ut videre licet, insidiatur sedulo libertati populorum. Ideoque vicissim illi quotidie oblata facultate (ad Bononiam modo respice) rebellant. Qui siquando sponte, quod evenire potest, aliquo aliunde periculo urgente in papale imperium consenserunt, non ita accipiendum est consensisse, ut servos se facerent, ut nunquam subtrahere a iugo colla possent, ut postea nati non et ipsi arbitrium sui habeant. Nam hoc iniquissimum foret. 93. Sponte ad te, summe pontifex, ut nos gubernares venimus, sponte nunc rursus abs te, ne gubernes diutius, recedimus; si qua tibi a

3 Innocentius VII 1404—1406 7 1434 22 a. 196 a. Chr.

16 licet *pro* libet E (licet rectius videtur, sed L. V. saepe hoc pro illo scribit) 20 Flamminius ABO Flammineus E Flammintus H

nobis debentur, ponatur calculus datorum et acceptorum. At tu gubernare invitos vis, quasi pupilli simus, qui te ipsum forsitan sapientius gubernare possemus. Adde huc iniurias, quae aut abs te aut a tuis magistratibus huic civitati frequentissime inferuntur. Deum testamur, iniuria cogit nos rebellare, ut olim Israel a Roboam fecit. Et quae tanta fuit illa iniuria, quanta portio nostrae calamitatis, graviora solvere tributa? Quid enim, si rempublicam nostram exhaurias? Exhausisti. Si templa spolies? Spoliasti. Si virginibus matribusque familias stuprum inferas? Intulisti. Si urbem sanguine civili perfundas? Perfudisti. Haec nobis sustinenda sunt? An potius, cum tu pater nobis esse desieris, nos quoque filios esse obliviscemur? Pro patre, summe pontifex, aut si hoc te magis iuvat, pro domino hic te populus advocavit, non pro hoste atque carnifice. Patrem agere aut dominum non vis, sed hostem ac carnificem. Nos saevitiam tuam impietatemque, etsi iure offensae poteramus, tamen quia Christiani sumus, non imitabimur nec in tuum caput ultorem stringemus gladium, sed te abdicato atque summoto alterum patrem dominumve adoptabimus. Filiis a malis parentibus, a quibus geniti sunt, fugere licet, nobis a te, non vero patre, sed adoptivo et pessime nos tractante, non licebit? Tu vero, quae sacerdotii operis sunt, cura et noli tibi ponere sedem ad aquilonem et illinc tonando fulgurantia fulmina in hunc populum ceterosque vibrare. Sed quid plura opus est in re apertissima dicere?

XXIX. 94. Ego non modo Constantinum non donasse tanta, non modo non potuisse Romanum pontificem in eisdem praescribere, sed etiam, si utrumque esset, tamen utrumque ius sceleribus possessorum exstinctum esse contendo, cum videamus totius Italiae multarumque

7 1 Regg. 12

6 *post* iniu-(ria) *finis codicis* B 9. 10 Exhauristi A 17 et *pro* ac CHO

provinciarum cladem ac vastitatem ex hoc uno fonte fluxisse. Si fons amarus est, et rivus, si radix immunda, et rami, si delibatio sancta non est, nec massa. Ita e diverso si rivus amarus, fons obstruendus est, si rami immundi, e radice vitium venit, si massa sancta non est, delibatio quoque abominanda est. An possumus principium potentiae papalis pro iure proferre, quem tantorum scelerum tantorumque omnis generis malorum cernimus esse causam? 95. Quam ob rem dico et exclamo (neque enim timebo homines, deo fretus) neminem mea aetate in summo pontificatu fuisse aut fidelem dispensatorem aut prudentem. Qui tantum abest, ut dederit familiae dei cibum, ut devorarit illam velut cibum et escam panis. Papa et ipse bella pacatis populis infert et inter civitates principesque discordias serit, papa et alienas sitit opes et suas exsorbet, ut Achilles in Agamemnonem: *δημόβορος βασιλεύς* id est populi vorator rex. Papa non modo rempublicam, quod non Verres, non Catilina, non quispiam peculator auderet, sed etiam rem ecclesiasticam et spiritum sanctum quaestui habet, quod Simon ille magus etiam detestaretur. Et cum horum admonetur et a quibusdam bonis viris reprehenditur, non negat, sed palam fatetur atque gloriatur; licere enim ei quavis ratione patrimonium ecclesiae a Constantino donatum ab occupantibus extorquere, quasi eo recuperato religio Christiana futura sit beata et non magis omnibus flagitiis luxuriis libidinibusque oppressa, si modo opprimi magis potest et ullus est sceleri ulterior locus. 96. Ut igitur recuperet cetera membra donationis, male ereptas a bonis viris pecunias peius effundit militumque equestres pedestresque copias, quibus omnia infestantur, alit, cum Christus in tot milibus

---

1 vastitate A 7 principatum CHO 16 exorbet A 17 *δημοβόρος βασιλεύς exciderunt in* A, *qui hoc loco lacunam habet* populi vexator AC, *explicationem verborum Graecorum omnino omittunt* HO 20 senatum *pro* sanctum C 21 et *pro* quod C etiam detestatur C

pauperum fame ac nuditate moriatur. Nec intellegit, o indignum facinus, cum ipse saecularibus auferre, quae ipsorum sunt, laborat, illos vicissim sive pessimo exemplo induci sive necessitate cogi, licet non est vera necessitas, ad auferenda quae sunt ecclesiasticorum.

XXX. 97. Nulla itaque usquam religio, nulla sanctitas, nullus dei timor, et quod referens quoque horresco, omnium scelerum impii homines a papa sumunt excusationem. In illo enim comitibusque eius est omnis facinoris exemplum, ut cum Esaia et Paulo in papam et papae proximos dicere possimus: Nomen dei per vos blasphematur inter gentes. Qui alios docetis, vos ipsos non docetis; qui praedicatis non furandum, latrocinamini, qui abominamini idola, sacrilegium facitis, qui in lege et in pontificatu gloriamini, per praevaricationem legis deum verum pontificem inhonoratis. Quodsi populus Romanus ob nimias opes veram illam Romanitatem perdidit, si Salomon ob eandem causam in idololatriam amore feminarum lapsus est, nonne idem putamus fieri in summo pontifice ac reliquis clericis? 98. Et postea putamus deum fuisse permissurum, ut materiam peccandi Silvester acciperet? Non patiar hanc iniuriam fieri sanctissimo viro, non feram hanc contumeliam fieri pontifici optimo, ut dicatur imperia regna provincias accepisse, quibus renuntiare etiam solent, qui clerici fieri volunt. Pauca possedit Silvester paucaque ceteri sancti pontifices, quorum aspectus apud hostes quoque erat sacrosanctus veluti illius Leonis, qui trucem barbari regis animum terruit ac fregit, quem Romanae vires nec tangere nec frangere potuerant. Recentes vero summi pontifices id est

---

13 Rom. 2, 21 19 1 Regg. 11 29 Leo I Magnus (440—461) Attilam, Hunnorum regem, movisse dicitur, ut a Roma discederet

---

9 esse *pro* est D 11 possumus C 27 pauca ceterique *omnes praeter* C

divitiis ac deliciis affluentes id videntur laborare, ut quantum prisci fuere sapientes et sancti, tantum ipsi et impii sint et stulti et illorum egregias laudes omnibus probris vincant. Haec quis Christiani nominis queat aequo animo ferre? 99. Verum ego in hac prima nostra oratione nolo exhortari principes ac populos, ut papam effrenato cursu volitantem inhibeant eumque intra suos fines consistere compellant, sed tantum admoneant, qui forsitan iam edoctus veritatem sua sponte ab aliena domo in suam et ab insanis fluctibus saevisque tempestatibus in portum se recipiet. Sin recuset, tunc ad alteram orationem multo truculentiorem accingemur. Utinam, utinam aliquando videam — nec enim mihi quicquam est longius quam hoc videre et praesertim meo consilio effectum — ut papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris. Nec amplius horrenda vox audiatur: partes ecclesiae contra ecclesiam, ecclesia contra Perusinos pugnat, contra Bononienses. Non contra Christianos pugnat ecclesia, sed papa, illa pugnat contra spiritualia nequitiae in coelestibus. Tunc papa et dicetur et erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae nec bella inter Christianos excitabit, sed ab aliis excitata censura apostolica et papali maiestate sedabit.

---

24 20. Sept. 1870 id, quod Valla voluerat, evenit, ut papa saeculari imperio privaretur, 430 annis post scriptum hunc librum

---

1 delitiis A   17 patres *pro* partes C